

HOLMI

XXV. évfolyam 1. szám

2013. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Tóth Krisztina*: Hogy vagytok? • 3
Illyés Gyula: Ítélet előtt (III) • 4
Paul Verlaine: Szaturnuszi költemények (*Térey János*
fordításában és jegyzetével) • 21
 Groteszkek • 22
 Az érintetlenek dala • 23
 Nevermore • 24
 Cesare Borgia • 25
Géher István: Alkalmazott mitológia.
 Palimpszesztek 2012 • 26
G. István László: Ad patrem • 28
Kiss Judit Ágnes: Távolítás • 29
 Zarándokút • 30
 Zárszó • 30
 ablakkeret • 31
Jenei László: Szabályos csalódások • 32
Babiczy Tibor: A Tengerész • 42
Tenigl-Takács László: A kristálykoponya hét királysága • 43
Balaskó Ákos: Gólyavár • 51
 Utóhatás • 51
Toroczky András: A Közép-európai Egyetem Szálló
 és Konferencia Központ
 kerti szerszámosában • 52
Miklós Tamás: A nyomkeresés vége. A detektív eltűnik.
 Öletvázlat • 54

- Veres Miklós:* A képzelet derült játéka. A dualizmus
válságjelenségei az utópisztikus
és tudományos-fantasztikus
irodalomban • 67
- Miskolczy Ambrus:* A Vasgárda színre lép • 82
- Körműves Klára:* Óperencia • 102
- Kéz kezet mos • 103

FIGYELŐ

- Darvasi László:* Egyáltalán nem kritika, jóval inkább neki
(Kántor Péter: köztünk maradjon) • 104
- Lengyel András:* A „viharágyú” szava (Ady Endre:
A világosság lobogója alatt) • 105
- Visy Beatrix–Luchmann Zsuzsanna:* Két bírálat egy könyvről (Jenei László:
Bluebox) • 115
- Gyenge Zoltán:* Amikor az árnyjátékos a fénybe lép
(Nagy András: Az árnyjátékos. Søren
Kierkegaard az irodalomtörténet,
eszmétörténet és hatástörténet metszés-
pontjain) • 125
- Bartha Judit:* Nyomozás egy kézirat ürügyén
(Pszeudo Kierkegaard: A megfordult világ.
Ismeretlen Kierkegaard-kézirat.
Közreadja Gyenge Zoltán) • 128

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 4980, egy évre 9960 forint, külföldön 60, illetve 120 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Tóth Krisztina

HOGY VAGYTOK?

Ahogy a családban a hetedik,
gyanútlan nemzedék világra hozza
az oroszlánarcú, foltos csecsemőt,
ahogy a frissen festett házfalon
mégiscsak átüt az obszcén graffiti,
ahogy háztűznéző alatt előjön
a kisházból a húgy- és szarszagú,
félbolond nagymama, és a levesbe nyúl,
ahogy a fásult majomarcból kinéz
az idegen testbe élethosszig bezárt
makacs, legyőzhetetlen értelem,
úgy villan cinkosan rád egy-egy pillanatra
barátaid arcából a halál.

Hogyha ilyenkor visszanézel,
második pillantásra senki sincs ott.
Valaki visszaküldte a nagymamát,
a házat újrafestik, az újszülöttet
elszállítják, és nem beszélnek róla többet,
a majom vakaródzik, duzzadt seggét mutatja.
Hogy vagytok? – kérdezed, miközben
morajlik valami a kanyarodó buszok,
a zúgó vezetékek, a föld alatt futó
metró hangján. És egyre hangosabban
mondogatjátok: össze kéne már jönni egyszer,
aztán a túlkiabált zajban egyikőtök
előbb-utóbb az órájára néz.

Illyés Gyula

ÍTÉLET ELŐTT (III)

10

Piroska az udvar végén a favágító mellett köbméterekbe rendezett két nagy farakást nézte. Előző nap magasabbak voltak. Elhordtak belőlük; egyenletesen mindkettőből, hogy ne lehessen észrevenni.

Mintha belenőtt volna a földre ott a hídlátnál. Nem tudott elmozdulni.

Az utóbbi héten többször elfogta az az érzés: ha csak fél napra kimegy a házból, viszszejövet csak az üres falakat találja. Az marad meg, amin rajta tartja a szemét.

Az előző héten eltűnt egyszerre három szép köcsögje; nem a köcsögfáról, hanem a kamrából; mézzel és szilvázssal tele.

Még egyszer az ölfákra nézett. Régóta gyanakodott, hogy a lisztesládára is rájárnak, hogy anélkül a só meg a cukor se fogyhatna olyan ijesztően. Most már bizonyos volt benne.

Fogai közé szorította alsó ajkát. Pislogott. Hirtelen megindult a fásszínbe. Csak amikor odaért, akkor eszmélt rá, mi aggodás kormányozta oda. A szén, az még ott volt, felkupacolva.

Az uradalomban mésszel öntötték le a kovácsműhely mellett a szénhalmokat, hogy észrevegyék, ha valaki éjjel megbontaná.

Így fröcskölte le ő is mésszel azt a jókora kupacot a sarokban.

Apja persze lemosolyogta, lelegyintette annak idején ezt a szokást. Aki szenet akar lopni, hoz legfeljebb cserébe egy kis bögre meszet magával. S valóban, odakinn a pusztán a szénkupacokat éjjelente éppúgy megbontották, akár az uradalmi krumplisvermeket és szénakazlakat. Ő persze, az ő apja nem. De biz az is elnézte, hogy a cselédek az uradalmihoz nyúljanak. Legalábbis nem eresztette meg miatta úgy a hangját, ahogy más rendtelenség tapasztaltán meg tudta eresztetni. Az uraságiból „hordani” vagy „vinni” nem számított bűnnek. Az emberek késre, az asszonyok sodrófára keltek egymás megörzása miatt. De az uraságéból? Azéból azért lehetett „szerezni”, mert az uraságot s nemcsak azt a sose látott grófot vagy bérlőt, hanem tisztjeit, kasznárait, egyszóval egész parancsoló népét mindenki megvetette. Gyűlölte is, a kisebb-nagyobb sérelmek – a netán való rajtakapások – miatt, de még inkább lesajnálta. Dologtalannak tartotta, ami ott kint még az élehetlennel rokon. S azt a vagyont védték! Ott ellenség állt szemben ellenséggel!

Alsó ajkát hirtelen megint fogá közé kapta, s a levegőt – élesen, ahogy a betegek szokták – orrán át engedte ki.

Az hiányzott, hogy beteg legyen.

Újra az orvosra kellett gondolnia. Nemsokára két hete is lesz, hogy nem látta. Ágyán elutazott; betegeit a mocsányi doktor látta el. Elköszönt tőle is, de mivel azt mondta, hogy nem messze utazik – s nem is vonaton megy, hanem kocsival –, ő, Piroska azt hitte, hogy nem is marad el sokáig. Ide föl a Balaton mellé utazott valahova. Tavaszonta ott orvostanácskozásokat szoktak tartani, a világ minden tájáról gyűlnek oda orvosok, hogy kicseréljék tapasztalataikat, ő meg mért ne használja fel az alkalmat, hogy párisi, pe-

kingi tudósok szavát hallgathatja egy félnapi kocsikázás árán? Ez az életében a luxus; ilyenkor szokta kivenni a szabadságát.

Piroska szíve most valóban beteg módra kezdett verni.

A szénhalom is alacsonyabb volt!

A méz rajta fehérlett. De a halom mégis alacsonyabb volt, mint a hét végén, amikor utoljára látta.

Az ajtóból még egyszer hátranézett, s meg kellett állnia. Most még alacsonyabb volt.

– Ugyan! – mondta neki este a férje az ágyban. Tüzelőt lopni, itt, más udvarából? Ahol minden szőlőskert végén ott az erdő! Ahol a szél is kicsavar annyi fát, amennyi a tűzre kell?

Piroska nagyot sóhajtott.

Egy kis idő múlva arra rezzent, hogy Józsi átnyújtotta hozzá a kezét, a dunyha alá, a dereka felé. Viszolyogva gyorsan visszatolta a kezét. Az ikerágyból nemsokára egészséges, mély lélegzés hallatszott. Ő meg arra gondolt, hogy a padláson kiterített kukoricából is hiányozhat.

Úgy érezte, mintha valami ellenség – nem is emberi formájú ellenség – gyűrűje tartaná megszállva a házat.

Állandóan ácsorgott valaki közülük a ház körül. Mintha a föld alól szivárgott volna elő az a látni is rossz népség. A vízi embereket, a parti picinyeket képzelte valamikor ilyeneknek. Undor fogta el, ha csak rájuk gondolt.

Megismerte már messziről őket. Szemtől szemben alig tudott különbséget tenni köztük. Olyan egyforma émellyel fogadta valamennyit.

Mert merészkedtek be egyre-másra a házba is.

Azok voltak, akikről egyszer Ágyánnak is beszélt, azok a híres csókásiak! Azért várja vajon úgy az orvost, hogy ismét beszélhessen vele róluk? Ugyan! Fölveszi ő ezekkel egyedül is a harcot.

– Mi tetszik? – kérdezte tőlük élesen, bár gyomra remegett a felháborodástól. Sőt: – Mivel szolgálhatok? – Volt ereje még a gúnynak is: – Mit parancsol?

Már nem estek zavarba, ha őelébe kerültek. Nem árulták el magukat. Megkérdzték, nem kell-e napszám a szőlőbe. Olyik töltetett fél deci pálinkát, másik vágatott öt deka szalonnát. Miközben komótosan leszurkolták a pénzt, lesték az ajtót, mikor kerül elő az öregasszony.

Az a falábú egyenesen a szemébe nézett:

– Az asszonyságot keresem – mondta megállva, derékből királyian hátradőlve.

– Nem ér rá.

– Megvárom – mondta az, s éppoly királyi testtartással rátámaszkodott a háta mögé kanyarított botjára. Fél vállál az ajtófának dőlt.

Piroska kiment. Nem szólt az öregasszonynak. Fél óra múlva, amikor végül visszatért a söntésbe, a vendég ugyanabban a helyzetben állt, nem mozdította tán a fejét sem. Most is csak szembogarát kormányozta őfelé.

– Mit akar a napamtól? Majd én megmondom neki

– Tessék csak megmondani, hogy az öreg Tálos van itt.

– De mit akar?

A fölfelé tartott arcon fölény volt.

– Az öreg Benke van itt, tessék csak azt mondani.

Ezt az arcot az öregség keményre akarta érlelni; a magas, eres homlok, a szilárd szem azt mutatta, hogy a természet is szikárnak érlelődött. De a kevés mozgás az arcra is, a termetre is puhaságot rakott.

Amikor Piroska először látta, az öreg bakancsát drót tartotta egybe, rossz bekecsét kócmadzag. Rengeteg gönc volt rajta, gondosan elrendezve, de csupa rongy. Rongyszerű volt fehér üstöke, bajsza, borostája is.

Most tisztességes kabát volt rajta, hibátlan ing. Fejében kalap. Piroska gyanakodva szemügyre vette a kalapot.

De nem volt ismerős.

Ingerelte még az is, hogy az öreg meg volt borotválkozva. Arca öregesen piros volt. Valahányszor csak látta, mind pirosabb és teltebb volt.

Hízott az öreg, látnivalóan. „Mitől? Kiéből?”, gondolta Piroska.

Ahogy észrevette, ez a nagydarab öreg – úgy tetszett, hogy még nőtt is, nem csak testesedett-vállasodott –, ez volt valamennyi közt legmeghittebb bizalmasa az öregasszonynak.

Megtisztult, megércesedett a hangja is. Úgy csengett benne az önérzet, mint a jó harang hangjában az ezüst, amikor azt mondta, mondják csak, hogy ő van itt.

– Nem ér rá a napam – érdemesítette ennyire még Piroska.

De az öreg nem mozdult.

– Mondtam, hogy nem ér rá a napam! – kiáltotta afféle nagyothallóknak szánt hang-emeléssel.

Most ránézett, arcát egyre magasra tartva, s Piroska úgy érezte, hogy gúny leskel abban a mozdulatlan szemében, amelyre – a fej tartása folytán – egy kicsit lejjebb ereszkedett a felső szemhéj. Arcán kihívóan az ragyogott, hogy átlát a hazugságon, tudja jól, hogy a fiatalasszony ki akar fogni rajta, de íme, ő csak nevet az ilyesmin. S nem indult.

Piroskát olyan izgalom lepte meg, szíve hirtelen akkora erővel ütött a torkába, hogy ki tudta volna köpni.

– Takarodjék! – rikácsolta.

Az még mindig várt egy csöppet. Végre mégis ellökte hátát az ajtófélfától, s ment kifelé; így távoztában rándított egyet a vállán.

Maga Piroska is megindult; föl-alá járva szedte magába a levegőt, hogy mielőbb lecsillapodjék.

Nyugodtan, híven akart számot adni Józsinak a történeteiről. Épp otthon volt.

Úgy látszik, túlságosan is sikerült nyugalmat erőltetnie. Józsi csak a nyakát húzogatta, azokkal a mozdulatokkal, amelyekkel a kellemetlen híreket szokta hallgatni. Most mintha még meg is neheztelt volna.

– Fölösleges volt! Nem kellett volna! Épp az öreggel. Épp őt megtúrhetted volna!

– Miért, miért? Ki az a vénység?

– Nekünk már senkink! De nagytatus bizony még ajtót nyitni is elébe ment volna, ha meglátja, hogy errefelé tart.

Piroska megennyhült egy pillanatra.

– Olyan gazdag volt?

Férje röviden, fölényesen fölnevetett.

– Gazdag! Azért, ha egyszer mégis ellátogat hozzá!

– Rokon?

– Hát fordulhatott volna úgy is, hogy ő lett volna a nagyapánk! – mondta a férj bárgyún elmosolyodva; közben azzal foglalatoskodott, hogy a sorba állított poharakat egyenként homályosra lehelte, s szeme elé tartotta.

– A nagyapátok?! – meredt rá csodálkozva Piroska. – Hogyan?

– Úgy, hogy először ő akarta elvenni nagyanyust.

Az öregasszonyt.

– Nagyatyus is el akarta venni, de ő is el akarta. Nagyanyus meg ehhez is hajlott, meg ahhoz is; de mégis jobban ehhez az öreg Benkéhez. Ha igaz, ennek jegyet is adott.

Piroskának hideg szállt a szívére. Dermesztő nyugalom lepte meg.

– És miért nem ment ahhoz? Mert ilyen koldus volt?

Kezdett benne gyűlni a jótékony megvetés. Mintha csak most talált volna okot rá. Először parányi oknak érződött, de pillanatok alatt kelt-dagadt, mint valami csodás élesztő. Már nem is megvetést érzett az öregasszony iránt, hanem émelyt.

– Miért lett volna koldus...? Egyformák voltak. Jó barátok voltak. Testi-lelki jó barátok.

– Hát akkor?! Hagyd már azokat a poharakat! Miért nem hozzá ment?

– Miért, miért. Az öreg akkor vesztette el a fél lábát. Ki megy egy féllábúhoz. Ott volt nagyatyus is. Ahhoz is hozzámehetett, hát ahhoz ment. No nem azonnal persze.

– És hogy vesztette el a lábát?

– Nem mindegy? Masinánál. Nem a cséplőgépnél, nem is a kazánnál, mert akkor itt még nem is kazán hajtotta a szárverőt, hanem két-két ló forgatott körbe egy földbe szerkesztett fogaskereket, de ott kinn te már nem láthattál olyat. Abból a fogaskerékből ment ki egy vasrúd a föld alatt, hogy a lovak rá ne tiporjanak, egy másik kereket hajtott. Zab volt a szén akkor!

Most a borkutacsák fedelét kellett megemelgetnie; úgy folytatta:

– Az öreg Benke, azazhogy az akkori fiatal Benke meg odament a fogaskerekhez, és mert valami hiba miatt a kerék elakadt, csak úgy a lábával akarta helyre nyomni a kerekek fogát. A bokája azon nyomban szilánkká reccsent. Nem egyszerre vágta le a lábát, hanem háromszorra-négyszerre. Ahogy a vérmérgezésnek elébe akartak csapni, ahogy a húsa mind feljebb el- s elfeketült. Sokat feküdt. Még komolyan megorrolhat ránk a nyanya, hogy éppen azt a sánta Benkét riasztottuk el a háztól. Amikor ő már kezdett összebékülni vele. Most aztán várhatja megint vagy negyven évig! Mert nagy hírű volt ez világeletemben a rátartóságával. Már legénynek nagy tehetségű, aztán meg azután, hogy az a baj érte, még nagyobb...

Amiatt nem kellett aggályoskodniuk, hogy elriasztották a háztól. Két nap sem telt bele, s az öreg ismét megjelent, maga előtt olyasformán lökte be az ajtókat, mintha önnön személyének lakája volna.

Véletlenül úgy esett, hogy ezúttal is Piroskára nyitott. Kora délelőtt volt. Piroska kíváncsian akasztotta rá rögtön tekintetét. A büszkeség, a tekintély jegyeit kereste rajta akaratlanul is.

Az öreg rácáfolt a várakozásra.

– Kezét csókolom – kezdte alázatosan –, ha volna szíves... – Hangjának szerénysége különös ellentétben volt düllesztett mellű, királyi beléptével és egyenes odaállásával.

– Küldöm a mamát, küldöm! – mondta Piroska. Szinte menekült kifelé. Az öreg méltóságosan felemelt szeméből valami csúszó-mászó ravaszság villant elő s szegődött az ő nyomába, ezt érezte. Mintha gúny is csillant volna abban a nyálkás tekintetében.

– Merthogy izentek értem – lobbant valami sunyi diadal az öregnek a hangjában is.

A világból ki tudott volna futni Piroska.

– Itt van, akit hívatott – szólt be a konyhába, jóformán csak annyi időre állva meg a folyosón, amíg a legyek ellen felakasztott vászonfüggönyt félrevonta.

– Nem hívtam én senkit – dődögte az öregasszony. De azért húzogatta ki hajából, füle fölül a szemüveg kunkor szarait, s kelt föl.

„Miért alakoskodik?“, fogta el az indulat újabb heve Piroskát. Anélkül, hogy számot adott volna róla, épp az öregasszony arca előtt ejtette vissza a függönyt.

Napok óta készülődött a bábához. Olyan fájdalmas lüktetései voltak, olyanfajta görcsös vérindulásai, amelyekről csak asszonynak tudott beszélni, annak is nehezen. Azonmód, ahogy a függönyt visszaeresztette, átment a harmadik házba; ott lakott a bába.

Amikor már-már délfelé visszatért, azt érezte, nem járt hiába; lecsillapult.

Nem a nyomkodásaitól annak az asszonynak, hanem a locsogásától.

Most tudta meg, hogy ez az ő nemzeti asszonyforma nagyanyósa egyáltalán nem volt olyan rangos származék, aminőnek ő hitte. Miért is hitte? A csöndes beszéde, a finom jövőse-menése miatt? Egyszerű parasztlány volt. Sőt annál is kevesebb: béreslány! Szolgált. Ebben a kocsmában volt szolgálólány. Innen ment férjhez. Azért hozta be később a pusztai kovácsságból ide az urát, mert hisz jártas volt ő itt mindenben.

Piroska nyugalma mindössze addig tartott, míg össze nem találkozott az öregasszonnyal. A mama a söntés felé igyekezett, s noha tudnia kellett, hogy Piroska már betérhetett a konyhába, siettében, anélkül, hogy járását valamivel is lassította volna, fejét, firkészve, egy pillanatra hátrafordította. Piroska a konyhaajtóból utánanézett. Az öregasszony fejmozdításától egyszeriben torkába ugrott a szíve. Nyugtalanabb napja volt, mint valaha.

Mióta Ángyán távol volt, esténként, vacsora után, amikor a vendégeket virrasztotta, megint elővette kötését. Oly sebesen forgatta a tűt, hogy maga is érezte: izgalmát dobálja ki magából ott a tűk csillogó hegyein.

Egyszer fölpillantott munkájából. Az ajtón épp akkor lépett be az orvos.

A kötést ölébe eresztette; hirtelen olyan nyugalom szállta meg, hogy karját se tudta volna megmozdítani. Még az a vágy is elmúlt róla, hogy az orvosnak kipanaszkodja magát.

Nem esett rosszul neki, hogy Ángyán épp csak üdvözölte, nem ült az asztalához. Nem is igen ülhetett: a kaszinó tagjai olyan lármával fogadták, marasztották maguk közt, s követelték úti élményeit.

Másnap is csak az orvos faggatására kezdett szóba. Már-már mosolyogva beszélt. Akkor fogta el megint az izgalom, amikor Ángyán megint csak lekicsinyelte a dolgot, csaknem nevetve vette az ő ijedezését.

– No, már csakugyan megnézem azt a csókavárat. Előbb-utóbb útba ejtem!

Menyőd madártávlati képe olyan, mintha a hegy oldalára rézsút egy jókora darab zsinetet ejtettek volna közepén terjedelmes boggal. A zsineg alsó vége nagy lapály felé ereszkedik, anélkül, hogy elérné, felső vége erdős magaslatok felé kúszik. Ahol az utca nagyobbát emelkedik, azt hallani is lehet: a hegyről jövet elkeseredetten habzó kis patak rohan szembe a faluval, rohan rajta végig, oly sebesen és dühösen, mintha valami verekedés hírért hallotta volna, s attól tartana, hogy az ő megérkezése előtt véget ér. Nem

köveken csobog, mert ezeken a hegyeken mutatóba sincs kő, hanem az árkába hajigált, fenekük vesztett vödörökön, rossz csibeitatókon és már csibeitátónak meg muskátlitartónak se jó lábas- és bögre-maradványokon. A falu fekvése különben kedvező és tetszetős. Déli irányban van nyitva; a szem a síkságon az ötödik faluig is ellátna, ha a termékeny lapályon falvak volnának, s nem végeérhetetlen uradalmak, zöld határukban csak itt-ott néhány cseréptetővel.

A bog a falu terét jelenti. Ez egy kis fennsíkon fekszik. Itt van, hogy rendet tartva soroljuk fel: a tér alsó kijárójától széles félkörben fölfelé haladva a templom, a plébánia, az iskola, a kántorház, a posta, Zsigóék háza, a község háza s egyben jegyzőlak, a patika; jobb felé pedig valamivel keskenyebb kidomborodásban Herpayék háza, Csapóéké, Kurucz Zsigmond vas-, fűszer- és rövidáru-kereskedése, Csértörőnének, a bábának a háza, Igreczék, az emeletes Rozner-gabonalerakat, a nagykocsmá. Amint látható, a tér elég nagy. Tágasan megfér rajta a hősi emlékmű s nem messze tőle a falu hajdani közös kútja, amelyet történetünk idején jobbadán már csak a falun átkocsizó idegenek mertek meg egy-egy vödör erejéig, lovaik itatására.

Ángyán vidáman lépett ki az utcaajtón. Ez volt az első reggel, hogy felöltő nélkül indult körútjára. A frissítő tavasz végi levegő azon nyomban inge alá bűjt.

Ángyán megállt egy pillanatra: fölfelé-e vagy lefelé-e először?

Menyőd község egyetlen hosszú utcájából nyílnak ugyan keskenyebb-szélesebb közök a hegy felé, de el is tűnnek azonmód a meredek hegység ráncaiban.

Az az egyetlen „főutca” árnyékos és meglepően tágas fölfelé is, lefelé is. A tér közepén a szűk vízmosás már olyan mély, hogy a gyalogakácnak csak a koronája látszik ki belőle. Alján liheg az a gyilkos indulatú mérges kis patak, az a kést villogtató Séd, ahogy az efféle dombról jövő vizecskéket errefelé nevezik.

Az utcának, vagyis hát a falunak a tértől fölfelé terülő része a Fölszeg; a tértől lefelé terülő része az Alszeg – Menyőd földrajzat nem nehéz megtanulni. A Séd mindkét oldalán van kocsijáró, akár két kocsinak is egymás mellett.

Az Alszeg a forgalmasabb s így egyben a porosabb és a piszkosabb. Arrafelé zörögnek el a szekerek a mocsányi állomásra. Előkelőség dolgában is az Alszeg az alacsonyabb rendű. Talán csak azért, mert ez az újabb település. A falu lefelé terjeszkedik, mintha megunt volna a hegyi életet, s hernyómozdulattal a lapály felé kúszna. A falu lenti végén laknak a pusztáról kiszorult szegény népek. Igaz, hogy a falu legfelső végén is szegényebb népek laknak, de ezek a faluból szorultak ki, s ez nagy különbség. A csinos külsejű hosszú községet így elől-hátul a szegénység fogja be (mint egy zárójel közé) a maga kopottságával.

Ángyán a Fölszeg felé kanyarodott. Nem vágott keresztül a téren, mert ördög tudja, miképp, a por máris bokáig ért, hanem félkörben a házak mellett haladt. A fölszegi utca meredekebben emelkedett, mint az alszegi. De csendesebb volt, tisztább, valóban. A lovakat itt lefelé is ritkán eresztették vágatára. A kerekék nyomában víz módjára folyt össze a lisztfinom porréteg; csak a lovak patája pöffentgetett fel apróka felhőket belőle.

Olyik ház előtt hatalmas fatörzs hevert, okosan megbaltázva s megtámasztva ülőhelynek. Volt köztük még nemes gesztenyetörzs is nem egy, abból az időből, amikor a hegyszorulatokat fent mindenütt nemes gesztenyeerdő borította.

Az alkalmas ülőhelyeken most senki sem ült, öregek sem. Mintha azokkal a déli eredetű erdőkkel egyetemben őket is kiirtották volna.

Olyan szép, olyan munkára való idő volt, hogy az ember azt hitte, még a földön futkosó bogarak is vetni, gereblyézni, kert ásni rohangálnak ide-oda.

Ezek a fatörzseken már soha senki sem ült. Az öregek, akiket ilyen szép napos időben idekívánt az ember, bent tettek-vettek némán és morcosan, az udvarban, a színen. Amíg fiuk, menyük a mezőn dolgozott, ők kukoricát morzsoltak, a kislibákat vigyázták, a házra ügyeltek, úgy kellett nekik. Azokat a tennivalókat végezték, amelyeket máshol a süldő lányok meg a gyerekek látnak el. Itt ugyanis nem voltak gyermekek. Ágyán egymás után hagyta maga mögött a házakat. Kisdedsírás, gyerekrobogás, anyai pörölés sehonnan sem hangzott a lándzsásra kovácsolt vaskerítések mögül. Ezüstösre voltak festve, akár a sírkerítések.

A túlsó oldalon, azon a két sor téglából készült járdán, amellyel Menyőd nagyközség voltát fitogtatta, ismerős közeledett. Cipője elé nézett, a két karját eltartotta magától, könyökét kifelé fordította, s úgy lóbálta, léptei ütemében. Ágyán megállt, hogy kedvére bámulhassa.

Menyőd értelmiségének tagjait a szokás tábornoki díszöltőnynél előírásosabb egyenruhába kényszerítette. A kis Fábján – Latinkovicsnak írnok kartársa – úgynevezett porcelánnadrágot viselt, fehér szarvasbőr betétű sárga cipőt és olyanfajta finom szövötű, élénkkék kabátot, aminőt azokban az években a nyugati tengeri fürdővárosokban volt divat hordani.

A járda nem vezetett át a kocsijárón. A segédírnok megállt a téglasor szélén, a vastag porréteg előtt; tanácstalan forgolódása egy időben pipiskedő volt, akár egy menyaszszonyé és toporzékoló, mint egy leszegett fejű bikáé.

Nyakkendőt hordott, keménygallért. Kesztyűt! Finom antilopkesztyűt és hasonló színű övet.

Fizetése havi negyven pengő volt. Idevaló volt, szüleinél élt. Ettől egyáltalán nem oldódott meg a rejtély, hogy miből tellett neki minderre – s mindarra, amit éppily előírásosan a zsebében kellett viselnie: ezüsttárcára, batiszt zsebkendőre, napi húsz cigarettára, némi kártyapénzre, ha ilyen irányú felszólítással tisztelnék meg. Atyja kötélverő volt; ha keresett, vásárkor keresett valamit.

Ifjabb Fábján Imre ebben a ruhában hordta ki az adófelszólításokat. Kevesebbe került a községnek, mint a kisbíró – a főjegyző annak idején ezzel indokolta, hogy alkalmazzák.

Az orvos karlendítéssel hívta fel magára az írnok figyelmét. Átkiáltott hozzá:

– Jól megyek erre Csókavárba?

Az egyenruhához megfelelő szótár is tartozott.

– Csak mindig egyenesen parancsolj, Pista bátyám!

Árnyat adó fák – régi diók – álltak kint az utcán is, a vékony járda és a kocsijáró közt. Az emelkedőtől fogva gyökerük kikopott, szeszélyes lépcsőfokot sorakoztatva a sárgás talajon.

Még rigó is füttyentett. Az utca édenkertien üde volt. S mégis rideg, kiszikkadt az orvosnak.

Itt próbálta felvenni a küzdelmet az egyke ellen. Itt, a kór járásra szóló tenyésztelepén.

Szívós, vidám nép élhetett itt valaha. Kibírta a derest, az éhkoppot, a tüdővérszt. A nagybirtok ölelését ne bírta volna ki?

A szorítás a nép belsejében roppantott meg valamit. A családok vagyona azért valahogy a kevésből is gyarapodott, abban a szoros gyűrűben is. Gyarapodásuk volt kipusztulásuk legbiztosabb tünete.

A zsugori annál kevesebbet eszik, minél többje van. Az már belülről is beteg. Ennek a népnek itt már annál kevesebb a gyermeke, minél többet nevelhetne föl. Az eredendő gazdasági ok haszonlesővé, számítóvá tette ezt a népet, menthetetlenül lélektelenné, erkölcstelenné, jövőtlenné.

S ő erről a községházán, az iskolában nyilvános előadást akart tartani! Szemtől szemben az „érdekelteknek”!

Az ezüstösre festett, cementbe alapozott vaskerítések egy jó szakaszon úgy követték egymást az utca mindkét oldalán, ahogy az amerikai filmek börtönfolyosóin a vasrácsok.

„Foglyok”, gondolta az orvos. És betetőzésül maguk zárták be magukat ezekbe a különzárkákba.

A kerítések mögött itt-ott magas orgonabokrok álltak. Édes illatot terjesztve virágzott a körte.

Az orvos keserű humora már annál a gondolatnál tartott, hogy valamikor, ha ez a társadalom ér el „ideális” fejlődési fokot, a börtöncellák valóban ilyenek lesznek – a tehetősök számára persze –, ilyen higiénikusak. A kerti és erdei iskolák mintájára kihe-lyezik a börtönöket is a szabad természetbe!

A házak szintje jobban emelkedett, mint az utcáé: az ember a kerítések alján látott be az udvarokba. Az egyik udvar egészen úriasforma volt. Talaját nem törte fel kocsikerék, a trágyadomb szokásos helye veteményeskertnek, virágágyásnak volt felásva. Ángyán megállt, megérkezett látogatókörútja első állomására. De nem ment be, még csak be sem tekintett. Hosszúka orvostáskáját a kerítés tövébe tette, két könyökét háttal neki-támasztotta a partnernek, várt, pihent. Szaplanczyék előtt naphosszat lehetett valamit hallani.

Az évtizedek óta folyó színielőadásban most sem volt szünet.

– Tyúk, te-e! Más tyúkja, te! Fogd meg, Vitéz! Vitéz, ne! Hol az a kutya?

– Hisz agyonlövette!

– A Vitézt?

– Azt! Megveszett!

– Meg-e? Mikor?

– Mikor, mikor. Akkor!

Egy öreg férfihang meg egy öreg női hang felelgetett egymásnak, oly hangosan, hogy a túlsó soron a merényletre siető kis patak másik oldalán is meghallhatták.

A párbeszéd máris folytatódott:

– Azt a szakajtó kis kukoricát hova tetted?

– Oda, ahova mondtam.

– De hova, hova, azt kérdelem.

– Maga tudhatja, hova mondtam!

– De ha egyszer elfelejtettem!

– Én is elfelejtettem!

A férfi hangja asztmatikusan zörgött, de csak az indulat közben. Az meg szerencsére nem tartott soká. Ángyán helyeslően biccentett.

Nyugdíjasok voltak. Egész nap jártak-keltek, konyhából ki, baromfiudvarba be, foly-vást ügetve az udvaron, veteményes és virágágyások kanyargó kis ösvényein, amelyek széle eltört szódásüvegek aljával volt kirakva. Rejtelem volt, mi adott annyi dolgot nekik. Hisz az öregség úgy kiszárította őket, hogy talán már nem is kellett enniük.

Szaplonczy úr abban az igen-igen idős korban volt, amikor az ember kora már az ember foglalkozásává válik. Neve alatt a kis réztáblán – amelyet itt Menyődön is felszerelt utcai kapujára – ezt hirdették a vésett betűk, sarkaikban a krétapor örökös maradványaival: MÁV-főfelügyelő. Ezt is megcsodálta mindenki, mert az egyetlen ilyen tábla volt, mindenki el is olvasta, mert faluhelyen minden nyilvános felirat közhirdetménynek számít. De ha Szaplonczy úr neve alá esztendeit írja ki, az emberek talán még kalapjukat is megemelik, s tisztelettel vegyes kíváncsisággal igyekeznek bekukucskálni az udvarra.

Hosszú életéből Szaplonczy úr egy dolgot őrizett féltékenyen. Azt, hogy ő református – egész Menyőd községben ők az egyetlen református úri család! E tudat nemcsak büszkeséggel töltötte el, hanem valamiféle harciassággal is; mivel volt idő, a mohácsi vész után, amikor Török Bálint birtokaként az egész falu protestáns volt, úgy tetszett, mint-ha Szaplonczy úr az állhatatosság példaképe, Török Bálint óta tartana ki a vártán.

Különben édesapja volt annak a Szaplonczy Dezsőnek, aki annak idején a genfi világkonventben magával a nagy Barth Károllyal állt ki teológiai vitára, s aki harmincéves korában a dunántúli egyházkerület kiszemelt püspökjelöltjeként esett el az olasz harc-téren.

Egyszóval az öreg Szaplonczy úr azok közé a hitükben és szellemükben kemény kálvinisták közé tartozott, akik a rossz nyelvek szerint nemcsak a keresztényt mondják és írják igazi lutheri következetességgel kereszténynek, hanem – Posztobányi Dönci rossz nyelve szerint – a nőtényt is nőstýenne igazítják.

Képzeltető hatás, amikor Szaplonczy főfelügyelő úr unokáját, néhai Szaplonczy Dezső egyetlen leányát, Szaplonczy Esztert, akit az öregek neveltek, egy katolikus segédtanító, a jövevény Sisitka Ferenc kezdte kíséretetni, méghozzá láthatóan a lány beleegyezésével. Hagyján, mi is voltunk fiatalok. De amikor alig egy hónapi ismeretség után a kerek képű segédtanító mint kérő állított be – a feledékeny Szaplonczy úrnak nemcsak Zwingli és a főfelügyelőség, hanem még nemesi származása is eszébe jutott. Menyődön valamikor a Szaplonczyak voltak a birtokos urak! Eszter belátóan s kegykérően hajtotta félre fejét. Az öregek a ház lelkének, öregségük napfényének nevezték. Meg kellett hozniuk érte a legfájdalmasabb áldozatot. Esztert – akinek számára a sorstól legalább egy püspökjelöltet vártak el – bizonytalan időre, vagyis amíg rá nem ébred, hogy „mivel tartozik érdekének”, Párára menesztették, a pápai nagyanynjához. Ők pedig, magukra maradva, többet beszéltek, mint valaha. Nem volt már, akinek szavát ők füleljék.

Az orvoson kívül nemigen engedtek be idegent. Ángyánt bizalmukba fogadták; azoknak az orvoskedvelő öregeknek az osztályába sorozódtak, akik hovatovább, ahogy erejük hanyatlik, az orvostól apai védelmet s okosságot várnak.

De Ángyán így kívülről, kerítésen át is tudott konzultálni, sőt sokszor így tudott legjobban. Sisitka Ferenc még annak idején megkérte, beszéljen az öregúrral, magyarázza meg neki... Ángyán esze már régóta azon járt, hogyan foghatna ehhez a dologhoz. Bent közben szünet nélkül folyt az előadás.

– Megtaláltad, amit kértem?

– Mit kértett tőlem?

– Épp azt kértem! Amit meg kellett volna találnod, te tudod!

– Én, apa?

A válasz most némi késéssel érkezett, bizonytalanul, félig kérdő alakban:

– ...A Vitézt?

Az asztmás hörgés néha fütyülően éles volt. De nem élesebb, mint az előző héten. Ángyán beírt valamit jegyzetfüzetébe. S közben megnézte, hova kell még mennie.

Az orvos elgondolkodva lépdelt fölfelé. Hátrafordult, s mosolyogva megcsóválta fejét. Húsz-harminc lépés távolságból két kisgyerek követte. Ahogy az orvos megállt, azok is megálltak.

Egy fajtája volt ez a koldulásnak, Ángyán már ismerte. A gyerekek azért sompolyogtak utána, hogy végül megszólíthassák, vagy őt bírják rá, hogy megszólítsa őket. Nem pénzt akartak tőle.

Ángyán nemcsak hallomásból tudta nemzedéke nagy jelmondatát, hogy „a valóság mindig más”; így azon sem lepődött meg, amidőn Menyődön nyomát sem találta annak az orvostól való idegenkedésnek, amellyel idősebb kartársai s a szakcikketek teletömtek a fejét. Menyődön az volt a baj, hogy az emberek nagyon is sokat vártak az orvostól. Jöttek őhöz még adópanasszal is.

Más lap volt persze a költségtől való idegenkedés.

Azok a gyerekek abban sántikáltak, hogy valahová ingyenvizsgálatra hívják be. Ha hátranézett, valóságosan is sántikáltak, és lődörögtek, mintha véletlenül járnának a nyomában. Innen hát ez a szólásmondás.

Az egyik ház falán hosszúkás fatábla volt, rajta ez a gyakorlatlan kéz róttá felirat: kösségi bíró. Az orvos ide nyitott be.

Egy bundás, gubancos kutya fogadta, olyan szapora szavú dühvel, akár egy közvádoló. A házból nem siettek leinteni. Ángyán tudta, hogy nem látják szívesen.

A valóság annyira más, hogy szolgálai még ezen a más úton sem halad. Ángyán véletlenül olyan házba igyekezett, ahol nem nézték jó szemmel az orvostudományt. Becsületből fordult be, valahányszor erre járt. A család úgy nézett rá, mint egy lerázhatatlan ügynökre, aki csak nem akarja abbahagyni a portékája tukmálását. Már a második látogatáskor úgy tekintettek rá, mint a mesteremberre, aki szűkre szabta a csizmát, s akinek pusztá látása is kinszenvedés, mert hisz ami egyszer el van fuserálva, azt úgyis megette örökre a fene.

A család neve különben mindössze annyi volt, hogy Ó. Végre kijött valaki a házból. Maga a csontos, száraz gazda, Ó János. A kutya rögtön hozzárohant, valósággal a lábára tekeredett.

Gazdája egy rúgásától a kutya fölhemperedett; megváltozva, szelíden állt talpra s vonult el. Úgy fordította hátra fejét, hogy ha kalapja lett volna, mélyen megemeli.

A beteg, az idősebb Ó János az első szobában volt. Éppolyan csontos és szikár volt, mint a fia. Sarga, sőt kormos-piszkos szín borította arcát; de nem feküdt: a férfi ágyba fekvése itt a halál, s ő – úgy látszott, nem akart meghalni. Széken ült.

Lába között botot tartott, itt a szobában is. Ez jelezte, hogy a szobában levő többi csontos és szikár férfi közt ő a beteg. Szótlansul, gyanakodva nézett.

Még két férfi volt a szobában. Az embernek az volt az érzése, hogy reggel óta ülnek így hallgatva. Most csaknem hivatalos szigorral kezdtek figyelni, hogyan végzi mesteriségét a doktor.

Nem volt tennivalója: a beteg már akkor menthetetlen volt, amikor először látta. Sajnos, ezt megmondta a fiúnak. Megmondta azt is, hogy az orvosság, amiről receptet ír, nem gyógyító, hanem csak fájdalomcsillapító. „Akkor minek?” – mondta a fiú, s nem hozták meg az orvosságot. Injekciót adnia is – ojtásonként öt pengőért – minek?

Ángyán tudta, hogy az öregnek üvöltenie kellett volna a fájdalomtól. De csak fogta a botját; forgatta szemében a sötét, a meg-megcsillanó gyanakvást, a sértődöttséget, és szinte szemlátomást feketedett.

„Meghalni, azt tudnak”, gondolta elismerően a doktor. Hogy áldozzon valamit a mesterségnek, teljesen feleslegesen lehúzta az öreg alsó szemhéját.

Gondolt ismét csak egyet, kinyitotta a táskát, lefűrészelte egy üvegcsének a nyakát; tartalmát beleszívatta az ojtótűbe. Legyen néhány jó órája az öregnek. S látnivalója ennek a rideg, sovány vizsgálóbizottságnak.

Jól ismerte a szobát, mert egyszer szokása ellenére kiegyenesítve magát, alaposan belevágta a mestergerendába azt a hosszú termetre szerkesztett fejét. Most valami szokatlan volt a szobában. Egy cifra keretű szentkép; még olajmécses is volt szerkesztve alul az aranykeretébe.

– Most vették? – kérdezte, hogy hang hangzódjék ebben a dermedtségben. Aztán megint a képre pillantott, s most már ráismert. Az öreg kocsmárosné kamrájában látta, azelőtt meg abban a szobában, amely később a fiataloké lett.

– Vettük.

S nézték, majdnem gúnyosan, mint akik tudják jól a dolog értelmetlenségét, hogy mit mível az öreggel.

Az meg félreérthetetlen megvetéssel pillantgatott rá.

Bejött egy elszánt tekintetű asszony. Végigellenőrködté az is a dolgot. Az szólalt meg végül:

– Hazafelé megy a doktor úr?

– Nem, még fölfelé.

– Mert vihetett volna egy kis füstöléket.

Ketten is kikísérték. A közvádli mind a négy lábára ránehezdedve állt az udvar közepén, és figyelt, ugasson-e. A gazda egy könyökemeléséből megértette, hogy hátra kell takarodnia.

A szikár Ó csizmái között egy három év körüli fiúcska kukucskált ki; német kapcában szaladt elő a hátsó szobából. Pirospozsgás, dundi; valóban olyan, mint egy kis ó betű.

– Hogy hívnak?

De nem felelt sem ő, sem az apja. Az orvos hang nélkül nyújtott kezét, mint aki már beletanult a szokásba, s megindult az utcán fölfelé. Látta, hogy az ablakból utána-néznek.

Ellenőrzik, nem hazudott-e.

A gyerekek – ötre szaporodva – az utcán most nem mögötte, hanem fönt, előtte álldogáltak. Megindultak, ahogy őt észrevették, de hát most is csak olyan lődörgőformán. Egykettőre utolérte őket.

– No, mi baj, gyerekek?

Úgy kellett kihúzni belőlük. Tán harmadnapja lestek rá, de most, hogy előttük állt, elfogta őket a szemérem! Ángyán már-már föllobbant az élnetlenségük miatt. Végre kinyögték.

Két helyre is hívták. Ide a Bodza közbe, meg ide a Vékony közbe.

Ángyán ismerte ezeket a helyeket. Tudta, ha beteszi a lábát, a két esetből az egyik tizenkettő lesz. Csókásba megint csak nem jut el.

Megindult a gyerekek közt.

– Ki fia vagy?

– Varga Istváné, Szappanyos Örszébété.

– Hát te?

– Deli Ferencé, Szappanyos Zsófiáé.

– S te?

– Deli Kataliné.

12

Ismerte ő, Ángyán, a putrikat. Volt belőlük a faluban is bőven, s nem csak a szegényebb-jénél. A hegy felé menet, baloldalt a porták mind magas földfalra támaszkodtak, s ebben a meredek falban mindenütt ott voltak a felül a félkörre vagy csúcsívre vágott bejáratok. A módosabbak csak kamrának, baromfiólnak használták, és persze pincének. De nem egy a gazdagok közül megtartotta az öregek odavájt istállóit is. Ahol emberek laktak, azt az ajtóról lehetett megismerni. Üveg volt rajta, ha csak egy tenyérnyi is, és az ajtó körül a falat egy jó méternyire kint is fehérre meszelték.

Lehetett látni illet innen az utcáról is nem egyet. Ángyán doktor, ahogy haladtában feléjük tekingetett, nem állhatott meg egy kis elnéző, elsomolyodó fejcsóválást.

Valaha tudniillik ezek ellen is majdnem harcot indított. De ez a küzdelem már terv maradt.

– Bartus úr itthon? – szólt be Bartusék udvarába, nekikönyökölve a kapufának, ahogy már meghittségre vágyó természete ösztönösen is kívánta.

– Elment – mondta a szemüveges, bőrkötényes Manyi úr épp csak a válasz idejéig föltekintve. A szabadba, az árnyék alá állított gépészpád satujánál szöszmötölt, újra és újra hátat fordítva a munkáját kíváncsian bámuló Imre gyereknek, aki most is valami etetés mellől szökhett ide, mert egy kerek szakajtó kosár, félig kukoricával, ott volt a háta mögött. Manyi úr maga is többre becsülte a disznóetetést vagy a kapálást, de még az almozást is bármilyen kalapácsoló munkánál. Valami bádogedény oldalán kopácsolgatott. Az orvos ismerte és szerette Manyi urat, noha esztendőik óta jobbra csak ilyen egyszavas mondatokban folyt köztük a társalkodás, már Manyi úr részéről. Az igazság az volt, hogy Manyi urat valamiképp sorstársának érezte, maga sem tudta volna megindokolni, miért. Ezért nem tárgított a kerítéstől.

– Mi jó lesz abból, Manyi úr?

Manyi úr ugyancsak rokonszenvezett az orvossal, megérezte annak jóindulatát. Ezért engedte meg magának, hogy kérdésére ne is válaszoljon.

– Fazék?

Válasz helyett Manyi úr levette a satuba fogott domborítófáról azt az edényt, amelyen dolgozott, s a magasba nyújtotta, anélkül, hogy maga fölneézett volna.

Öblös, nagy tölcsér volt, amelyet csak borpincészetekben és vendéglőkben használnak.

Ángyán bement az udvarba. Tenyerét nyújtotta, most már szóltanul ő is, Manyinak; az – kilökte karját, hogy a zubbonya ujjá hátracsússzon – keze bokáját kínálta, ott még nem volt maszatos.

A dundi kis kazán már újonnan összerakva, megalajozva, zöldre festve várta a cséplést, derekán takaros piros övvel, akár egy kanonok. Mellette, láthatóan frissiben oda-rakva, használt szita, melence, lábas, tepszi, egy hatalmas rézüst.

– Az a kávédaráló megvan?

– Pákoliczéknál.

A két Pákolicz kisasszony kezelte a postát.

– A csizma is ezekkel jött?

Mármint azokkal a kazán mellé rakott holmikkal.

Manyi pontosan azt a kézmozdulatot mívelte, amit az imént a főjegyző, csak lényegesen lassítottabban; a mozdulat így ezt jelentette: le van sajnálva az a halom holmi s vele együtt az egész teremtség, de különben a csizma persze hogy ezek útján jött.

A doktor szemügyre vette a holmikat. Volt ott még egy hajsütővas is.

– Hozzák, hozogadják?

– Hozzák, hordják – s Manyi úr következő, az előbbtől látszólag semmiben sem különbözõ kézlegyintése azt jelentette, hogy az egész emberi faj is le van sajnálva.

A gépészpadon egy jó görbületű, igen alkalmas permetezőgép, javításra várva. Ángyán ráterette a kezét, s Manyira pillantott. Manyi bólintott: a permetező is a szirma útján érkezett ide. Az orvos a következő pillantást egy kis állemezléssel megtoldta.

– Patikus Igreczékhez.

Igreczék nem patikusok voltak, hanem jó módú gazdálkodók, a patika tőszomszéd-ságában.

– Na, isten velünk.

Manyi úr pedig megint csuklószarát nyújtotta.

Ahogy az út fölfelé tartott, a jobb oldali házak úgy kerültek mélyebbre. Az udvarok itt felfedték titkukat: a nincstelenségnek azt a különös rendetlenségét, amely egy négyzetméter területet sem hagyván tisztán, valami szomorú bőség benyomását kelti.

A bal oldali módos házak annál zárkózottabban sorakoznak, gőgösen szinte attól, hogy a szemköztieknek a kéménye fölött is elláthatnak.

De a házak itt is, ott is ritkultak; egyre több volt köztük a lucernatábla, a szőlőkert, a szürkésbéken borzongó roszföld.

A patak, itt már sekély ágyban, a feltöltött út jobb oldali árkában csevetelt, egy szinten a mélyen ülõ házak homlokzatával. Néhány ásónyomat elég lett volna, hogy egy-egy csatornácska vizet szolgáltatson belõle az udvarok alján fonnyadó kertekbe. Az egyik ház előtt egy beroppant-betömõdött téglalaputacska mutatta is nyomát ennek a kínáló vízvezetéknek. A házban valamikor ideszármazott sváb család lakott, de már régen elmagyarosodtak.

Az orvos ismét gondolt valamit. Átlépte a kis patakot, amely hol trágyalétõl barnállt, hol szappanlé buborékait gyűjtögette egy-egy gyökér előtt.

Az utca még mindig emelkedett. Jobb oldalára, a völgy fölére a házak már úgy kapaszkodtak föl, mint kutya a deszkapalánkra: faruk a mélyedésbe lógott. Holott alattuk itt már nem síkság volt, hanem halmok beláthatatlan serege. Olyanformán, mintha egy hanyódo tenger hirtelen megfagyott volna.

Baloldalt már nem volt hely háznak: az út szorosan a meredekhez simult.

Aztán az út egy kis hágóra kúszott föl. Itt már jobb felõl sem volt ház. Aztán az ország-úttá kopaszodott utca ment hűtlenül, idegenül, le egy új völgyrendszerbe, világga.

De mielőtt ott is a hegyfalhoz tapadva, lefelé eredt volna, fönt, pályafutása legmagasabb pontján nyílt belõle bal felé, a hegytõmb felé egy kis mélyút, a partoldalba vágva. Kocsi ezen már nemigen járhatott, mert a bokrok eléggé benõtték. Észre se lehetett volna venni, ha az ember önkéntelenül is nem keresi: hova tűnt el hirtelen mellõle a patak? Távoli csörigdelése jelezte, hogy ágya annak is a hegytõmb irányában húzódott, nyilván a mélyút árka gyanánt, ahogy az úttorkolatnál.

Ángyán megállt. Bizonyos volt, hogy a mélyúton kell továbbhaladnia. De nem az útra vágott, hanem felkapaszkodott a mélyút hegy felõli partjára. Nőtt böven itt is a kökény, a som, a galagonya, de nem oly magasan, hogy ne lehetett volna körültekinteni.

Föl is tekintett, s megismerte a hegytõmb következő fennsíkján a temetõt. Ott már volt, de valamilyen más úton mehetett föl, mert a hegynek ezen az oldalán sohasem járt. Felnyúlott két-három emeletnyi magasságra is a szép sima hegyfal ott végig a temetõ alatt, ahogy az arrafelé már erdõvé nõtt bozotos látni engedte.

Valahonnan arrólfelõl eltojt tyúk õntelt kárácsolása hangzott.

Ángyán még félórányi utat sem tett meg a falu legszélső házától számítva, s máris mintha idegen földrészen pillantgatott volna körbe. Nem csodálkozott el azon, hogy noha kilenc éve élt a faluban, erre még nem vetődött el.

Bizonyos volt benne, hogy a falusiak közül is kevesen fordultak meg itt. Az emberek távolról sem olyan kíváncsiak, mint hirdetik magukról.

Igaza volt. Avárosiak sem ismerik lakóhelyük minden utcáját, nem még a közelükben fekvőket sem, ha napi dolguk nem arra irányítja őket. A menyődiiek közül rengetegen voltak, akik még a megye székhelyét sem látták, nemhogy az országét. Téve dolgukat, amely erre sosem vezette őket, föl-fölpillantottak azokra a semmire sem jó részsőkre és meredélyekre; olyanféleképp, ahogy a távoli cigánytelepre, kastélytóra vagy dögtemetőre is odapillant az útról az ember, anélkül, hogy odakíváncskoznék.

Holott gyönyörű vidéken járt Ángyán doktor, ezt meg kellett állapítania. Svájci vadregény volt ez, az istentelen kőszüvegek nélkül. Még sas is kóválygott fent a temető túlsó oldalán kezdődő tömör tölgyes felett.

Lent azokon a megdermedt tenger módjára emelkedő – itt-ott jó magasra fölemelkedő – dombokon mindenütt szőlő, még hozzá tengeri kéken, az első permetezés üde színeiben. S a szőlőkben mindenütt a rengeteg présház, a hegyoldalból kihányt föld elsímított lépcsőzetén.

A kis teraszokra szerkesztett házacsókák, amelyek nem voltak távolabbra egymástól, mint egy villanegyed épületei, meszelt oldalukkal, zsúpos tetejükkel azt a hiedelmet kelthették a tájékozatlan idegenben, hogy valami idilli város felé közeledik. Csak növelte az idillt a tudat, hogy azokban a házacsókákban egy teremtetten lélek sem élt; csak kerti szerzők, kádak, nagy csántérfák hűsöltek bennük, nyirkos fogású szőlőszőlők és egymással meggondolt kottyanásokat váltó nehéz hordók.

Ráadásul április vége volt. Szállt vastagon és vegyesen az édes és a keserű illat, a virágoké és a dudváké. Még jól süttött a nap, s fülemüecsattogás hallatszott, de oly hamisan, hogy már ebből is tudni lehetett, nem fülemüle fűjja, hanem valamilyen plagizátor rigóféle. Gerlék burukkoltak. Arrébb vad madárperpatvar zajdult meg, aztán egy rozsdás-zöldes sármány repült ki a perpatvarból a maga íves formájú repülésével; látni lehetett, hogy amikor szárnyát szétcsapja, akkor emelkedik, amikor pedig összerántja, akkor süllyed. Ángyán akaratlanul is nesztelen haladt a meredeken féloldalt fölfelé, azon vette észre magát, hogy egy putri fölött járt; öt-hat méter magasból látott le a kis lakóalkalmatosság elé.

Olyan volt, mint a többi. Kétrészes ajtaja volt, szépen körbemeszelve. Még parányi kertje is volt földbe tűzött ágkerítéssel; az ajtó mellett még egy macska is volt.

Aztán elment egy másik fölött s rögtön még egy fölött. Most már vele szemben is bokor borította hegy meredt. Egy sorban azon vagy négy-öt bejáratot is fölfedezett, valóságos kis telepet. Erre leereszkedett a mélyútba.

Kutyaugatást hallott, kecskemekegést, sőt valahonnan egy anyátlan malac rövid zavárpanaszkodását.

Aztán jött vele szemben egy napszitta hét év körüli kisleány. Még a sűrű szempillája is olyan fehér volt, akár a borjaké.

– Ez itt Csókás?

Afféle kis beszédes szösz volt, akinek boldogan forog a nyelve. Fölnézett Ángyánra, méltatlankodva.

– Ez ugyan már régótától nem. Itt ugyan már nem két téglaközt ég a tűz a fa alatt! Mikor volt az! De arra még igen, meg amarra!

S libbentette vékony karocskáját még távolibb meredekségek felé.

– Táros Benke bácsi hol lakik?

– Ott né az ág közt.

Épp az a putri volt, amely fölött Ángyán először megállt.

Ángyán fordulhatott volna vissza, de a kislány még mindig úgy nézett rá, mint aki beszélni akar. Szinte fogva tartotta azzal a fehér pillás, egy kicsit ferdevágású szemével. Egyszerre csak azt mondta csöndesen: de nagy levegővétel után:

– Tessékanni ekkiske ni-ir...

Úgy beszélt most, mintha hároméves se volna.

– Micsodát, kislányom?

– Ekkis kenyirt – mondta a kislány, lebocsátva söprűszerű pilláit.

Nem is tudta, mit adott oda aprópénzéből, úgy meghökkentette ez a kérdés. Mintha a paradicsom közepén Éva egyszerre csak alamizsnáért a tenyerét nyújtaná.

Mire Táros lakása elé ért, a telepnek ezen a részén úgy elterjedt ittlétének híre, akár valami trópusi szigeten a kutató vállalkozásé. Épp csak a jelzőfüstök nem szálltak, s fadobok nem szóltak. De a bokrok mögött éppakkora volt a követek sürgés-forgása, a lombok mögül éppúgy sütöttek felé a gyanakvó s a gyűlölködő pillantások.

A falusiak nem ismerték mind a putribelieket. De azok ismerték a falubelieket; ismerték kiváltképp a falu vezetőit, már csak félelmük tartozékaképpen is.

Ahány hivatalos ember itt megjelent, az még mind pusztítani akart, e téren alig különbözve a vadak közé tört vállalkozó csapatok nagy részétől. A putrik hol magánbirtokon, hol községi birtokon fúródtak, vagyis – mivel más birtok nem volt – mindig törvényellenesen fúródtak, tekintve, hogy birtokos nélküli föld egyáltalában nem volt. S persze – mint kiderült – mindig engedély nélkül! Ez annál könnyebben kiderülhetett, mert engedélyt ilyesmire nem is lehetett sem kérni, sem adni. Egészségvédelmi okból. E szép szóra, amely nemes emberbaráti értekezletek szónoki dobogóiról röppent világga, a hatóság tanította meg a putribelieket. Olyanformán rettegetek tőle, mint az árvízről, tanulságos példát szolgáltatva abból a különös történelmi jelenségből, hogy lelkesítő vívmányok sorscsapások lehetnek, ha a művelődés egyenetlenül terjed. Az egészségvédelem a putribeliek nyelvén a lakástalansággal volt szótári pontossággal azonos. Ahonnan a község, a hercegség vagy egy-egy gazda elűzte őket, onnan emlékül s indokul ezt a szót vihették magukkal.

Az elűzéshez, hogy az iménti példa a művelődés terjedésére még világosabb legyen, orvosi segédlet kellett. A misszionárius gyanútlanásával lépdelő Ángyán nem sejtette, hogy jártak itt előtte orvosok, s a nép tíz év távolságából is híven őrizte cselekedeteik emlékét.

Azok a riadt szemek azért tekintették megjelenését végzetesnek is, de természetesnek is.

Mert azt viszont ők nem sejtették, hogy esztendőők óta tartó háborítatlanságukért épp Ángyánnak mondhattak volna hálát.

Ángyán doktor valamikor valóban tervezett harcot a putrik ellen is, rögtön a lentiek, a falubeliek ellen. De minek nevezzük jellemét? Ingatagnak, változékonnak, fejlődés-képesnek? Az egész járásban immár ő szegült ellen legkonokabban azoknak az eljárásoknak, amelyek a hatóságot egy-egy putritelep kifüstölésére kívánták igénybe venni.

Cinizmus, azaz szellemi léhasága szerves hajtásának tartották kartársai is, a megyei tisztviselők is azt a mondatot, amelyet a hivatalos megkeresésekre – anélkül, hogy a helyszínre kiszállt volna – már gépiesen odajegyzett: „csak megfelelőbb lakás biztosítása esetén”.

Csakúgy ellenezte – hivatalos minőségében is! – a putrinak „lakás céljára való további használatát”. Egészségtelenek, igaz. De szabad ég alatt vagy akár egy fűthetetlen vagy fűtetlen kalyibában telelni még egészségtelenebb.

Ennek következménye lett, hogy a legtöbb új barlanglakás épp az ő körorvosi területén keletkezett. Maga is elámult volna, ha megtudja, hogy az a különös telep, amelyen oly furcsálkodva lépkedett, tulajdonképpen őneki, doktor Ángyánnak köszönheti létét.

Hozzá tartozik az iménti példa érzékeltetéséhez az a néhány mondat, amely útjában kísérté:

– A nyüvek ennék le róla a húst – mondta egy lángoló szemű sovány fiatalasszony. Szomszéd putriajtó felé bókolva mondta egy korabeli asszonynak, aki rongyosság és kócoság dolgában szinte párja volt, de aki olyan csípőt viselt, mint egy hordó.

– Rohadna meg elevenen az ilyen – fűzte tovább meggyőződéssel a gondolatot.

Ángyán nem csak a távolság miatt nem hallotta. Ott állt Tálos háza előtt, s befelé fülelt.

Bent egy női hang levelet diktált. Nekieredt, s megállt. „Leírta, Benke bácsi?” – kérdezte, s újra nekieredt. Hangosabban, mint az imént; így került fölébe egy másik női hangnak, amely szintén részt kívánt venni a tollbamondásban.

Ennek a lakásnak ablaka is volt: egy kannafének nagyságú üvegdarab belezárva közvetlenül a falba. Ángyán odahajolt, s ha nincs ott az üveg, orrával érintett volna egy felhőkölő öreg arcot.

Az ajtón rendes vaskilincs volt. Lenyomta, hosszúkás konyhába lépett. Nézett körül, lát-e idegen holmit. Nem látott. Nyitott be a szobába.

13

Tálas Benke nem volt semmiféle vezér Csókásban. Képtelenség is volt, hogy ott bárki vezérkedjék, kormányozzon, egy ember erejével. Annál sokkal vadabb szelek sodorták azt a bárkát mostoha hullámain. Csókást maga a nyers, a keresetlen sors irányította. Ha volt aratás, volt élet. De kinek lehetett itt beleszólása abba, adnak-e aratást, kapálást, répaszedést az uradalmak, szüretelést a gazdák, s ha adnak, mit szándékoznak juttatni érte? Szólj bele abba, hogy a csillagok holnap hogy rendeződjenek.

Tálas Benke legfeljebb valami tekintélyfélét szerzett a putrik környékének. Olyasfélé, aminőt egy harapós kutya szerez bár egy koldus portának is.

Ahogy a nyomorékok közt nem ritka, kötekedő lett, veszekedő. Éles szavaival nem egyszer mintha szándékosan kivetette volna a civódást odáig, hogy kezét emeljenek rá. S bizony megesett, hogy a kéz már föl is emelkedett. De mégsem sújtott le; egy nyomorékra! Tálos meg úgy folytatta ellenfele ócsárlását, mintha a verekedés megtörtént volna, s ő győzött volna.

Gonosz szája volt. A csókásiak óvakodva fogadták maguk közé. Lényegében nem lett okuk megbánni. Az a fullánkös nyelv, az az éles elme nem ellenük forgott, hanem védelmükben. Tálos csak most szolgált rá rossz hírére, hogy a hegyre költözött. Ha nagyon akarta volna, talál helyet a faluban. Mintha azért vonult volna a putrik közé, hogy elemeibe kerüljön: működtethesse a haraphatnékját. Putribelinek nem lehetett olyan sérelme, amit ő nem tett volna már-már kéjelegve magáévá.

Akadtt, aki már elégelte is a védelmet. Akikben csiggadt a sérelem, akik már megbocsátottak volna. Már csak azért is, mert hisz a haragtartáshoz is éppúgy kell valami mód,

akár a macskatartáshoz. A szegény, aki unos-untalan másra szorul, hogy is viselhetné sokáig magasan az orrát?

Csókásban lakozását Csókás minden lakosa átmenetinek tekintette. Hogy kik is tanyáztak most azokon a telepeken? Legérdemlegesebben aszerint lehetett felosztani őket, hogy kiknek volt némileg megalapozott reményük arra, hogy elkerüljenek innen, s kik reménye volt pusztá ábránd.

Volt itt egy pusztai híres család – Fadgyasék –, akik jóformán szét sem rakták a holmijukat, fel sem állították óljaikat, oly bizonyosak voltak abban, hogy hamarosan ismét helybe szegődhetnek; a férfi folyton az uradalmakat járta. Ide – addig is – csak azért kerültek, mert a faluban nem volt ház, amely rengeteg apró gyermekükkel befogadta volna őket. Borjas tehenük volt, disznajuk. Nem kis mértékben járult ez ahhoz, hogy ismerkedni sem óhajtottak – arra a kis időre – a többiekkel. A telepen rajtuk kívül senki másnak nem volt tehene.

Volt egy vincellércsalád – Puháék –, akik onnan szintén készülődtek el, de maguk sem hitték komolyan, hogy valaha is máshova kerüljenek innen; a családfő, Puha bácsi ugyan jól értette a szőlőkezelést, de már nemcsak a bort az üvegből, hanem állítólag a lámpából a petróleumot is kiitta, s vajon ki fogad föl, ki enged a hordai közé egy részeges vincellért?

Volt négy-öt elég bizonytalan megélhetésű afféle faluvéginél is faluvégibb zsellércsalád. Állandó foglalkozásul azt vallhatták volna, hogy aratók, ha az aratáskodás nem lett volna mindössze évenként két hétig tartó mesterség, s ha az a két hét is minden esztendőben biztos lett volna. Ezeknek a családoknak a dologbíró tagjai néha fél esztendeig is oda voltak, s nem egyszer oda is ragadtak, anélkül, hogy készültek volna rá, vagy emlegették volna.

Tósokiék viszont a téli nagy fogadkozások után valóban kiürítették, otthagyták, a nyomaték kedvéért még össze is rontották a putrijukat minden tavasszal; az őszi sárban aztán – amikor letörve s még ijesztőbbre soványodva visszatértek – áshattak újat, vagy tapasztgathatták a régit.

Mindezek a világba vágyódók már tapasztalatból is tudták, hogy a világ dolgainak intézőivel nem tanácsos ujjat húzni.

Tálos viszont legörömbesebben tán a világ teremtetőjével akasztotta volna össze a tengely végét. Az emberek így azon voltak, hogy csak okkal-móddal vegyék igénybe támogatását.

Főképpen azok a csókásbeliek, akik – lelküknek külön részén ápolva a vágyat és a valóságot – már maguk is tudták, hogy sose jutnak le Csókásból. Ilyen volt persze a legtöbb. Biczóék, Pókáék, Szekfüék, Rehusék és jó néhányan még szerte a dombokon olyanok, akiknek birtokuk jóformán a pusztá nevük volt.

Ezeknek azért nem volt hasznos a túlságos védelem, mert hisz ezeket éppen a szürkeségük tartotta életben. Hasonlóan az állatvilág és növényvilág néhány alkalmazható tagjához, náluk még az érvényesülésnek is az volt az első feltétele, hogy ne álljon meg rajtuk a szem.

Védence kedvre való Tálosnak így igazánból csak egy volt. Kuka Teri.

Hát arra bizonyos, hogy ráfért a pártfogás szegényre. Vaksi is volt, együgyű is volt, öreg is, özvegy is, no és szegény is, de úgy, hogy a szegények szegénye. A sors is bele tud melegedni a csapdosásba. Épp csak kukaságából, ami miatt hajdanában elkeresztelték, abból gyógyítgatta valamelyest az idő Kuka Terit.

Arra van külön szó, mintegy eleve könyörületre intő, ha valaki elvesztette életpárját: özvegy. Van arra is, ha valaki szüleit elvesztette: árva. Arra a boldogtalanra, aki gyer-

mekét vesztette el, arra egy nyelv sem alkotott külön kifejezést, még akkor sem, ha egyetlen gyermekét vesztette el.

Szegény Terivel még ez is megtörtént. A Doberdón maradt oda a fia.

Tíz esztendő múlva kapott erről írást, Tálós beavatkozásának eredményeképp. Ám segílyt még mindig nem kapott semmiféle. De folyt már ezért is a levelezés.

Tálós tudott is, szeretett is írni, még katonáskodása, feledhetetlen – bár sosem emlegetett – őrmestersége emlékeképp. Amikor ablakán Ángyán betekintett, épp feljelentő levelet írt, nem az első életében. A levelet egyszerre három nő mondta tollba, olyan formán, mint egy ítéletet: indulatuk teljes felelőtlenségében. Az öreg gyakorlott elmével hámozta ki és vetette papírra a hangzavar lényegét, amellyel Biczóné és két lánya azt kívánta önzetlenül tudatni a Hercegi Erdészeti tamási központjával, hogy Králik Károly erdőkerülő – tiltott idő alatt és női léte! – ez ideig hány nyulat meg fáciánt lőtt és főzetett meg Puha Istvánné menyőd–csókavégi lakos konyhájában, amiközben bent a szobában...

– Csak folytassák – mondta az orvos, kézmozdulattal fejezve ki, hogy addig ő letelepszik a barlangszoba egyik oldalának hosszán ügyesen meghagyott földpadkára.

De azok nem folytatták. Sőt némi zavart összepillantgatás után fölálltak, s a szokásos búcsúszavak helyett olyasmit rebegve, hogy: a végét úgyis tudja, Benke bácsi, meg: csak ezen a mi Vilmánkon ne tessék azt a mocskot hagyni, kivonultak a szobából. Szemükből ekkor már nem zavar, hanem gyanú és valamifajta megvetés sugárzott a csaknem gugolva ülő orvos felé; mintha csak arról is tudtak volna valamit.

A szemközti falba polc volt vágva. Rajta tányér, sőtartó, valami doboz s annyi könyv, amennyit egy marékkal össze lehet fogni. De vendéglői holmi semmi. Hacsak az a hosszú pohár nem, amelynek pereme alól idevillant a beleköszörült vízszintes vonás és az, hogy 3 dcl.

S egy nagy halom hagyma.

(Folytatása következik.)

Paul Verlaine

SZATURNUSZI KÖLTEMÉNYEK

Úgy emlékszem, húszévesen valamiféle „punk” Verlaine létrehozására törekedtem. A „*bronzba fagyott Tóth Árpád-fordítások*” (k.kabai lóránt szava) mellé – amelyeket amúgy rajongva tiszteltem – egy nyersebbnek, élettelibbnek gondolt változatot szándékoztam helyezni. Annyi a tanulság, hogy franciául azért a fölforgató, anarchista punkhoz is tudni kell, már amennyiben

választott költőnk franciául írt; meg az, hogy nincs se punk, se bronz Verlaine, illetve sokkal több Verlaine van: a GÁLÁNS ÜNNEPSÉGEK érzékeny, pantomimező Pierrot-ja, a börtönben a kereszt előtt leboruló bűnös és a kéj nedveiben tocsogó HOMBRÉS-kötet szerzője egy és ugyanazon költő. Amiben föltétlenül egyek, az a semmihez sem hasonlítható hangszerelésű, hol

mandolinon, hol gordonkán és leggyakrabban mollban megszólaló verszene, de ezt súlyos félreértés minden esetben pasz-tellhátterű, lágyan búgó bel cantónak fordítani: nagyon is megvannak a maga szándékos disszonanciái, sőt olykor durvaságai.

Ugyanakkor alkotáslélektani esettanulmányt érdemelne, miért képes a fordító fontos részeredményekre húszévesen is – miközben annyi más alapvető tartalomra miért bizonyul süketnek vagy a kivitelezéshez ügyetlennek –, és hogyan születik meg munkaidőn túli üresjáratban, mintegy vé-

letlenül (például úszás vagy séta közben) néhány nehéznek tűnő ritmusképlet és nyelvi finomság magyar változata kétszer annyi idősen, megannyi jótékony vagy terhes tapasztalat, tehát az úgynevezett rutin birtokában.

Nos, franciául azóta se tudok jobban, de magyarul igen. Egykori tanárom, Bárdos László, aki franciául is tud, úgyszólván betűről betűre nézte át régi és alakulófélben lévő új Verlaine-magyarításaimat. Nélkülözhetetlen segítségéért ezúton is köszönetet mondok.

T.J.

GROTESZKEK

Gyalog köszálnak, vagyonuk csak
Fénylő aranytekintetük,
Lerongyoltan, ziláltan útnak
Vágnak, s kalandot les szemük.

A bölcslet képük földühíti;
„Bolond!”, fitymál az ostoba;
A kölyökhad nyelvét kiölti,
S vihog a lányok tábora.

Mert hol gúnyban, hol gyűlöletben
Van részük, s szinte egyre megy;
A sűrűsödő szürkületben
Rossz látomásként rémlenek;

Mert pendül a fanyar gitárhang,
Nazális hangjuk fájva dong
Sok furcsa dalt az éjszakában,
Mely lázít vagy régmúltba von;

S végül, mert szemükből kitűnik
– Mely ijesztőn sír és nevet –,
Hogy örök dolgok titkát űzik,
Holtakat s tűnt isteneket!

– Gyerünk, előre, vagabundok,
Gyászos, megátkozott, kiveret
Fiúk: partról örvénybe hulltok,
S nem vár rátok édeni kert!

A természet jár nászi táncot
Az emberrel, s jól letöri
Túl gőgös melankóliátok,
Mely homlokotok emeli,

S megbosszulván istentelen, vad
És túl heves reményetek:
Átkos homlokotok sebet kap,
Ha tombolnak az elemek.

A június perzsel, december
Dermesztí csontig testetek,
A láz tagjaitokba fészkel,
Bőrötök nád szaggatja meg.

Ellöknek, tép ezernyi fullánk,
S ha aztán eljön értetek
A vég: a kihúlt, vézna hullák
A farkasnak se kellenek.

AZ ÉRINTETLENEK DALA

Érintetlenek vagyunk mi!
Kék szem. Csinos a hajunk.
Könyvben, melynek olvasói
Sincsenek, vígan lakunk.

Vonulunk, kart karba fonva,
S nem tisztább a nap se, mint
Töprengésünk lassú sodra,
S égszínkékek álmaink;

Klubunk rétekre özönlik,
Viháncolunk, fecsegünk,
S hajnaltól egész napestig
Kéjjel lepkét kergetünk;

Pásztorlánykalapka gyenge
Frissességünk óvja meg,
Ruhánk meg... annyira lenge,
És fehérlik módfelett;

Richelieu-k és Caussade-ok, meg
Mind a Faublas lovagok
Kacsintással üdvözlönek,
Szállnak bókók, „sajnos!”-ok.

De arcjátékuk hiába,
Célba nálunk egy sem ér,
Alsószoknyánk nem találja
Leselkedő végveszély;

S tisztaságunk visszaborzad,
Hogy e settengő csapat
Mohón rólunk álmodozgat.
Bár érezzük néhanap,

Titkos óhajt súg a fátylak
Alatt, s egyre ver szívünk,
Tudva, a fickók hadának
Úgyis prédái leszünk.

NEVERMORE

Gyerünk, szegény szívem, gyerünk, *te régi cinkos!*
Lépj át újjáemelt diadalkapukon;
Avas tömjént te gyújts hamis oltárokon;
Tátongó szakadék partjára szórd a szirmot;
Gyerünk, szegény szívem, gyerünk, *te régi cinkos!*

Zúgd, megifjult dalos, Istennek himnuszod;
Rekedtes orgonák szép *Te Deumod* zengjék;
Ki vén lettél korán, ráncod takarja festék;
Sárgult fal, ölts hamar aranyló kárpitot;
Zúgd, megifjult dalos, Istennek himnuszod.

Csörgők, csengettyűk és harangok, szóljatok ti!
Élem valóra vált, képtelen álmomat:
Szárnyakon utazó, vad Boldogságomat,
Ki Embert sose hagy a közelébe jutni...
– Csörgők, csengettyűk és harangok, szóljatok ti!

A Boldogság velem kart karba öltve járt.
De szünetet a VÉG nem enged kegyelemmel:
Gyümölcsbe féreg ül, álmokat íz a reggel,
S szerelmeket a gond: lásd az örök szabályt.
– A Boldogság velem kart karba öltve járt.

CESARE BORGIA

Egészalakos portré

A dús előcsarnok sötétebbik felében,
Két büszt – Horatius, Tibullus – társaképpen
Mereng márványban: a profilja távoli,
Csípőn jobb keze, a balt törjére veti,
Mosolyog nyájasan, s kisimul bajsza közben,
CÉZÁR herceg figyel pompázó öltözetben.
Fekete bársony, haj s éppoly fekete szem,
S ellenpontozza ezt aranyló esteken
Is diadalmasan fakó, szépséges arca,
Épp háromnegyedes szögben, árnyban mutatva:
Spanyol s velencei mesterek festenek
Így patrícus- és királyarcképeket.
Finom, merev orra ráng. Vörösen világít
A keskeny száj: remeg az ósdi falikárpit
Hév lélegzetétől, mely forrón párolog.
Nézése fesztelen, inogva imbolyog
Körben fürkészve, mint megannyi régi képen,
Izzik a kalandor eszmék szörnyű tüzében,
S láthatjuk tiszta, tág, barázdált homlokát,
Amelybe rémítő, torz tervek ránca vág;
Gondolkodik, fején tollas bársonykalapja,
S a toll tövén rubin, mely mintha lángra kapna.

Térey János fordításai

Géher István

ALKALMAZOTT MITOLÓGIA

Palimpszesztek 2012

A mítosz Adyval álmodik

Álmomban Mídász voltam, álltam
Tetőtől talpig gyászban,
Magasabban, horpadtan,
Háttal az erdőnek, sápadtan –
És a Szilénosz rám kiált:

*Mit gyászolsz, király?
A jó helyemet.
Nevetett.
Hol volt a jó helyed, király?
Mire ébredvezve még én:
A halottak élén.*

Melyik Izolda?

Meggyógyultál? Aggódom érted.
Ez nem a bájital. Nem érted,
Hogy lehet így is *nagyon* szeretni?
Megsebzett testedet fürdetni...
Sötét az erdő, eltakar.
Közöttünk kifenne a kard.

Melyik Trisztán

ahol megvívna, ott a korlát.
betegágyból várja a vitorlát,
és falnak fordul, háttal életének:
testét vigyétek.

Melyik Marke?

Már nem szeretöm. Nem a férjem,
De rám ragadt, amit vele éltem.
Csinálom, nem csinálom –
Mi köze hozzá? Nem királyom.

László

1
hogy „ki viszi át a szerelmet”?
a „túlsó part” mindent megenged.
emlékezz rám, öreg király!
síromon óriás kopjafa áll.

2
emlékszem rád. ifjúkoromban
fordítottunk királyi verseket.
most másként, füstben és koromban
írom, amit lehet.

Ágnes

sejtelmesen mondtam rá, hogy „frivol”.
a gyereknek ez lett a poézis.
becsöngettek. koraszülött se volt.
a vers... *revenant*: maradok vele mégis.

Weöres

adventi este: „a harmadik
az igazi” – így mondta sanyi.
de mindig ott a negyedik.
meggyújtják, leégetik.

Pilinszky

a lírában az ómega, az alfa:
olvasd végig, fogadd magadba,
hogy ölelésem ébren, alva
fölvezessen „a halálos magasba”.

G. István László

AD PATREM

1

„Féltem az életed. Távozz édesapád után!” Nem. Ebből a halálos táncrendből nem kérek, öreg. Csak te hívtad így az apádat, én téged sose. Vedd úgy, hogy te mondod a bajnoknak, mondjuk *köszönöd az apai áldást*. Szádon szelíd átok lett, mert hát kimondtad és meghaltál. Súlyva van. Az „után” tágas fogalom, kedvem volna berendezni. Rögtön? Azonnal? Vagy csak logikai értelemben, persze. De minek féltetni? Féltsd a sajátod, öreg! Ami már nincs. Féltem halálodat. Ez milyen? Van ott mit mitől féltetni? Jó, hogy nem szólhatsz vissza, most az egyszer. Az utolsó szó mostantól enyém lesz mindig, ezt jegyezd meg. Vigasztaló és sírnivaló, hogy az utolsó csönd pedig öröktől fogva most már a tiéd.

2

Először félig nyilvánítottak saját halottnak. Az intézmény, ahová negyven éve tartozol. Mondjuk deréktól lefelé övék lehetsz. Fölfelé maradsz a miénk. Sajátságos a saját halott. Saját halottam vagy, mióta megszülettem. Halálodnál az életem sem lehet inkább sajátom. Sej-hát, saj-hát: miféle kurjongatás ez? Döntsük el testületileg, melyik halott hova tartozik. Nem tartozik rám, se a halottra. A halott tartozik nekem pénzzel. Ezt most ünnepélyesen elengedem. Nincs olyan dolog az életemben, amivel ne tartoznék a halottnak. Saját tartozásomat is, ünnepélyesen, nekem kell elengedni. Ez nehezebb. Saját tartozásom, hallja a világ, a világnak adom. Látom, ahogy szomorúan ingatod fejed – hogy nekem már nem lesz gyerekem. Persze, utólag világos: úgy, hogy te

megérnéd. Mert hát addig van világ, amíg szavad van benne, nem? És ha tartozásom egy számodra már nem létező unokádnak adom? Lehet kegyesen elérzékenyülni. Na, nem. A saját halottnak egy potenciális unoka nem saját, és hiába élő.

3

Sosem akartam akváriumot. A díszhalak üvegbe zárt felnagyított hólyagszeme hályogtanács volt, hogy ezt az üvegfaltól üvegfalig verődő mozgást kívülről ne nézzem, amíg belülről meg nem élem. Nincs kopoltyúm. Ha erőlködöm, nem a fejemen át veszek levegőt. Van tüdőm, használom. Beszélek. Hasukat feltárva víz színén lebegtek reggel a guppik, aranyhalak. Nagy, lepattogzott öblű kanalat, mintha kanálislé marta volna le róla az alpakka fényét, vettél elő, hogy az akvárium felszínéről lehalászd a halált, és este ne vegyem észre, hogy kevesebb a hal. Nem ettünk azzal a kanállal soha. Kifogni a lelkeket Jézus dolga, meg az emberhalászké, nem a halálé, mondanád, ha tudnál még beszélni. A kórházi ágy öble úgy simult hátad alá, mint egy hatalmas kanál.

Kiss Judit Ágnes

TÁVOLÍTÁS

Két talppal, mint mászó a sziklafaltól,
Gyökerestül, mint a kertből a gazt,
Fogat csikorítva, egy mozdulattal,
Mint sebből a belealvadt tapaszt,

Mint víz alatt, egy lélegzetvétellel,
Mint tűzből a lángra kapott edényt,
Majd aprólékosan és tervezetten,
Valami titkos rítus részeként,

Végül szorongva, mégis reménykedve,
Ahogy steril szobában a beteg,
Egyedül névmásokkal, névszavakkal –
Ígék sehol már. Sem ígéretek.

ZARÁNDOKÚT

Hányszor kell fölmenni a lépcsőn,
hogy otthonná váljon a
tér, ahová vezet?
Hányszor végigmenni az utcán?

A villamosablak fémkeretével
újra meg újra képeslappá
metszi a tájat.
Idegen vagyok itt. Bámulom.
Nem ismerős az ég sem.
Száműztem a sorsból, amelyet
élni akartam.

ZÁRSZÓ

Anyám hamu egy porcelánedényben,
nagyanyám poraival elvegyítve.
Engem várnak, homokórámban
lassan peregnek,
amíg hazatérek végre.

Itt hazám nincs már.
Csak valami torzó, nyomorék,
aki gyűlöli az épet.
Ha megüt, vissza nem ütök,
még ennyit tehetek érte.

Nem szeretem régen, nem is gyűlölöm.
De eltűröm bénán,
mint kinek kettéroppant a gerince.

Mert elhagy végül a szerelem is,
és beomlik az arcom, mint a pince.

S a törmelékből, téglaporból
akkor újjával Isten
engem újrarajzol.

ABLAKKERET

úgy kértelek, hogy itt maradj,
mint szavak nélkül csak lehet,
ablakomban könyörgéssé
kulcsolódtak a reggelek

akácfalommal, cserregő
szarkákkal – azt hittem, elég.
s hogy kiterítettem magam,
mint perzsaszőnyeget eléd.

a házban, ahol most lakom,
nincs fa az ablakom előtt,
szürkére mázolt tűzfalak
koptatják bennem az időt.

sorvadva-hízva, céltalan
telik-múlik a hold, a nap,
vándormadár volt, költöző,
tudhattam jól, hogy nem marad.

nehézfémekkel szennyezett,
telik-múlik a nap, a hold,
míg levével a gyötrelem,
mint pezsgőtablettát, felold.

Jenei László

SZABÁLYOS CSALÓDÁSOK

1

Nagyjából el tudta képzelni, meztelen teste hogy néz ki, de nem mozdult, nem tett semmit, ami az illúzió elfogadása lehetett volna. Az alig egyperces gondolat máris elszállt: a hatósági osztály ipari és kereskedelmi csoportjának csoportvezetője, ha majd a munkahelyén a megfelelő indokkal lemegy a második emeletre, a nagy meleg miatt egyszerűen nem fogja kívánni az új és fiatal gyámügyi ügyintézőt, azt a nagyon szégyenlős kislányt. Huszonhárom vagy huszonnégy lehet, úgy kerül ki a folyosón a férfiakat, hogy azzal nem tud becsapni senkit, bizonyára számos gerillataktikát ismer. A teste pedig mintha véglegesítésre váró vázlatokból állna, ösztönzi a férfit, tegye azt, amihez ért. Ez a nap azonban egész embert kíván Zolitól, néhány szürke ténnyt kell becsúsztatnia a felesége tudatába, így a képzelete, ez a fénybe tartott gyémánt most teljesen másodlagos.

Elzárta a vizet, kinyitotta a zuhanykabin ajtaját, Juli épp akkor lépett be a fürdőszobába. „Szia, drágám”, hallotta a köszönését, de nem reagált. Minek, úgysem hallgatják meg. Zoli nemrég jött rá – mindenféle terápiás hókuszpókusz nélkül, önerőből –, hogy azért vág bele mindenki szavába, mert rögzült benne, más esetben őt sem hallgatják végig. Bosszút áll a világon. Vagy nem is: inkább trendekhez alkalmazkodik, lepofázza a másikat a színről. Ment is egy darabig, de már unja. Bárhogy igyekszik, úgy jön ki a lépés, hogy általában alulmarad, beszél, de már nem figyelnek rá, vagy pedig elnémul hirtelen, és a hallgatása senkinek sem tűnik fel. Egy csoportvezető, aki elvesztette az információs értékét, egy középvezető, akinek nincs karizmája. A hivatalban nem fog definiálatlan mozgalmakat indítani, nem teszi ki magát a főnökei haragjának. De talán más területen... Mivel imádta a nagy emberek memoárjait, s elképzelhetőnek tartotta, ha nagy élete lenne, ő is tudna komoly történelmi tablókat felvázolni, az írott szó erejéről gondolkozott egy ideig, majd a szellem hullámmozgásait követve átnyergelt: valójában egy épület bontását látta az utcán, amiről Dreza bombázása jutott eszébe, arról pedig a híres film. Nagyon feszült állapotba került, mint a tartalmas felismerések idején szokott, láthatatlan mélységet érzett a lába előtt, mely valamiféle megváltásszerű gyorsasággal töltődik fel. Eszébe jutott, filmes még lehetne. Tisztában volt vele, nem vall komoly férfira, ha így hoz stratégiai döntéseket, de hát a művészet eleve a hirtelen megérzések terepe, olyasmit kell tennie ébren, amit korábban csak álmában tehetett vagy gondolhatott, és ehhez minek az ész? Egyébként is: mindenki filmezik, ő is, évek óta, telefonnal, kamerával, ezért elhatározásának másnapján lendületesen *dolgozni* kezdett. Nem nagy ügy, úgy vélte, eleinte elég kutató, egyben cinkos tekintetet vetnie azokra a képekre és képsorokra, amelyeket a ma embere ipari méretekben állít elő. Elég kódfejtő buzgalommal csoda után kajtatni a pontok és pixelek dzsungelében, hiszen a szakkönyvek azt írják: a csoda ott van, rá akar rontani Zolira, akkor pedig ő ahelyett, hogy védekezne, mint eddig tette, a legjelentéktlenebb gesztusokkal is igyekszik előcsalogatni. Forgatókönyvet ugyan nem tud írni, de ezt hamar megoldotta, az egyik ismerősének az ismerőse, történetesen egy nyomorgó író, egy borderline személyiség átadott neki pár ezer forintért egy hosszabb novellát, mely a szerző pálinkabázisú érvelése szerint

kiált az adaptációért, ráadásul a jól követhető történet egy vízparti nyaralótelepen bontakozik ki, nem habozott, kétségek nélkül belevágott. Azt majd menet közben megtanulja valahogy, hogy mutatni kell és nem mesélni. Résnyire ajtót nyitott ennek az ismeretlen világnak, majd egy hirtelen mozdulattal teljesen átadta magát neki.

Igen, határozta el Zoli, a mozi lenne a megoldás. A mozgókép. Aki beül egy moziba, hogy másfél órán át egy tükörsima felületre meredve, fáradhatatlanul csendben legyen, az lesz az ő embere. Mert valamit tenni kell! Amikor apósa meghalt, azt hitte, az anyósa megváltozik, de nem, sosem hallgatta végig. Ilyen volt a bátyja is, s ilyen, sajnos, a fia – ha telefonon beszélgettek, mindig közbeszólt, ne haragudj, apa, de így meg úgy, s vége is volt. A családi videofelvételeket azonban mindig ő készítette, hosszú évek óta, és amikor szeretteire szegezte a kamerát, olyan megszéppent arcot vágta, mintha a világegyetem jövője lenne a jó szereplés tétje.

Tehát majd a művészet! A sötét tehetség! Nincs ebben semmi különös. Lehetőségeinek felét már elhasználta, a családi kórtörténet alapján nem akart bízni hatvan évnél hosszabb életben, és akkor már csak tucatnyinál alig több éve maradt, ami rossz vicc, ami nagyon, nagyon rossz vicc, de ha van, ami magasan az élet fölé emelkedik, akkor ő felkapaszkodik rá. Az emberek a kitaposott ösvényt járják, míg egy nap rá nem jönnek, hogy valami kimaradt az életükből. Az ő életéből majdnem minden kimaradt, amihez a szabadság képzele társul, nem nyúl bódítószerekhez – eddig bírta jó modorral, hogy a jelenbe van zárva.

Úgy tervezte tehát, hogy *részben* átáll a mozira. Vannak olyanok, akik fesztiválokon indulnak egy okostelefonnal *forgatott* művel, neki azért ettől máris több minden áll rendelkezésére. Más sem indult sokkal jobban kistafírozva, s mégis befutottak. Van egy ismerőse, aki komoly tanárból szempillantás alatt lett keresett esküvői fotós. Zoli példáulértékűnek tartotta, hogy az életét szigorú pontossággal megszervező ember miként válhatott örökké mosolygó, oldott egyéniséggel a szabadságot szimbolizáló bohémmé. Förtelmes és rikító képeit ugyan ki nem állhatta, a karneváli színek ellenére is mindig felfedezte rajtuk a kiábrándultság legmélyén járó emberek arckifejezését. A lényeg azonban nem ez: hogy benne van a pakliban a kisiklás lehetősége is, hanem egyelőre a döntés bátorsága és az emelkedettségnek legalább a látszata. A sorsválasztás, ahogy ezt valahol olvasta.

Szóval a mozi. Persze nem lehet feláldozni a karrierjét, van neki viszonylag biztos megélhetést nyújtó polgári foglalkozása, köztisztviselő, de hol van az megírva, hogy egy hivatalnoknak ne lehessenek művészi ambíciói. Hiszen máris nagyobb horderejű elismerést vívott ki új érdeklődési területén, mint hivatali éveiben bármikor. Az interneten talált egy országos versenyre invitáló pályázati kiírást, beküldte az anyja halálakor s közvetlenül azt követően készült etűdjét, és... *második helyezést ért el!* Nem érezte helyénvalónak a vágással foglalkozó ismerős vádjait, nem gondolta, hogy érzéketlen lenne. Anyuka akkor halt meg, rendben van, de anyuka sosem adott a formáságokra. Amit a fia valaha mondott neki, mindig úgy hatott rá, mintha szorongásos álomból éledt volna; egy ajtó nélküli, tágas átjáró, képzeletbeli légifolyosó kötötte össze őket, melyen a szeretet gond nélkül áramlott egész életük során. „A halála pedig ott volt már jó ideje a beszáradt bőre mögé szorulva”, győzködte Zoli a vágót, aki kegyeleti okokból tiltakozott a mentő kérésére előtt rögzített képkockák beillesztése ellen. Zoli hitetlenkedve tárta szét a karját: „hiszen bámulatos, milyen rejtőzködő egyszerűséggel segít a kamera zoomja abban, hogy a bőroregedésben, ami, akárhogy vesszük, mégiscsak tévesztés, meglássuk a halál kozmikus távlatait! Egy szakember ne tudná, hogy a közeli-

révén mennyire mesterkéletlen tudást szerezhethünk az élet után maradó, lehangoló rendtelenségről?!” A félhomályban derengő, hatalmas belmagasságú szobákat, ahonnan még az anyja utolsó fingját sem szellőztették ki, ürességük ellenére képes volt jelentéssel telíteni, ráadásul úgy, hogy ennek a mikrovilágnak az oly könnyen alulértékeltető kincseiben ne csak saját rémületének forrására ismerhessen rá, hanem igenis: a halál öntudatára ébredő emberiség kiállítótérét lássa meg benne. „Igenis kiállítótére”, vágta oda Zoli a kínjában felröhögő, hűtlen vágónak, akinek a hűtlenségéről már hamarabb is felmerültek árulkodó jelek, hiszen a vágási folyamat közben, hangjában alig leplezett ironikus éllel nemegyszer kérte Zolit, hogy azt az éteri nyelvet, amit használ, lefordíthatná magyarra. Most álljon oda egy ilyennel?! Magyarázza el neki, milyen kis különbség van a művészi sűrítés és mondjuk a komplex minőségügyi rendszer által támogatott továbbképzések tudásreprezentációs halandzsája közt? Meséljen neki a mindenütt tobzódó nyelvi kivagyiságról? Minek? Áthidalhatatlan úr tátongott közöttük az *egyszerűség* értelmezésében: míg a vágó letisztultságként fordította le magának, és módszerként gondolt rá, Zolit csak a nyomában járó nyugalom érdekelt. A létezésben való kiegyezés nyugalma, ahogy akarta is még mondani, de csak a csukott ajtónak mondhatta: „a sikeres mű fölötti öröm. Az alkotó, a sötét tehetség felhőtlen öröme”. Majd visszavág még egyszer, ebben biztos volt, lesz alkalma ennek a *szakembernek* halkan a fülébe sügni pár keresetlen szót.

Zoli büszke volt; tudniillik arra, hogy nem csak szemléltette a kisfilmjével ennek a kiállítótérnek az egyszerre szűkös és tágas jellegét, hanem a saját művét képes volt színesen és ízesen értelmezni is. Persze azonnal zavarba hozta, mennyire ügyes csapda rejlik abban a kérdésben, igazából melyik bravúrára büszkébb. Mert ha nem figyel, kiforgatják, amit mond és mutat, s ha egy ember megteheti, meg fogja tenni a többi is. Megteszi majd Juli is, az arcán azokkal a jól követhető torzulásokkal, szája szegletében a fájdalom tipikus átalakulásaival fogja mondani neki, hogy mit marhaskodik a gyászszal és a gyászos szakszövegekkel, amikor legalább az *anyja halála* figyelmeztethető, milyen szörnyű ez az egész. „Vegye észre a halál ténye mögött az anyját.” Büntetlenül nem mondhat olyat, hogy „az egyes ember elmúlása, mint a fekete hangjegypont a kottán, értelmes is lehet”. Nem szabad ilyet mondani, fogja Juli figyelmeztetni a *kötelességeire*, és akkor már hiába korrigál, hogy jó, jó, ez igazából mégiscsak egy liturgikus kiállítótér – késő lesz, elmegy a vonat. Oda a filmje, oda az esély, hogy az emberiség betelhessen a látvánnyal.

2

Mert segíteni kell az embereknek. Meg kell érteniük, a gyász oktatófilmjét kapták ajándékba. A gyászét, mely teljes embert kíván! És ő ott van benne, Zoli nem győzte ismételtetni magának, a *fiú* szereplője volt ennek a kisfilmnek, pedig egyszer sem tűnt fel a képeken. Még ha részvétlen is ez a versenymű, ezt csak neki lett volna joga észrevenni. A díj indoklásában a zsűri az *érzés egzotikumát* emelte ki, és az *ember maga választotta akadályait* sorolta. „Milyen akadályok?”, törte a fejét Zoli. „Csak nem arra gondoltak, hogy a stressz maga alá gyűr mindenkit? Hogy egész életünkben magunkat gyászoljuk, s ezért tűnünk részvétlennek, ha valóban elvesztünk valakit? Mennyire félreviszi az értelmezés a legegyszerűbb, mondhatni minimalista gesztusokat is!” Mindig könnybe lábad a szeme, ha sorra veszi a reményvesztettségéről mesélő, kimerevített képeit. A rendezői, de mit rendezői: fiúi figyelem fókuszába került a teli hamutálca, az utolsó napok

szabálytalanságát jelző por a tévé tetején, az ágytámlán megtalált, automata felhúzó szerkezetű óra mozdulatlan mutatói vagy a mosdókagyló árulkodóan cseppmentes öble, a szobanövények kiszáradt és összezsugorodott komposztja. Sőt, még egy befizetetlen csekk is, mely, ugye, általában nem jellemző a korrekt öregasszonyokra, s amelyen jól látható a takarékon élt élet bizonyítéka, a nevetségesen csekély összeg számsora. Ez az igazi gyász: a takarékoság hiábavalóságának mindennapi felismerése. Annak a tudata, hogy dőzsölünk, ha nem is tudunk róla, míg el nem pusztulunk. Na, ezt nem szerette Zoliban a vágó, és nem a kihűlt test úgymond *építészeti fejleményeinek* aprólékos ábrázolását. Emiatt sértődött meg, és hagyta ott az új munka első lépéseinél, a féltékenység miatt, pontosított tovább Zoli, mert olyan nehéz mit kezdeni azzal, hogy szellemi lények vagyunk.

Zoli *maga választotta akadályai* a hivatalában testesültek meg, és a bátortalanságában. De a vadonatúj munkaeszközök által biztosított hatalomban vakon hitt. Máris átlépett azelőtt rögzítettnek ismert határokat, a kisfilmjéért kapott, egyelőre rejtegetett oklevél nem egy esküvői fotósé, de nem is egy hivatali csoportvezetőé, hanem egy sikerének titkait férfiasan őrző talentumé. A fiúé, aki dicséretes módon emléket állított az anyjának.

Volt ugyan egy kis hiányérzete. Nem látszik a filmen, mit talált az anyja szekrényének mélyén. Vagyis látszik egy gyermeki kézzel teleírt füzet, melyre ráközelítve két sor válik olvashatóvá: „16 óra. Húszan vannak. A szokásos várakozózene. A behantolás után megint azonnal abbahagyták.” Zoli rengeteget gondolkodott, lesz-e olyan nézője, aki megérti, mit látott. Aki kitalálhatná az egész történetet, értelmi s nem pusztán érzelmi találkozásnak fogja fel a pár másodpercre kitartott képet. Honnan a fenéből tudhatnák, hogy a kisfilm készítője egy római katolikus temető melletti panelban nőtt fel, melynek hetedik emeleti ablakából számtalan szertartás nehézkesen hullámzó gyülekezetét tanulmányozhatta. Az elhunyt úgy szerepelt a gyászolók gyűrűjében, mint a megvilágítatlan, árnyas terítőre hulló szerencsepénz. A szokatlanul méltóságteljes körülményektől elkábulva hitték is a népek, meg nem is, hogy kedvezőre fordulhatnak az események. Álltak rendületlenül a sírgödör körül, mintha csak ott lennének biztonságban, mintha távolabb kerülve elbizonytalanodnának valamilyen fontos kérdésben. Ha ilyenkor Zoli elfordította a fejét, s a bérházak nyugati oldalán terpeszkedő óriás reklámplakátokra emelte a tekintetét, még többet megértett a látottakból: hogy az életben valóban létezik magasabb rend, viszont éppen ezért nem számíthat a szerencséjére. Aztán amikor a sírhely körüli csoportocskák mégis feloszlottak – néha alig bírta kívánni: ha bezárkózott a vécébe, a gyászzenét ott is hallotta –, az otlétükre utólag mindig úgy gondolt, mintha füstcsíkot látna egy terméketlen völgyben.

Mivel gyakran fantáziált arról, hogy ő tulajdonképpen mindegyik temetésre hivatalos, a kis Zoli naplót vezetett, rögzítve az összes eseményt, melyet az iskola miatt nem mulasztott el. A halálra koncentráló, az életnek szinte csak ceremoniális mozzanataira ügyelő regisztrációs kötelezettség pedig egy idő után, a szülei legnagyobb rémületére, álmatlanságot okozott nála. Mivel nem találták meg sem a jegyzetfüzetet, sem a hangot a gyerekekkel, nem ismerhették az okokat. Apja és anyja a *betegségben* – talán rájuk is inkább a sírkert szomszédsága, mintsem a felkeresett orvosok józansága hatott – a legvégső következményekre utaló jeleket vélte felfedezni. Ijedtükben egyfajta haláلهl- lenes összeesküvésben forrtak össze (az apa akkoriban olvasott is egy fölényeskedően tétova könyvet a témában), és ez azt hozta magával, hogy hozzászoktak az éjszaka démonaihoz illő harcmódorhoz: vadállati hókuszpókuszok, indián álomcsapdák, rém-

koppantó emberek kötötték le az elméjüket, álomrablókkal küzdöttek, a szellem csilagterképein végleg eltévedve, de boldogan, pedáns igyekezettel, mert már valahol hátul ködbe veszett a gyerek, akiért mindezt kitanulták, s vele a gyerekért érzett felelősségük is. Zolit nem zavarták a fejlemények, titokban elolvasta apja egy dugdosott könyvét, melyben egy focista, egy kapus nőket gyilkol, s lett az életének egy időszak, melyben azt hitte, a gyilkolás sport, s a temetés az ünnepélyes eredményhirdetés. Ha a szülei ilyen könyveket olvasnak, bizonyára többet tudnak a szabályokról, így azok ki-játszásáról is, és jobb tőlük távol tartania magát.

A megfigyelés számára ritmikusan visszatérő nyugalmi állapotnak bizonyult. Természetesen kellett leírni jegyek, melyek a rendszerezésben segítettek, de korán észrevette, hogy el kell térnie a sablonoktól, a gyászoló gyülekezet például sosem állhatott meghatározható számú egyedből. Ezért valamiféle dübögő ritmusú, hipnotikus ismétlődésre igyekezett összpontosítani, mely egyébként is szinte leverte a lábáról, ha a sírhalmok labirintusa felé fordult, csak hát amikor még gyerek az ember, az ismétlés unalmas. Zoli így szokott bele, hogy a kötelezettsége, végső soron a munkája sosem lesz igazán érdekfeszítő, így egyszer majd másfajta tartalmékokat kell mozgósítania. Mondható, hogy ez a tapasztalat vérévé vált.

Már akkoriban örömmel nyugtázta, hogy az ismétlődő látvány az idők során egyetlen képpé állt össze, mondhatni: a gyászoló prototípusának portréjává. Ez volt az, amit a gyerekkorból boldogságként élt meg. Képtelen volt elhessegetni magától a ravatalozó portikusza által keretezett, kimért és hivatalos arcot, mely nehezen mozdult el szilárd helyzetéből. Mindig szívesen bogarászott volna ennek az arcnak – vagy ennek a képnek – a részletei közt, melyektől azelőtt a távolság miatt el volt zárva. Amikor elhatározta magát, s átsétálva a bejárati kapuív alatt elvegyült közöttük, olyan érzése támadt, mint ha egy utolsó erejüket is elhasznált alakokkal benépesített iskolában az irtózás hasznáról magyaráznának neki, pedig tudhatják, hogy szegény páráknak honnan is lenne energiájuk ahhoz, hogy bármitől is irtózzanak. A kis Zoli tudta, hogy fél, és azt is könnyen beláthatta, hogy ez a félelme fontos tanulságokkal szolgál majd. És ahogy egy érzékeny és kiváló adottságú gyermek a tanórán, ő is pillanatok alatt jutott el az első felismeréstől a tétel kimondásáig. Ha unalmas is a dolog, a hasonlóság az ő barátja és segítőtársa: a temetéseken megforduló összes ember kínosan és nehézkesen bevésített formákból állt össze, mind elnyűzott, az élet versenyéről megfélemedezett felületnek tűnt. Izgalmasnak nem is a tartalmi kiértékelésüket érezte, helyesebben: kezdte érezni, hanem a beállításokat. A hetedikről látott gyászoló csoport állóképe után itt, egészen a közeliükben, velük egy szintre kerülve, térben létező alakokat vizsgálhat, tehát olyan formát, mely nem valaminek a végpontján áll, hanem a közepén. Bár az élet mint rajongással terhelt folyamat kevésbé foglalkoztatta, annyit sejtett már akkor is, hogy ilyen arc a valóságban nem létezik. Valóság alatt azt értette, amikor az ember ellép a sír mellől. Ha tehát ő valaha elér, belát valamit, a ki tudja honnan érkező dicséret olyasmire fog vonatkozni, ami nem látszik. Ez a tapasztalata is, nincs jobb szó rá, a vérévé vált. Mindenesetre lassan megszűnt az álmatlansága – a szülei el is bizonytalanodtak –, s attól kezdve a túlzásig szűkszavúvá vált.

A történetek után közel harminc év telt el az életéből, és semmilyen érzéki tapasztalat nem írta felül az emlékeit, csakis erre a lassú forgásban lévő arcra, erre a prototípusra gondolt régi ismerőseként, mely, bár névhez, személyhez sem köthető, a környezetével mindig rejtélyes módon kölcsönhatásba lép. Alig merte hinni, hogy volt az életének ezen a korai és meghatározó drámán túlmutató értelme. Egy szokványos önéletrajza

persze kikerekedne, melyben köztisztviselői karrierjének állomásait rögzíti, mint ahogy készült is pár ilyen, de ettől több nem bányászható elő a mélyből; megtörténtek vele dolgok, de a konkrét események szerinti illesztések már nagy nehézségekbe ütköztek. Úgy élt, mintha folyamatosan félrenézne, csak hogy leplezze magát, de amikor kikerült az emberek látóköréből, nem volt tőle alaposabb megfigyelő, mert mindig visszatért alanyaihoz, s magában rekonstruálta a feltételezett lényegét, a látszólag szabadon lebegő arcok fizikai dimenzióit.

Ebből a Csipkerózsika-álomból ébredt fel, amikor felfedezte magában a művészi ambíciót. Vagyis hogy kulcsszerepet játszhat az életében a tény: vannak egyáltalán ambíciói. Hazudhatna most, amikor végre teljes valóját átjárta a tudat, teendője van, halaszthatatlan teendője. Elemző távolságot biztosítva mondhatná, hogy mindig is tisztában volt vele, ő egy östehetség, csak nehezen forrt ki. De hazudni többé nincs ideje. Úgy tartotta, épp ez a művészet lényege.

Hiába hatolt be mindjobban ennek az okkult szövetséghez hasonlatos csoportnak, a művészeknek a birodalmába, vagyis hát, minek szerénykedjen: e birodalom sok száz belső határán is túl, jobbra rejtetten működő műhelyeibe, annyira előnyös pozíciót fogva, hogy már feltétel nélkül képes volt a valóságról, mint protézisről gondolkodni – edzetlen és aránytalanul gyakorlatias érzékeivel azt máig képtelen volt kikutatni, milyenné válik az a táj, amelyre ő művészként teszi a lábát. Milyenné változik az a környezet, amellyel ő rejtélyes módon kölcsönhatásba lép. Hányféle összeütközés vár rá, ha a felesége egy műalkotás szerzőjeként fog rátekinteni, Vajon érthető nyelven fogja-e közölni vele Juli, ha nem ismer rá az ő csodálatosan átlényegült művészarcára? Mi lesz, ha többé már nem elidegenedésről, hanem eredetiségről kell vitatkozniuk?

Hiába csűrte-csavarta, attól félt, hogy Juli szarnak tartja majd, amit forgat, egyáltalán, amit kitalált, vagy ha nem is veti el azonnal, döntően félreérti, amit lát, s nem lesz képes belépni a mű világába. Zoli úgy vélte, ez lesz a kisebb baj, ám előbb hadd jöjjenek a közvetlen nehézségek – gyűjtötte az erőt az elmúlt napokban, melyeknek sötét tónusát az a szilánkosra tört és testébe ezer ponton befűrődött kérdés biztosította, hogy vajon hogyan került az anyja szekrényébe a naplója? Olvasta az anyja? Mikor olvasta? Mit olvasott ki belőle – hogy akkor most milyen gyerek is a Zoli, mert neki csak a gyereke, ha csoportvezető, akkor is; vagy hogy milyen anya volt ő akkor, amikor ennek a naplónak szisztematikusan töltődtek föl a sorai?

3

A folytatáshoz befektetésre és egyfajta coming outra van szükség, és a baj ott kezdődött, hogy Juli nem tud semmiről, és nem is nagyon lehet neki semmi újat mondani, mert az ő szíve és feje is tele van féltékenységgel. Minden jel szerint neki is van egy jól retusált portréja egy masszív lelki bázisra támaszkodó, karakteres férjről. Nemrég ittasan szeretkeztek, és Juli valamiféle önkívületi állapotba kerülhetett, mert Zoli farkát szorítva ismételtette, hogy „az enyém”, meg hogy: „minden az enyém”, lihegte-susogta, miközben finoman túrta befelé magát a férje ölelésébe. Mint egy jó gazda, ha kimegy felmérni a határt, s egyszer csak elfogódottan térdre esik a föld illatától elbódulva. Órákig játszottak meztelenül az ágyban, talán sosem volt még ehhez fogható eset az életükben. Zoli szerint a nőkre jellemző nosztalgiák feltorlódtak Juliban, csak a szépre akar emlékezni, ahhoz viszont körömszakadtáig ragaszkodik. Ma már nem mindegy az

sem, hogyan mutatkozik a szomszédok előtt, nem jöhet haza koszos autóval sem. A városi bálokon, parti rendezvényeken, ünnepi üléseken vagy karitatív eseményeken Juli mindig kiszúrta neki azt a négy-öt embert, akihez feltétlenül oda kellett sodródniuk. Úgy festett ez az egész protokollmánia, mintha valóban büszke feleség lenne, és a legodaadóbb polgár, akinek egyenesen kötelessége ez az ura adottságaival való ártalmatlan előkalkuláció.

Nagyon könnyen lehetséges, hogy Juli azonnal úgy fordítaná le még ezt a minimális pályamódosítást is, „de mit is beszélek”, javította ki magát Zoli azonnal: ezt a jelentéktelen kitérőt is, mint ami elég lesz megrajzolni válságosra fordult helyzetüket. És aztán már hiába mentené magát, hajtogathatná, hogy szó sincs a leépítéstől való félelemről, vagy hogy egyik napról a másikra politikai hullává válhatna. Mert Juli minden további nélkül értelmezheti a vallomását így is, hogy a menekülési útvonalait tartja karban. Nem is féltékenység ez az ő részéről, nézte a fürdőszoba ajtajában visszafordulva Zoli a köntösét ledobó Juli meztelen hátát, a felesége ötvenhez közelítő testének kielégítő rugalmasságát – nem féltékenység, hanem az öregedéstől való félelem! Juli megérezte, hogy nézi, tétován pillantott hátra, ahogy megfordult, égetően forró fénysugár járt testének lapályai és felfúvódásai közt, mintha valaki a legizgalmasabb helyszínt keresné egy ötlet kivitelezéséhez. A mozdulatban, a zavartalan kitárulkozásban nem volt semmi kihívó, munkaterületként lezárult körülöttük a fürdőszoba, dolgoztak mindketten. „Álmodban olyan hangot adott ki, mint egy tengerjáró hajó ködkürtje”, mondta Juli mosolytalanul, vagyis nem pontosan ez történt, mert ennek a mondatnak az elhangzását csak Zoli remélte. Ordított éjjel, volt már ilyen, s Juli még az ágyban, szemét dörzsölve szidta érte. Miért nem tesz valamit ellene? És most a fürdőszobában Zolinak jól esett volna, ha ezzel a ragyogóbb mázzal vonják be a szimpla szemrehányást: *mint egy tengerjáró hajó ködkürtje*. Nem mozdultak, és ez olyan volt Julitól, mintha végre rendeltést adott volna le, neki, a régóta vigyázzállásban várakozó háziszolgájának. „Ebben lenne a lehetőség?”, merült fel Zoliban. Hogy a házasság légzőgyakorlataként folytatott mindennapi információcsere bővüljön ki valamiféle szövegmagyarázattá? Álomfejtéssé akár? Mert akkor most nem szabad tétováznia, és talán a helyzet különlegességét kiaknázva, hogy tudniillik egyikük meztelen, hogy magasról tesznek a beidegződéseikre, a rutinszerű szemérmességükre – eme forradalmi mértékvételt követően máris eljuthatna a vallomásig.

Megpróbálhatja, gondolta. „Álmomban esőverte vonatablak mellett ülök”, kezdett bele, s meglepődött, hogy amit mesél, milyen játszi könnyedséggel teszi zárójelbe Juli világító meztelenségét. Szóval egy vonat ablaka mellett ül, karjához ért az idejétmúlt mintájú függöny, nagyon megőszült, és rosszul áll neki a fekete, vastag keretes szemüveg. A 23-as ülés az övé, erre, mint az egyetlen, korántsem érdektelen materiális jelre, határozottan emlékszik, és hogy öltönyben van, fehér ingének gallérja nevetségesen eláll – talán elaludt az egyhangú ringástól. Megigazítja az ingét, meghúzza a nyakkendőjét, majd flörtölni kezd a szemben ülő nővel, aki hajlandó is lenne, vele megy a mosdóba. Ám amikor a feltűnően dekoratív nő leveszi a napszemüvegét, kiderül, hogy Juli az. Zoli ijedtében szerencsétlenül üti meg egy üres üveggel. Állomáshoz érnek, menekülőre fogja a dolgot, de amint leszáll, a hegyre felfutó utcácskákkal behálózott város felől, a peronon kitárt karral Juli szalad elébe. Ahogy egy férfi képzeletében egy nő szép lehet, gáttalanul nyomakszik felé az ismét felforrósodott test, annak a sok kis szar elhibázottságnak nyoma sincs a szépségében, de mit lehet tenni, nem indokolt a nő je-

lenléte, ezt érzi Zoli, és a nagy tudattalan a rémület szakadékába rántja, szinte átmossa a felismerés, hogy most ő következik: ez a Juli meg fogja ölni, s neki magynia kell magát. Ennyi az egész; amikor Juli először lecsapni készül, ő elbődül, és felriad.

Amíg az álmát mesélte, tartalmilag is összeállt benne a kép, s rájött, hogy még a történet hőfoka is stimmelt. Az álom jelentése könnyen kihámozható: Juli elpusztíthatatlanul magasodik előtte, megkerülhetetlen, semlegesíthetetlen, muszáj beavatnia, ha tovább akar lépni. Muszáj kérnie tőle valamit, ha meg akarja menteni magát. Igen, magyarázható az álom, irtó fontos dolgot akart kérni Julitól. Pénz, az élete. Az életük, a jövőjük. A közös jövőjük. De kérhet-e a feleségétől bármit is, ha annyit hazudott neki, hogy már az étvágya is megjött tőle. A megtévesztésnek ez a túltengése a férfiak legveszedelmesebb félreértése. Pokollá teszik az otthonukat, a pokol tüzén égnek. Juli, szegény, egy szörtenre pörköldött plüssbábu. Hogy álljon elé? Kezdje az elején? Az nagyjából lehetetlen. Most is úgy bámult rá, míg hallgatta az álmát, mint egy túlságosan is természetes formában megjelenő idegenre. Nem, az arcán az nem a gyanakvás klasszikus vonása volt, hanem ravasz lassításokkal kihangsúlyozott fölény.

Zoli nem volt éppen ideges, az élet soha nem látszik a maga befolyásolhatatlan mitóztában, de nem árt ésnél lenni. Míg átment a nappalin és a konyhába vezető folyosón, látta, hogy éjjel két elemes falióra is megállt a házban. Eldöntötte, ma nem megy be a hivatalba. Röntgenfelvétel kell a fogáról, beutalója van, majd beszél a helyettesének telefonon, azt mondja, ambuláns ügy. El kell hinniük; egy fogról készült röntgenkép meglehetősen kicsi, de akkor is el kell hinniük – nyitotta ki közben az autót Zoli. Miért nem különösebb ember ő? Talán hallgatnának rá, nem kellene folyton magyarázkodni. Miért nem olyan ez a ház, nézett még vissza a kerítés fölött, amelyik híres egy régi gyilkosságról? Miért nem tapad a személyéhez egy univerzális szempontok szerint igazolható botrány? Miért zsugorodott össze az elmúlt pár évben ennyire a rokonsága – tényleg, gondolta Zoli, négy haláleset csak tavaly. Lehetne egy após a referencia, egy nagyszülő. Lottónyermény, mely után nem lesz olyan szégyenletesen puritán a facebookforgalma.

A stranddal szemben lévő rendelőintézetnél keresett parkolót. A kocsiból kiszállva megszédült, nem esett el, de erősen kellett kapaszkodnia. A hátsó traktusban észrevett egy nyitva álló fémkaput, felsétált az aulába, ahol négy ablaknál regisztrálták s indították céljuk felé a beteget. Két nagyon csinos lányra is felfigyelt a sorban. Az egyiket aztán maga elé engedte a lépcsőn, fekete leggingjében nagyon összefogott volt a járása, Zoli szerint erre kevesen képesek, a lépcsőn még a csinosabbak mozgása is szétesik, ez meg itt a hajlítás-kiemelés bármilyen túlzása nélküli, csont- és ízületi remekmű. A véletlen szinte felajánlotta a helyet számukra: kiderült, a lány is a fogorvosi röntgen előtt ült le. Tíz perc nézelődéssel telt, mint a mágnes azonos pólusai, a tekintetük taszította egymást. Amikor azonban elkészültek, s a felvételt várták, a lány közvetlenül Zoli mellé ült, sőt, felé fordulva tette keresztbe gyönyörű lábát, így a tangapapucs által szabadon hagyott lábujjak már-már belelógtak a tartózkodástól kimerült férfi képébe, lelki merevségét azonban továbbra sem volt képes oldani. Amikor a lány észlelte, hogy Zolival semmire sem jut, testhelyzetén szemernyi sem változtatva gépelni kezdett az okostelefonjába. A lábujjai nem mozdultak, s amíg ez így volt, Zoli sem tehetett semmit. A lábat, az ujjak közötti árkokat leste, a hívogató árnyat, melyből az ujjak oszlopsorai emelkedtek el, és máris ott látta magát a vágyott hűvösben, egy amatőr régész, aki lemarad egy kicsit a sokat magyarázó vezetőjüktől s a laza alakzatban sodródó csoport-

tól, hogy magányosan és kedvére barangoljon az idő monumentumai közt. Zoli összerázkódott, mert a folyosói forráság ellenére érezni vélte a közeli hegy felől meghúzó kellemesebb áramlatokat, pedig tudhatta volna, hogy olyan ez az óra is, mint az utóbbi napjai, melyek érzéksalódások és hallucinációk kellemetlen szomszédságában vagy inkább ölelésében telnek. Nem beteg, nem fél, nem éhes, nem mondhatná, hogy gyógyíthatatlanul vágyik valamire, ennek ellenére egyre csak gyöngyözik a homloka, s állandóan vizelési inger gyötri. Nézte a lány lábát, ujjait, élvezte a sivatagi mélyföld műemlékei közti kóborlást s a tarkót bizsergető hőérzetet. Előrehajolt, hogy csak egy pillanatra megérintse a lány lábán a bőrt, már kinyújtotta a karját is, s hiába érezte, hogy élete legnagyobb csapdája ez, mely szinte magába szippantja, egyre csak közelített a nehézkesen kivésott formák felé. Aztán megváltoztak a fényviszonyok, ajtó nyílt, Zoli megkönnyebbülten vette át az asszisztentstől a borítékba tett felvételeket, komótosan haladt lefelé a lépcsőn, s csak amikor magára zárta az autó ajtaját, akkor érezte meg primitív tettének súlyát.

Áthajtott a felüljárón, szerette ezt az útszakaszt, nyílegyenesen vezette ki az agglomerációba, könnyű haladni rajta, ritka a dugó, hamar hazaér. Nem kapcsolta be a rádiót, csendet akart. Pár perc telt el, beidegzett mozdulatokkal hajtott, a megszokás bábja volt. A következő tiszta, ellenőrzött pillanata viszont valami nagyon alattomos hálózat szakavatott működését feltételezte, a fennálló keretek elleni támadást, hiszen a szélvédőn át kitisztuló képen laboratóriumi pontossággal, mintegy áttetsző milliméterpapír segédletével mérhette föl, ahogy ezt a máskor néma tereptárgyak is a képébe ordították, hogy időközben felhajtott az autópályára.

Fent volt az autópályán.

Naponta elhalad a feljárt mellett, s általában úgy gondolt rá, mint a szökés szimbólumára, az ellentmondás egy válfajára, kielégíthetetlen szükségletre – mint egy vágyálomra. Felelőtlenül bele a világba, utólag minden elrendezhető telefonon. Eddig még odáig sem jutott, hogy *most kéne indexelni, most kéne, még most sem késő... már mindegy*. Nem játszott el a gondolattal, csak fegyelmezetten tudomásul vett egy lehetőséget. Most pedig fent van az autópályán. Indexelt, a leállósávba húzódott, és fékezett.

Ez az elkerülhetetlen jelen, nézett bambán előre Zoli, az időkorlátok leomlanak. A csoportvezető úr rácsodálkozik kozmikus érintettségére, mint az éjszaka mániákusai, akik hetente hajlandók megesküdni, hogy sosem látták még ekkorának a holdat. Ül a kocsiban, körülnéz, megérzi, hogy most az autópálya körüli táj túlságosan érzéki letapogatása következik – és élvezi! Tart az átszellemült lélek fantáziáitól, de kezdi élvezni. Mintha most is forgatna, a véletlen diktálta helyszínen igazítaná az objektívet, állítaná a mélységélességet, kutatná a részleteket, melyek egy szűk nézetből hitelesek lehetnek. Mozdulataiban a részrehajlás nélküli pontosság munkál, az a teremtmény indulat, mely elől nem akar kitérni. Az elhatározás elő van készítve, steril, akár egy laboreszköz.

Csak az imént volt egy halálközeli élménye, és innen is van visszaút – kerülni kellett egy keveset, de megtalálta. Mégis igaz, hogy gyógyíthatatlanul vágyik valamire. Ez volt az első, sajgón logikus megállapítása, amikor végre meglátta a lehajtót előjelző táblát. Kell ez a film! Kell Juli engedélye, mert már nincs visszaút, ahogy az autópályán sincs, most marha nagyot kell kerülnie, míg a következő lehajtónál irányba fordulhat. Kell neki Juli, főleg most, hogy a tudta nélkül kikölcsonőzte a kamerát, s beszerezte azt a félprofesszionális vágószoftvert is. Oda van az örökség egy része, Juli megöli. De Julit meg lehet győzni, erről kell szólnia a mai napnak, meg persze arról, hogy adja be a

röntgenfelvételt az orvosának, s ha kell, legyen meg a próbatömés. De ha az megvan, minden energiájával a felesége felé akart fordulni, hódolva, bókolva, hiszen muszáj megnyernie a támogatását, szüksége van rá a folytatáshoz. Úgy kell hozzáfognia, hogy előbb Juli kérjen valamit, határozza el, s máris ünnepelni akarta magát a bátorságáért, egy tűzcsere szikrázó feszültsége töltötte fel.

Felajzotta az első forgatási nap reális közelsége, vágyta a vízparti helyszínre száguldo vasúti kocsi berendezésének tapintását, a testén akarta érezni, ahogy alkonyatkor megfordul a szél a tóparton. Pénz! Van még az örökségből, szabadsága is van, ráveszi Julit, hogy utazzanak el: nyaralás! És közben minden szép lassan *kiderül*, Juli megsejt mindent, és ha az ő révén kerülnek felszínre a tények, az lesz a megoldás.

Csak egy nyaralás mindösszesen. Ezzel kell kezdenie. Hazamegy, és meggyőzi Julit, árnyaltan használja majd a nyelvet, a sajátját, persze, mivel közös nincs, de majd rásegít valahogy. Teletölti a kádat kellemesen meleg vízzel, a fürdővízbe habokat és golyókat, porokat és sókat tesz, szerez rózsaszirmot is, meg fahéjillatú aromagyertyákat, és megkéri Julit, ne gondoljon arra a rettenetes hangra, ami a legutolsó pillanatokban majd a lefolyóból jön, ha mindennek vége, éljen a percnak, amikor az esszenciális olajok terápiás hatásaikkal megnyugtatják az érzékeket, és adja át magát a csábításnak. Míg fürdik, kimossa a megfáradt asszony lábujjai közül a homokot, odahajol, s csókot nyom szerelmes ásatásának leleteire, a karcsú oszlopsorra. S ha befejezte a fürdést, kézen fogja, ezek a megtérések mindig így végződnek, kéz a kézben, kiviszi a ház elé – sokat segítene, ha maguk is egy vízparti ingatlan előtt állhatnának majd, de hát az a ház az ország egyik legnagyobb hegyének lábánál található, s nincs körülötte más, csak a felfelé bámuló, degradált cserjés területek, a döntésképtelen, árnyékhoz szokott vegetáció. Pedig egy filmben meg kell mutatni, amit mondani akarunk, s úgy, hogy egyúttal elfedjük, hogy alig akarunk mondani bármit is.

Menni fog, ismételtette mániákusan, amikor viszont az utolsó körforgalmat is elhagyta, s makulátlanul tiszta járművét két sarok választotta el a házuktól, nagyot fékezve kellett megállnia, olyan váratlanul tört rá a sírás. Perceken át zokogott, nem zavartatta magát, melyik hazatérő szomszéd látja meg. Képtelen volt kivenni a fejéből mindazt, amit az autópálya leállósávjában *valóban* látott, az időbűnökre épülő, könyörtelen analitikus beállításokat, melyek szinte letarolták az élete köré emelt, fényvisszaverő anyagból készült, megtévesztő paravánokat. Hiába készült rá, túl gyorsan történt, személyiségének baljós bomlása egyszer csak új jelentést nyert, valaki volt a levetett rétegek alatt, egy új Zoli, aki nem az a sötét képzeletű ember többé, akinek a szavába lehet vágni. Am ahogy minden perc után jön egy újabb, váltakozva látja magát ismerősnek és totálisan ismeretlennek. Ilyenkor rémülten menekülne, de aztán mindig megnyugszik.

Megnézte az arcát a tükörben, gyanította, olyan, mint a felázott plakát. Puhának és engesztelhetetlennek érezte magát. Bizonytalan léptekkel szállt ki a kocsiból. Juli húsz perccel utána esett be az ajtón, idegesnek látszott, szaladt pisilni, siettében nem zárta be a véce ajtaját, Zolinak egy elfoglalt kurva jutott az eszébe róla. Megnyitotta a vízcsapokat, hadd teljen a kád, s hadd legyen egyértelmű, ő még viharosabb csobogást képes produkálni. Nézte a kádban gyűlő vizet, s egy tóparti nyaralótelepet látott, mely cseppet sem volt kulisszaszerű, látta a gyanútlan, önfeledt strandolókat, de a pár száz méterre már sokkal erősebben fodrozódó vizet is, mely fölött viharos erejű szél terelgette a statisztái felé az egymás feketeségét hizlaló, baljóslatú felhőket.

Babiczky Tibor

A TENGERÉSZ

Alkonyatkor az égen,
ezüsthását mutatva,
akár egy haltetem,
sovány hold lebeg.
A távolban puffedt felhők:
vízbe fúlt emberek.

A tenger és a dohány
illatára gondol.
Vihar előtt a dermedt,
lúdbőrös víztükörre.
Óramutatókra, melyek
eltérő ütemben

az idő mozdulatlan
középpontját
újra és újra körbetáncolják.
A kivetett horgonyra gondol.
A meglepetésre, hogy
a mélybe nem

süllyedt alá.
A súlyos vasdarab
a vízen fennmaradt.
S kígyóként a felszínen
tekergett a lecsévélt
lánc körülötte.

Tenigl-Takács László

A KRISTÁLYKOPONYA HÉT KIRÁLYSÁGA

Első Királyság

Kint jártam Amszterdamban, Antwerpenben, azután feljebb, északabbra, Hoogerheide felé. A part szinte végig móló, úgy árulják a hajókat, mint itthon a sós mogyorót. Tele van hirdetésekkel az internet is. A vashajók olcsók, azokat eleve használtan veszik, úgy adják tovább, de sokat kell rajtuk javítani. Vashajó kell, mert mondják, a forgalmas hajóutak már tele vannak szeméttel, félig elsüllyedt konténerekkel, ha üvegszálassal ráfutsz az egyikre, baszhatod. A kikötősorok melletti utcákban meg használt műszaki cuccok. Arabok árulják, éppúgy, mint Pesten. Dzsípiesz, radarreflektor, tartalék vitorla, mentőtutaj, mindenféle kisebb biszbasz, ami kötelező. Kell egy fedélzeti komputer is. Azokba már minden tengerpart, vízmélység bele van programozva, műholdról lehet frissíteni, térkép se kell. Tuti, hogy újunk is lesz. Majd horgászunk, vadászunk. Könyveket mindig viszek magammal. Németbe estefelé indulok. Félúton, Passau vagy Ingolstadt mellett meg kell állni egy pár órára pihenni. Aludni nem nagyon tudok, a kamionsofőrök kiállnak, beállnak, kurvákat hajkurásznak, csapkodják az ajtót, a kocsira is vigyázni kell. Egyszer egy havernak az ülése alól lopták ki a brifkóját, benne a teljes bevétel. Aztán hajnalban tovább, át Németországon a francia határig. Végig autópálya, ha ráállok a százharmincra, és nincs dugó, szinte figyelni se kell. Lenyomtam már vagy négyszázezer kilométert, ha meghalnék vezetés közben, a furgon percekig menne magától tovább. Szétválna az idő. A kocsié előre, az enyém pedig visszafordulna, mert te, Benya, meg a többi haverok még sokáig dumálnátok rólam, de csak a régi dolgokról, amiket együtt csináltunk, és amik visszafelé vannak az időben. Olvastam egyszer egy háromidőset is. Abban meghal egy ürge a villamoson. Mielőtt meghal, egy öregasszonyt néz az ablakon át, aztán rosszul lesz, leszáll, és összeesik. Az ő ideje már visszafelé megy, mert az egész könyv róla szól, ráadásul jó kurva vastag könyv, és a halála nélkül nem lenne normális befejezése. Az öreglány meg továbbmegy, az ő ideje előrehalad. Plusz van egy harmadik idő is, mert az öregasszony egy svájci nő, aki a követségre tart, hogy megkapja a kiutazási engedélyt. Ezt meg csak az író tudja. Ez az ő ideje. Az író is meghalt régen, így már ő is visszafelé tart. Mi meg százharminccal húzunk előre Heidelbergbe. És azok az idők, amikről beszélünk, összevissza mennek bennünk előre meg hátra. Ha most mi is meghalnánk, a többi élők előretartának, mi pedig vissza, és senki sem tudná, hogy amikor meghaltunk, bennünk is éppen mások idői mentek mindenfelé. Szóval valami ilyesmi. Sokan csak elolvassák a könyveket, és a végén azt mondják, fú, de jó, ez tetszik. De nem értik őket, csak kajálják.

Ezt most azért hoztam el, mert mondták, hogy érdekes, olyan, mint a dráma vagy a net. Sokan rá vannak zuhanva, de én nem bírom a fanokat még a filmekbe se. Lemmingek. Egyszer megszívattam egy csákót, aki teljesen bele volt zúgva. Mondta, hogy zseniális. Olvastam már tőle én is ezt-azt, kitaláltam, hogy az agyag géppuskától úgy bezúmolnak az oroszok, hogy ráhívták a dalai lámát, annyira buddhista meg modern, az meg külön fogadta. A megszívott csákó teljesen beindult, hogy ő ezen nem is csodálkozik, telje-

sen meg tudja érteni. Én meg csak fél évvel később olvastam, hogy magamat szopat-tam, mert azok ott ketten Moszkvában tényleg találkoztak, ami azt jelenti, hogy vagy el van romolva már a dalai láma is, vagy szar az angol fordítás. Egy másikban jobbat is olvastam. Abban egy frónak haldoklott az apja, hazautazott, hogy láthassa még, de nem tudtak átmenni a túlsó partra, mert zajlott a jég a folyón. Ő meg csak gondolkodott az életéről, mert volt ideje. Eszébe jutott, hogy gyerekkorában ugyanitt pecáztak. A víz tiszta volt, leláttak vagy három méterre a fenekére. Az apja meg egy fűvel kibélelt favödörbe tette a kifogott halakat, és ő hiába könyörgött, hogy beleihasson abba a hideg, halas vízbe, az apja nem engedte neki. És ez éppen akkor jutott eszébe, amikor az apja már lehet, hogy meghalt a túlsó oldalon. Volt egy másik ilyen is, abban is egy kissrác-nak temették az apját, esett az eső, a sírba meg beleugráltak a békák. A gyerek a békákat sajnálta, kérdezte is, hogy kiszedik-e őket, mert nem tudta, hogy mért sír az anyja, és hogy mi van. Mikor az enyém rákos lett, hazajött Kaiserslauternből. Most én is kitálálhatnék valami francos nevet, de tényleg Kaiserslauternben volt gondnok az öregek otthonában, és itthon akart meghalni. Aztán csak ült a konyhában, és nézett maga elé, meg ki az ablakon. Mondtam, hogy menjünk le legalább pecázni, de nem is válaszolt, nem csinált semmit. Az intenzíven nem volt már magánál, belesúgtam a fülébe, hogy ha meghal, utánamegyek, és szétrúgom az Istennek a seggét, amiért ilyen fiatalon megölte, a mutter meg sírt és pissegett, hogy ne mondjak ilyet, mert lehet, hogy meghallja, és magával viszi. Nekem nem jön be a temetés. A fatert hamvasztottuk, és beleszórtuk a kenuból a Dunába. Ez volt a végrendelete. Aztán még ott a vízen szétütöttük magunkat a haverokkal, majdnem bele is borultunk, mindent a vízbe dobáltunk, bakancsot, kabátot, a teleszkópos pecabotját, a kazettás magnót a kedvenc számaival. Ez a bonyolult, baszki, meg az, hogy itt lebegünk a semmiben ezen a kis picsányi porszemen, amin annyi csak a tengervíz, mintha rálehelnél egy kavicsra, áruljuk ezt a sok szart, és az agyunkban turkálunk, ahelyett, hogy végigmennénk az egészen, és kikötnénk a legjobb kikötőkben. Most elugrok, hozok egy sört, és dobok egy sárgát, ha a széles bográcsot kérdik, mondd azt, hogy az a *für die Suppe*, a másik, a befelé hajlított az *Eintopfgerichtet*, arra nem kell fedő, mert benn tartja az ízt anélkül is. Állvánnyal *fünfundzwanzig*, és *fünfehn*, ha csak grillezni kell.

Második Királyság

Az Ariadna a legdumásabb csaj. De lehet, hogy pasi és úgy csaj, vagy úgy csaj, hogy pasi. Sokan csinálják ezt a neten. Nagyon buzisak az álmai, egy törpe szövegel bennük, akinek varázssisakja van, mászkálnak mind a ketten. A többiek meg kérdezik, hogy akkor most mi a helyzet. Olyan, mintha blogolnának, mert tele van szmájlikkal, de fos az egész, mert nem így blogol az ember, vagy te már írtad le blogban, hogy „információt tartalmaz mindenki számára”? A törpe sisakja szétválasztja az időt, olyanokat is mond, hogy először mindig a lényegre kell figyelni, aztán belemenni a részletekbe. Meg hogy a belső melegtől lesz a vágy, ami lefolyik a tarkólemezekbe, benyomásáradatok vannak benne, meg emlékbuborékok, meg morzsák, csírák, amik igazából ajtók, és át lehet lépni rajtuk egy másik kitalált valóságba, szóval tényleg valami buddhista szarság az egész. Egyszer északon nekem is volt egy ilyen ajtóm, talán Schwerin mellett nyomtam a kürtöskalácsot, és begombáztam egy ottani csajjal. Katrinnak hívták, minden északi német nőt Katrinnak hívnak, nekem is volt vagy három. Valami erdőben dugtunk, aztán pisálás közben el-

kevertük egymást. Mindenfelé kerestem, a susnyásban, a kocsmákban, az utcákon. Akkorra már kicsit lenyugodtam, és kinyithattam valami átjárót, mert egyik pillanatról a másikra egy faluban találtam magam. Becsöngettem a házakba, kérdezgettem, hogy nem láttak-e egy Katrin nevű nőt, majd elképedt családoknak tartottam előadást az igazi szexről. Arra is emlékszem, hogy részegeknek magyaráztam, maradjanak csak bebaszva, ne legyenek lemmingek, mint a többi német, majd valami ösvényen matrózokkal találkoztam, akik elvittek az erdő közepén egy uszályra azzal, hogy ott lesz a Katrin. Aztán bementünk a hajóra, az alsó kajútbe, majd szóltak, hogy hívat a kapitány fel a kormányosfülkébe. Fel is mentem, de ebben a pillanatban kizuhantam, és ott találtam magam egy hajnali erdőben, se matrózok, se Katrin, se hátizsák, se iratok, csak valahol Schwerin mellett egy hajnali erdő a semmiben. Bementem a városba, és kérdezgettem, hogy hol van a környéken tó, ahol esetleg hajó lehet. Senki sem tudott ilyent, de végül valaki mégis útba igazított egy távoli tóhoz, ami több óra járásra volt, és annak a vizén tényleg ott ringott az a lepusztult rozsdás hajó, amiben korábban jártam. De ez mégsem lehetett az a hajó, mert üres volt és kibelezett, a hátizsákom meg sehol. Ekkorra már teljesen bepánikoltam, és ettől sikerült újra elrugaszkodni és kitalálni, hogy visszamegyek abba a korábbi valóságba, hogy legalább az irataimat meg a pénzemet elhozzam. A Katrinnal meg csináljanak a matrózok, amit akarnak. Nagy nehezen meg is találtam a helyet, és feltűnt, hogy az erdő közepén ott áll egy pottyantós budi, aminek a bódéja feltűnően hasonlít egy hajó kormányosfülkéjére. Itt aztán meg is találtam minden cuccomat.

Egy ilyen könyvben biztos azt írnák, hogy a Katrinok fontosak. Ők jelentik azt a nőt, akivel az ember vándorlásai során akad össze, leheletkönnyen megkapja, aztán leheletkönnyen elereszti mindegyiket, és rájön, hogy mégsem kellett volna eleresztenie őket. És aztán azon erőlködik, hogy visszakapja ezt az erőlködésnélküliséget, amitől persze csak még messzebb kerül tőle. Kapcsolata velük időtlen, könnyű és egyszerű, semmiről nem szóló pauza, és ettől örök és nem fájdalmas üresség. A szív és a fejtető között áramló lélegzet, amiről a régi indiaiak azt írják, hogy ha jól beerősíti az ember, az eredmény tollpihekönnyűség és az akadályok eltűnése. És mégis elveszíti mindet, mert szeme a vágyak földjeivel van tele, messzi tengerpartokkal, amelyekre még el akar jutni. Pedig a Katrinokkal pont ott van, ahova el akar jutni, és ezt csak akkor tudja meg, amikor eljut azokra a partokra, és ott nem talál mást, csak a Katrinok emlékeit. Hát egy nagy lófaszt, Benya, nem kell a sok marhát a ködös rizsával beetetni. Csak annyi az igazság, hogy volt egy Katrin, akivel Schwerin környékén figuráztam a fenyőfák között, volt egy Katrin, akivel együtt laktam Berlinben talán másfél hetet valahol a Friedrichstrasse környékén egy kölcsönlakásban, és volt az a Katrin, akit te is ismersz, akit a Bodensee mellett kúrtunk meg mind a ketten a parkolóban a férje szeme láttára, aztán meg kölcsönkérte és ellopta a damasztolt késemet.

Harmadik Királyság

Három évvel ezelőtt megismerkedtem egy faszival, aki késeket vett, sokáig válogatta őket, azután meghívott vacsorára az angelbachtali vásár után. Templomos lovagnak volt beöltözve, folyton lekapdosta a sisakját, törölgette a kopasz fejét meg a szemüvegét, az arca vörös volt, zihált, tutira vettem, hogy ott purcan ki a láncing meg a bádog alatt. Dumáltunk, azt hittem, homokos, azért csinálja, de aztán otthon kiderült, hogy

családja van meg gyerekei. A felesége segített leszededegetni róla a cuccot, búzlótt alatta, mint a disznó, letusolt, kajáltunk, asztali áldást mondott az evés előtt. Valami bankalkalmazott. Hétvégenként nyomják a hagyományőrzést, nyaranta háromszor-négyszer is a középkori spectaculumot. A feleségét nem érdekli a dolog, de hagyja. Hittantanárnő. A gyerekei nem voltak otthon, táboroztak valahol, hozott nekik ajándékba vikingbaltát, pajzsot, furnérlemezből, meg olyan pamutból kitömött tülkös bébisíkos tizennyolc euróért. Ezek a játékosok ezerrel jobban keresnek, húszat is eladnak, míg te egy normális kardot rá tudsz szólni valakire. Időugrás ez is, Benya, csak nem kell túlvariálni. Reggel visszamentem a standhoz, nem tűnt el semmi, ezek nem lopnak, és elég komoly a biztonsági őrzés. Aztán ájtott a magyar íjászgyerek, sopánkodott, hogy nem megy a biznisz. Reflexjákat árult, tarsolylemezes övtáskákat, magyar címeres, turulos kulcstartót meg ilyeneket. A marha nem hozott ütőt a sámándobokhoz, én meg azt mondtam, mesélje be a vevőknek, hogy a dobverőt mindenkinek magának kell kifaragnia, azzal küldi bele a sámánszellemet, ez az ősmagyar hagyomány, meg hogy a présnyomott fülbevalókon lélekmadár van, az viszi el a lelket a Napba. A Nap mögötti, igazi Napba, ami sohasem látható, mert eltakarják az előtte levő Nap sugarai. Sámánutazáskor pedig le kell menni a földbe, át kell menni az állatba, ami egy totem, medve, farkas, bika vagy ilyesmi, azután megint átalakulni szárnyas állattá, sárkánnyá, lepkévé, madárrá, és felrepülni az égbe. És hogy a dolgok, amiket látnak, nem tárgyak, hanem titkos folyamatok, amiket sohasem lehet megérteni. Ezt, azt hiszem, a hunos könyvben olvastam, lehet, hogy másvalahol, de olvashattam volna abban is. Az ilyen dumák mindig bejönnek. Azt viszont soha ne mondja a smukkra, hogy nikkelezett, mert arra a németek allergiásak. Aztán meg este jön az íjász csákó egy kocka sörrel, és mondja, hogy eladta az egészet. Még azt is bemagyarázta, hogy háromszor olyan gyorsan kell ütni a dobót, mint a szívverés, a svábok meg méricskéltek a pulzusukon, hogy hogyan legyen a dobolás. Volt fantáziája meg nyelvtudása a gyerekeknek. Pedig szar, gagyi dobok voltak, az egyikre egy üstököst festettek az armageddonos filmből, a másikkra pedig egy tigrisfejet. Kimásolták a Dzsungel könyvéből a Sir Kán pofáját. A sörhöz beküldtünk egy üveg becherovkát, rászívtunk egy dzsoját, éjjel meg rám bukott a punk lengyel csaj, akit még reggel kiszúrtam, de úgy be voltam ájulva már, hogy azt mondtam, ha fel tudja állítani, nekiadom, el is viheti magával.

Sverteset kell venni, Benya, van tengeri is, mert a svertet be lehet húzni, így egészen ki tudsz menni a homokos partig, megspórolod a kikötődíjat, amire rámegy a gatyád. Cseteltem egy német csávóval, az Kieltől lement egészen a Boszporuszig. Mondta, hogy végig tele van jachtokkal a tenger. Sokan csinálják. Van egy csomó veboldaluk is, arról szeded az infót. Már ezer euróért kaphatsz egy mélytengeri jogosítványt, kell egy kis gyakorlat, de inkább elméleti képzés az egész. Gagyi angol és navigáció, mert már üzlet lett ez is, hogy ki hal meg útközben, mindenki leszarja. Befizeted, átmész, aztán már csak szél kell meg víz meg szerencse. Öt évvel ezelőtt én is sokat láttam Goán a kikötőben, főleg izraeliek nyomulnak rá, mert egy rakás pénzt kapnak a leszerelés után. Próbáltam spannolni velük, hogy vigyenek át az öblön, de leráztak, nem barátkoznak mással a saját fajtájukon kívül. Végül aztán ott ébredtünk reggel az íjasgyerekekkel, olyan volt az arca, mint a kifacsart citrom, úgy kiütötte magát. Rám ragadt, ott nyafogott még nyitás után is, hogy ő mennyire trianonos, meg hogy az emberiség szemete a cigány, a román, a szlovák, de még a német is, végül aztán elküldtem a picsába, hogy jönnek a vevők, különben is, mi a francnak vásárolzik, ha ő is ebből a szemétből él, és ebből tartja el magát.

Negyedik Királyság

Szerintem rájött a csávó, hogy kell a paláver csinálni. Tiszta phantasy meg akcióthriller az egész. Van egy, amiben az orosz faszinak a fogában van az adóvevő, és ha rámondja az égre a mantrát, lezuhannak az M16-osok. Mindig napszemüveget visel, hogy ne lásd a szemét. Azt mondja magáról, hogy az év nagy részét kolostorokban tölti, Burmában, Tibetben. Hiszi a faszom. Megnéztem a neten. Fenesegyerek ez, úrífiú, selymes a pofikája. Könyvtárazik, szótáraz és filmeket néz. Volt egy bölcsész csajom, az is szemüveges, de remek seggel és csöcsökkel. Nagyon komálja, mondta, hogy kortünet, emblemátikus jelenség. Meg valami japán csávó is, aki még nagyobb szám. „Konceptualizmus”, „antiutópia” meg ilyen szavakat használt, biztos az ELTE-n tanulta. Én otthon főleg télen olvasok, a földeken nincsen munka, vásárolni se lehet. Volt egypár sztori, amit jól megjegyeztem. Az egyikben egy bolsinak szétlövik a hasát, a belei kifolynak, látszik a bordái között, hogyan dobog a szíve. A többiek meg csak állnak, és tanakodnak, hogy most mi legyen. Az meg könyörög, hogy lőjék már agyon, nem bírja tovább. Jön az ellenség. Korábban is találtak már halálra kínozott sebesülteket, a nyelvüket kitepték, a szemüket kiszúrták, egy terhes nőtől pedig kivágták a gyereket, és élő kutyát tömtek a hasába. Aztán az egyik munkáskatona odamegy hozzá, elveszi tőle az iratait, hogy sohase tudják meg, kicsoda volt, és szó nélkül szájba lövi. A többi nyápic szemüveget pedig, akik nem merték megtenni, elküldi a jó kurva anyjukba. A másikban van egy csempész és gengszter, az meg azt csinálja, hogy a nővére lakodalmán nászajándékkul felgyújtja a rendőrkapitányságot. És ezek mind megtörténtek, Benya, ez nem kitalálás. Az ilyeneket jobban szeretem, mert nem másznak rám, nem találják ki a képeket helyettem, és nem akarják belém dumálni, hogyan érezsem jól magam. Ha ilyet olvastam, leteszem a könyvet, gyúrok egy spanglit, leoltom a villanyt, és a sötétben elképzelem, hogy mi lett volna, ha én vagyok ott, hogyan lettem volna ott, meg mertem volna-e én is csinálni. De figyelj most a standra, lefújták a *Ritterspielt*, kezd jönni a tömeg.

Ne mondd nekem azt, bazdmeg, hogy irracionális! Tudod, mi az irracionális, hogy itt áll ez a köcsög, és már harmadszor kérdezi meg, hogy milyen vasból van a hun kés. Én meg mondom neki, hogy *Federstahl, handgeschmiedet und geschärft*, és hogy ne akarjon csak kovácsoltat venni, mert az már egy dobástól eltörik. Van olyan fasz, aki azt képzelem, hogy a damasztolt pengét karikába lehet hajtani, meg hogy kettévágja a pus-kacsövet. Kungfus filmekben látták. A fater már hatéves koromban kihúzott Baden-Württembergbe, a mutter két évvel utána. Kivittek engem is, ott fejeztem be a Hauptschulét, hol itt voltunk, hol ott, mert vagy az egyik, vagy a másik akart hazajönni. Aztán a visszaprivatizáláskor kaptunk kárpótlásra vagy húsz hektárt, darabokban, a fater meg az összes, Németbe' összespórolt pénzéből még több földet vett, hozzácsaptuk a nagyfaterét is, kaptam egy traktort, felszerelést, a nevemre íraták az egészet, hogy majd én gazdálkodok. Megcsináltam a hentesszakmát is, ki tudja, esetleg nagybaniban nyomjuk a sertést. Na, ez az irracionális, bazmeg, hogy éjjel, reflektorozva seggig érő rasztával nyomod a szántást, a parasztok meg rajtad röhögnek, mert tudják, hogy úgysem lesz semmi az egészsből. Annyi azért visszajött belőle, hogy tavaly be tudtam ültetni két hold fokhagymát. Azt a kis búzát meg szétoztottam a cigók között, eljöttek érte kapálni. Lett is vagy tizenöt mázsa, mondta a felvásárló, hogy átveszi ötszázért kilóját. Ezerkétszáz a piacon. Elküldtem az anyjába, mondtam neki, hogy akkor inkább visszadugdosom.

Ötödik Királyság

Figyelj, Benya, itt azt mondja a könyvben a Romeo-y-Cohiba, aki az egyik szereplő, hogy pszichiáteri konzíliumra van szükség, mert neki szimbolikus frusztrációja van. A többiek meg olyanokat, hogy bézsszínű padlón szaladgálnak, nem is emberek, hanem patkányok egy kísérleti labirintusban, aminek szögesdrótból vannak a falai. Meg hogy az Akhilleusz nem ülne be egy Alfa Romeóba. Tutira hiányzik a faszinak az élmény, ezért tömi tele minden szarral az agyát. Ezeknek is itt mind. Ha megfigyeled őket, szombaton jönnek a vadabbak, persze azok se igazán vadak, csak tetkósok, szolizottak, konditeremben kigyúrtak. Wesszik, tele vannak lével, összeharácsolnak mindent, polírozott hajítófejszét, scramaxot, az se érdekli őket, hogy kiélezve nem lehet vele az utcára kimenni. Egyszer állt meg egy öreg kovács. Igazi szakí. Olyanok voltak az izmai, mint a nadrágszj. Sokáig nézegette a késeket, vizsgálta a márkajelet, egyensúlyozta őket az ujján, próbálgatta, milyen a köszörülésük. Mondta, hogy ritka már az ilyesmi. Tud a Viktor jókat is kovácsolni, de nem nagyon kell már a minőség. A csóróbbak az osszik, onnan látod, hogy kockás pokrócból varrják meg otthon a kiltet, a buggyos ujjú inget használt lepedőből, nem vásárolnak, fél órát válogatnak a pakisztáni bővli között, aztán elvisznek hozzá egy műbőr tokot. Megnyomták őket is a ruszkkik, elnyűtt az arcuk, a legtöbbben melósok, munkanélküliek. Vasárnap meg jönnek a vallásosak az istentisztelet után. Polgárnak és parasztnak öltöznek, a papa vállán egy fagereblye, oldalán fityeg egy bicska meg egy ivótűlök. Kérdeztem szemben a srácot, miből csinálja, mondta, hogy a vágóhídon szerzi be kilóra, aztán kipolírozza, kívülről, belülről, és ragaszt rá egy szíjat, egy rézkarikát. Rendelnek egy sört, beletöltik és beosztják. A gyerek meg kap egy fakardot. Ezeknek adtuk el múltkor a tíz vasrózsát, dumáltam, hogy örök szerelem meg minden, nem mondtam meg, hogy igazából sírkőre való. Nekik megy a kürtőskalács is, néha hármat-négyet is vesznek, becsomagolják, hazaviszik ebéd utánra. Egyszer olvastam, vagy valaki mesélte, hogy száz évvel ezelőtt Kijevben a jégpályán szerelték fel először a villanyvilágítást. Zenekarra, villanyfényben korcsolyáztak az úrilányok. A szíámi trónörökös pedig éppen arra utazott, az egyikbe beleszeretett, hazavitte, és elvette feleségül. Nem jött be a dolog, mert otthon már kiszemelték neki a menyasszonyt, az orosz csajt pedig úgy nyírták ki, hogy villanykörtét rendeltek nyugatról, porrá törték, és belekeverték az ételébe. Bélvérzés, hónapokig is eltart, amíg meghalsz, és nincs mit tenni. Régen apróra vágott tigrisbajusszal csinálták. Megjegyzí az ilyesmit az ember.

Megbeszéltem a Viktorral, hogy jövőre külön csináljuk, csak akkor megyek vásárba neki, ha nem kapok a kalácsra engedélyt. Kell a pénz, a fokhagymával most már biztos, hogy bebuktam, hagyom a földet a francba, csinálja meg az öcsém, ha akarja. Ez se leányálom. Két évvel ezelőtt négyszer is megállítottak a vámosok az autópályán, hogy hová megyek, mit szállítok, miért nem az enyém az autó, meg minden, a végére már úgy berágtam, hogy azt mondtam nekik: FEGYVEREKET VISZEK, HOGY BAZD MEG A KURVA ANYÁDAT! Rácsesztem, mert az egyik kitelepült erdélyi szász volt, és értett magyarul. Kipakoltattak mindent, de aztán megúsztam, nem lett belőle feljelentés. A kristályos könyve tetszett még a legjobban, mert elég pontos benne a megfigyelés és az ábrázolás. Két kadét kokózik benne végig Szentpéterváron a forradalomkor, köröztük lődöznek, az utca tele van halottal, ők meg nem vesznek belőle semmit, csak szívznak és filozofálnak. Kettős világ, mikor a tükörrel karcolod a tükröt, feljön a foncsor, és ahol feljön, átlátsz közöttük. És mikor éjszaka van, ha két tükrön átlátsz, nincs

mögöttük semmi, csak a fekete üresség. A tükör máshol is a mániája. Van benne persze smafu is. Megnézem én azt, aki lóháton, szélben a körméről szippant kokaint. Tudod, mint amikor a Kristálykoponyában az Indiana Jones a hűtőszekrénybe mászik be, és úgy éli túl az atomvillanást. Meg nyüzsög ebben a könyvben is a karma. Valami baja van vele.

Hatodik Királyság

A videofon mindig a Don Giovanni nyitányát játszotta, akárhányszor a Főnök keresett. Mindig istenmaszkokat válogatott, sohasem tudta, ki lehet az ikon mögött, legfeljebb annyit, hogy középkorú, paranóias férfi. A hullószemei olyan érzést keltettek bennem, mint amit rágcslók érezhetnek a terráriumban, amikor kiszabadul az óriáskígyó, és körbetekeredik a vitrinen. A többiek még örültek is, hogy egyáltalán képet kaptak egy fejjel, ami rájuk néz, beszél hozzájuk, és nem valami fraktálszerű monoszópot, az özőnvíz meg a QBL-tech. előtti hangtorzítással, ahogy az alacsonyabb rangú proletárok meg a hamvasztásra várók esetében. Az a szóbeszéd járja, hogy pár éve két ügynököt is személyesen fogadott. Nemsokára mindkettőt nejlonzsákban hozták vissza arról a küldetésről, amivel meg lettek bízva. Ha élek még addig, vagy túlélem a saját halálomat, lehet, hogy megkeresem az ajtót, és szembenézek azzal az arccal (ha van ott egyáltalán arc), akivel szemben mindenkinek gondolatai támadtak a saját önértékelésével. Ennyi, Benya! Most dobtam össze az autópályán Nürnberg és a Heilbronn között. Ez a királyság! Tegyéél még bele a küldetésbe egy Brahma-vámpírt, Minotaurosz, KGB-ügynököket, rázd össze jól, mert nem nagy cucc összekeverni a világot.

En egyszer nagyon összekeveredtem. Svédországban van egy sziget, rajta meg egy falu, teljesen úgy csinálták meg, mint régen, kovácsműhely, középkori standok, kocsmák, amiben villany sincs, de legalábbis nem látszik, csak fáklyák a falon, meg gyertyák az asztalokon. Viking zenét nyomnak, a pulton meg ott táncol két szőke csaj prém miniszoknyában, félmeztelenül, lengő csöcsökkel, a faszik meg sisakban, baltával, karddal, fakupából isszák a sört, és verik vele a tamtamot. Mikor beléptünk a haverral, mondtam, na jó! Ez az a hely. Én innen nem megyek tovább. Soha. Odajött hozzánk egy lóbaszó, kétméteres csávó, kigyúrt, erős negyvenes, a szakállát két tincsbe fonta, a vállán meg, nem hazudok, egy akkora fakalapács, mint egy vizesvödör. Kiderült, hogy ő a tulajdonos, kezünkbe nyomott valami fehér töményt, amitől úgy beálltunk, mint a gipsz, igaz, hogy addigra már megittunk ketten egy üveg rumot. Aztán rászálltunk egy harmincas, nagyon jó külsejű csajra, aki egyedül ült, és úgy tűnt, hogy facér, senki nem foglalkozik vele. Annak is prémszoknyája és melltartója volt, meg olyan túlkös sisak a fején. Engem le se szart, csak a haverral szöveget, én meg visszamentem a fakalapácsoshoz, és elsírtam neki, hogy mi a bajom. Hát ezt nagyon elcsesztem, Benya, mert kiderült, hogy a csaj a tulaj felesége, az meg elkezdett üvölni, hogy itt rögtön szétveri a pofánkat azzal a kalapáccsal, ha el nem húzunk a sunyiba. Gondoltam, ebből gáz lesz, kitántorogtam, de annyira kiütött az a fehér lötyty, hogy már beszállni se tudtam a furgonba, csak úgy bezuhantam. Aztán arra riadtam, hogy valaki nagyon ordibál, de azt már nem hallottam, hogy mit és milyen nyelven. Nyilván svédül. Na, mondom, jön a kalapácsos, nincs más esélyem, mint hogy kiütöm azonnal. Ki is ütöttem, de nem nagyon láttam a maxtól, így aztán fel tudott állni, és hasba rúgott. Kapott még egyet, meg én is, végül mindketten kifelé kúdtunk. Reggel meg, amikor felébredtem, látom, hogy a haverom hever a kocsni előtt, törött orral, a fél szeme teljesen feketére be-

dagadva, és amikor magához tért, elmondta, hogy őt is elhajtotta az a fakalapácsos, sőt, úgy hallotta, mintha utána jönne, és ő is az életéért küzdött, amikor verekedett. Délután meg odajött két német csaj, valószínűleg egykori NDK-sok, mert azt mondták ránk, hogy mi vagyunk a Lolek és a Bolek. Kiderült, hogy hajnalra hatalmas buli lett, mindenki mindenkivel, az egyik csaj például úgy élvezett el, hogy kardot nyomtak a torkára, mi pedig egymást vertük agyon a parkolóban, ahelyett, hogy üvegesre dugtuk volna magunkat. Ráadásul, aki már visszament a kocsijába, az mind minket nézett, és rajtunk röhögött. És az a két hülye német picca mindenkinek elmesélte, hogy mit csináltunk Svédbe, úgyhogy még évek múlva is beszóltak az ismerős árusok, hogy itt jön a Lolek meg a Bolek.

Hetedik Királyság

Tudod, mik a lemmingek, Benya. Kis fehér dögök az Északi-sarkon. Tavasszal kibújnak a hó alól, futkorásznak, szaporodnak, rágják a zuzmót, a bogyót, mozízik nekik egy kicsit a világ, aztán összevadásszák őket a rókák meg a farkasok. Amelyik túléli, túléli. Annyi, amennyi. Nekem ez nem kell. Legalább három kalácsos standot veszünk, egy nagyobb városban kibérelünk egy lakást, felállítjuk őket az áruházak előtt meg a parkolóknak, az árusokat Magyarországról hozzuk, mert úgy kevesebbe kerül. Van is már ötletem, hogy kiket, a Tutyi, a Béla meg a Punci már jelezték, hogy szívesen jönnének, mert nekik is tele a tükör az egésszel. Németül se kell nagyon tudni, elég csak annyit ordibálni, hogy *Holzkuchen, fünf Euro*, meg *ungarische Spezialität*. A többit majd rátanulják idővel. Mi meg csak körbemegyünk, besegítünk, tolmácsolunk, ha kell, beszadjuk a pénzt. Nem is kell reklám. A karamell meg a fahéj szaga a reklám. Van egy reklámos könyve is, abban a Che Guevara a lemmingeknek magyarázza, hogy ők lemmingek, olyan lemmingek, akik tudják, hogy lemmingek, a lemmingek pedig örülnek neki, hogy olyan lemmingeknek nevezik őket, akik ezt tudják magukról. Nagyjából ennyi. A Che Guevara tényleg élt, és nem virtuális valóság, elment Bolíviába felkelést csinálni, de agyonlőtték a fasiszták. Teljesen úgy nézett ki, mint a Krisztus, tele van itt is vele a pólója a csajoknak.

Meglesz, Benya, megvesszük azt a hajót. Maximum két év, addig be kell jönnie a kürtőskalácsnak. Se Lolka-Bolka, se lemming, se balekság. Legfeljebb egy kis faszenes kalácssütőt viszünk magunkkal, ami elfér a fuxban. Már ki is gondoltam, üres tűzoltópalackból lehet megcsinálni. Liszt, cukor, faszén mindenhol van, eladjuk majd az araboknak, a fekáknak vagy ahol megállunk, úgysem ismerik sehol. Segíték még addig lerendezni a mutter nyugdíját, mert nem tudjuk pontosan, honnan fogja kapni. Itthonról is, Németországból is jár neki valami. Aztán kimegyünk együtt Hollandba. Már hét-ezerért lehet kapni egy használtat, mert van, aki megy egy kört, aztán vagy befosik az első vihartól, vagy vitorlázgat egy kicsit, megunja, és eladja. Legfeljebb még egyszer ennyibe kerül, míg kipofozzuk, és megvesszük hozzá a felszerelést. Letrélerezzük Regensburgig, azután már csak le kell hozni a Dunán.

Balaskó Ákos

GÓLYAVÁR

Két csonk kőből. Két bástyamotívum.
Közöttük szárítókötél kifeszítve.
Otthonkalyukak, atlétatrikók zsírja
lógnak. Szélcsend van.
Az ártéren át, a tarolt mezőn
át kapaszkodik fel a romlás. Vékony,
bütykös ujjakkal a város szürke bőrén.
Egy malom volt itt, tejüzem ott, ahol most
ütközőkbe koppan a sín pár.
Egy leszakadt fatábla. Kocsmára
már minek kiírni bármit is,
ha mindenki csak lemegy.
És lent körmök alól szívja a vért a föld.
Mély hallgatások, fejtámasz, könyöklés.
A billegések folytonos kiékelése,
a várakozások készlethiánya.
Április van, és nem jönnek a gólyák.
Eltűzelték a fészekágakat.
Majd, ha jönnek is, hiába.

UTÓHATÁS

Azon a hétágú vasárnapon
ráncokat szórt a szél a víztükörré.
Aznap szétszóródott a fájdalom.

Matracok, labdák, homokvár-halom.
Csillámló só csapódása a bőrre.
Azon a hétágú vasárnapon

a tajtékszilánkok sok kis karom.
Kagylót gyűjtött, hogy majd ékszert belőle.
Aznap szétszóródott a fájdalom,

besiklott egy halászhajó, bevont
vásznat, vele vont kis jövő időt be
azon a hétágú vasárnapon.

Szórták a hamvakat. Bizonytalan
mozdulattal kapott a szél a füstbe.
Aznap szétszóródott a fájdalom.

A halál szép nyom egy fülbevalón.
Tapintatot von a halál a nőre.
Azon a hétágú vasárnapon,
aznap szétszóródott a fájdalom.

Toroczkay András

A KÖZÉP-EURÓPAI EGYETEM SZÁLLÓ ÉS KONFERENCIA KÖZPONT KERTI SZERSZÁMOSÁBAN

Repülőgépek az égen, csak zúgásuk hallom,
és takarítónők fecsegése, valamelyikük rádiót hangol,
kint Jani bá a kukákat tologatja,
„na, bratyesz?”, „te!, haver!”, „mondd, mi a stájsz” –
feltartja az embert,
minden szembejövő menekülne előle,
de a kiskezű konyhás srác már csak

mosolyog rajta,
és én sem szólok hozzá.
Szárnyak csattognak, toronyépületek tetején.
Szürke galambok ostoba kínlódása,
belekúszik a fülbe a hosszabbító vezeték-
nek vájt résen. HÉV zakatol,
tölgyfák lombuhogása,
kertek alatt őrzöngő házörzők ugatása,
és a magassarkúak kopogása, kólásdobozok kinyitása.
Az orosz, néger, arab tanulók
akcentussal mondanak angol mondatokat magyaroknak.

Lánynevetés.
Idebent neonok csöve gerjed,
a gereblyék, ásók, zöld locsolókannák, cserepek, seprűk,
fűnyíró gépek meg a fűgyűjtő kosarak és négy elromlott villanyfűtő,
hosszú sárga színű kábel gondosan összetekerve.

Tasakok tele magvakkal, kaspók,
földdel teli zsákok,
a szerszámos konténer polcain ötszáz
tulipánhagyma,
víz helyett zselatin,
nyúl alakú alumíniumok pálcákra ragasztva,
a földbe leszúrva. És metszőollók mellettük,
meg kókuszföldes dobozok, négy pár kertészkesztyű,
fűrész és vízzel teli vödörök, kuka,

galamb alakú vas.
Benzintartály, levelek fényéért felelős spray-k,
és a növény szárát tartó pálcák, rudak,
black&decker gép a sövénynek,
locsolófejek és lombseprők, díszkavicsok, tele zacskók,
vasból egy állvány, szemeteszsákokban fák levele,
madzaggombolyagok, rossz földgömb, felfújta focilabda.
Százával nejlonzsákok, kávéspoharak, hamutartók.
dobozok tele gézzel, plexis szemvédő sisakok,
újabb zacskók, damilok, kasza, sarló,
színes gombostűkkel parafára szögelt cetlik.

Egymásba ragadt bodobácsok.
Pókhálók, rozsdás vaskapu, kulcsom a zárban
kulcskarikán, elfordítva, szütyő,
gépek összedához és kivonáshoz, számlák üresen könyvben.
Bekoszolt kancsó, a selejtes éjjeliszekrények tetején
a kiszáradt tollak, kertész munkalapok és szerződéses,
vágódeszka, gyufák
és öngyújtók, gemkapcsok, vállfán a kabátom.
Egy gyászlap, rajta az újabb számítások,
félig kész koszorú Bóda Károlynénak.
Széken a testem (ásástól megnőtt testhőmérséklet, kipirult arc),
tornacipőben felemás, kilukadt zoknik, kordbársony nadrágban
övem, a zsebemben
néhány zsebkendő, rossz telefon, még egy kulcs, BKV-jegyek,
a nadrágom alatti túl bő gumijú alsó,
a nadrágom feletti póló, rajta halálfej,
a cipőfűzőből készített ékszer a csuklón
meg a szerszámos félig bevakolt falain
ez az ormótlan, mésszel

rajzolt szív, ami lüktet.

Miklós Tamás

A NYOMKERESÉS VÉGE. A DETEKTÍV ELTÚNIK

Ötletvázlat

„A rendőrség arra való, hogy logikát vigyen a teremtésbe”
(Kertész Imre: DETEKTÍVTÖRTÉNET)

I. A detektívregény olvasatai

A detektívregény paradigmája ismeretesen a XX. század eleje óta izgalomban tartja az irodalomtörténészeket, filozófusokat, történészeket. Sokan elemezték a detektívregény struktúráját, alapfiguráit, terét, állandóságát és változásait, jellegzetes típusait, kialakulásának történetét, hatását, összevetették Arisztotelész poétikai elveivel, a történelmi regényírással, a gótikus regénnyel. A nagy detektívben pedig Kracauer, Benjamin és Ernst Bloch mellett olyan kiemelkedő gondolkodók láttak kulcsfigurát, mint Brecht, Sklovszkij, Chesterton és Todorov, Eco és Ginzburg. A detektív hol mint orvos, hol mint művészettörténész, mint történész vagy pszichoanalitikus, hol mint olvasó, hol mint a szerző, mint kószáló, mint pap vagy mint hitetlen pap, esetleg angyal, olykor mint cinkos, mint a ráció képviselője, mint a társadalmi rend helyreállítója vagy mint a helyreállítás illuzionistája, mint rejtvényfejtő, mint az örök kereső figurája áll előttünk a téma nagy analíziseiben. Remek értekezések szólnak e műfaj zárt struktúrájáról és játékszabályairól vagy éppen e zárt struktúrák áttöréséről, a szabályok átértelmezéséről, idézőjelbe kerüléséről, a magasirodalomhoz vagy a társadalmi problémákhoz való viszonyáról.

A detektívtörténetnek nagyjából a két háború közötti időre rögzült, (a kivételek ellenére) kanonizálódott, feltűnően egységes, sematizált struktúrája – állandó szereplői és logikája, az, hogy szinte végtelen variációs gazdagsága mellett mindig ugyanarról a történetről van szó – kézenfekvővé tette, hogy elemzői modellként kezeljék; a kérdés mindig is az volt, hogy minek a modelljét látjuk benne.

Ezúttal a detektívparadigma egy metafizikai olvasatának, ezen belül pedig a teodiceahagyományhoz való viszonyának kommentálásához szeretnék egy ötletet vázolni.

Arra a folyamatra szeretnék utalni, amelyben a nyugati kultúra tradicionális *kereső*, a világba benyomult nyomasztó titkot feltáró, fenyegetését legyőző hőse *cselekvőből mindinkább külső, utólagos szemlélővé, értelmezővé válik, kívül kerül saját történetén*, egyre inkább távolról, idegenként tekint arra, s próbálja összeilleszteni, történetté összeolvasni, teodiceává menteni az előtte feltorlódó, de értelmet vagy legalábbis számára elfogadható értelmet egyébként nem mutató elemeket.

A detektívregény modellszerűen, egyben parodisztikusan jeleníti meg, amint az eltávolodás során a szemlélő végül ezt az értelmezői, olvasói – vagyis a cselekedeteket és történéseket jelentésnélküliségük fenyegetéséből kiváltó – pozícióját is elveszítve, vagy teljesen kilép a történetből, vagy nyomtalanul feloldódik annak értelemnélküliségében.

Amellett szeretnék érvelni, hogy a detektívregény nem egyszerűen a keresés, az olvasás, a rejtvényfejtés, a titokfeltárás, a nyomolvasás nagy nyugati tradícióinak para-

digmáját, hanem a keresés és egyben a *keresésre való ironikus reflexió keserű paródiáját* képviseli. Ennyiben pedig a történelemfilozófia nagy kísérletei utáni történelemfilozófiai konklúziók irodalmi megjelenítője.

II. A detektívregény evidens gyökerei a keresés nagy nyugati kulturális hagyományában

Az, hogy a detektívregény értelmezést követelő, ám rejtekező összefüggések keresésének paradigmája – a róla szóló irodalom közhelye.

Aligha kell hosszan és körülményesen érvelni amellett, hogy a *nyugati kultúra detektív-kultúra*, hogy a klasszikus detektívregény e kultúra alapmeséjét mondja *módosítva* újra.

A kereső, a nyomasztó titok feltárására induló, a rendkívülit értelmezni, így azt fenyegető idegenségből meghódítani próbáló, a megtörténtet tetté mesélve humanizáló, a tethhez tettest rendelő, a tettes révén a bajnak nevet adó, azt megszemélyesítő, azon szimbolikusan felülkerekedő, azt domesztikáló, saját uralmát a megtörtént fölé utólag kiterjesztő, világát saját világként helyreállítani próbáló ember természetesen azelőtt is kultúránk hőse volt, mielőtt a nagy detektív sztereotip figurájában rögzült.

Elég röviden utalnunk a detektív-kultúra néhány alapotívumára. Olyan elemekre, amelyek Homérosz utáni kultúránkban rég megelőzik a detektívregényt, ám amely motívumokat a detektívregény is hűségesen összegyűjt, egyesít és formalizál. (A detektívregényeknek persze rengeteg tipológiája készült, ami nem csoda, hiszen zárt szabályokat követő műfajról van szó. Most csak egy-két korábbi örökölt elemet említek.)

(1) Látszat és igazság különbözik.

Annak, amivel szembesülünk, s ami értelmezésünket kihívja, az igazsága nem közvetlenül mutatkozik meg, nem magától értetődő, hanem valami rejtett, valami feltárássra, beavatásra, fordulatszerű feltárlkozásra vagy éppen mélyebb megértésre, megfejtésre szoruló.

A nélkül a feltevés nélkül, hogy az igaz nem közvetlenül hozzáférhető, nem látszik (feltétlenül és maradéktalanul), a látszat pedig nem igaz (feltétlenül és maradéktalanul), nem volna elgondolható az ember istenképmásisága vagy más szóval: fensége, méltósága, szabadsága, nem volna lehetséges semmilyen, a közvetlenül adotton túltekintő emberi előrelátás vagy tervezés, nem volna lehetséges a bizakodás vagy vigasz a bajok idején, nem volna lehetséges a közvetlenül éppen tapasztalton túlira irányuló megismerés, és nem volna lehetséges a megismertek értelmezése, vagyis tágabb kontextusba állítása.

(2) A látszatok mögötti igazsághoz, a titok feltáráshoz különleges út vezet.

A közvetlenül adott látszatok világából való kilépés, az igazsághoz való hozzáférés (tehát a hamisból az igazba történő átlépés) vagy különleges felsőbb ajándék, kegyelem, isteni útmutatás, varázslat, révület, vagy különleges rituális beavatás, vagy különleges, a tudásra irányuló, módszeres önfelkészítés, vagy speciális, a mindennapi gondolkodástól eltérő intellektuális módszer, vagy az igazság feltárássra irányuló különleges képességekkel, lehetőségekkel bíró személy közvetítése révén lehetséges. A *különleges* itt az adottból, a magától értetődőnek látszóból való kilépést, e kiválás, e distancia szükségességét jelöli.

A nagy detektív a közvetlenségbe ragadt többi emberhez képest sajátos úton jár, s ez olyan elődeire emlékeztet, mint a nem látható összefüggéseket égi utazása nyomán

megértő parmenidészi megismerő, a mélyebb összefüggésekről nem tudó „alvók” piaci vélekedésével szembeni tudást birtokló, „éber” hérakleitoszi filozófus, a barlang árnyai helyett egyszerre a napfényben feltáruló világot megismerő platóni gondolkodó, az igazat a hamissá vált világgal szembesítő próféták, a tévelygések útvesztőjében Istent felismerő, az igazság önfeltárulkozása tanúja, a misztériumok beavatottja, a titkot ismerő pap stb.

(3) A megértés útja során a kereső egy jelentésre, közvetlenül nem látható igazságukra utaló jelekként, nyomokként fejt meg, olvassa, fordítja le „szöveggé” a világ közvetlenségükben adott mozzanatait, „hieroglifáit”.

(4) Amikor a nagy detektív felfedi az addig elfedettet, nem akármilyen *titkot* tár fel, hanem olyan, az elbeszélés egész világát áthatót, amely *a történet szervező alapzata*ként tárul fel.

Ernst Bloch arról ír, hogy a nagy detektív nem egyszerűen valamely közömbös titok leleplezője, hanem egy roppant *nyomasztó titoké*: valami mintha nagyon nem volna rendben a világban, amelyben a nagy detektív a rendet helyreállítandó nyomozni kezd. Oidipusz tudja, hogy a város megmentéséhez *muszáj* rátalálnia a megfejtésre. Bloch Schellinget idézi, szerinte az is bolond, aki azt hiszi, rátalálhat Istenre a poklok nélkül, aki szerint vezethet út a megismeréshez, mely ne a szörnyűségekben merítené meg az utazót.

E sorok a titkot kereső, megfejtő, megértő igyekezet két fontos újabb aspektusára irányítják figyelmünket.

Az egyik, hogy a detektív titkot feltáró munkája nyilvánvalóan a rosszal számot vető, birkózó teodiceák tradíciójába tartozik. A másik, hogy a megismerésnek súlyos ára van.

(5) *A teodiceák közé tartozik* természetesen, vagyis abba a hagyományba, amely a nyomasztó rossz kimagyarázására, egy jó világrendbe integrálására, ártalmatlanítására tett kísérletet azáltal, hogy felmutatta azt a kontextust, amelybe illeszve a tapasztalt rossz immár nem elszigetelten, önállóan, szabadon, fenyegetően mered ránk, hanem az elbeszélés világába domesztikáltan, helyére parancsoltan a megértés rácsa mögé kerül. Mely megértés helyreállítja a jónak a rossz elszabadulása, megmagyarázhatatlansága által fenyegetett rendjét. Ez az elszabadulás a detektívtörténetek esetében az elszabadult, gazdátlan, vagyis értelmezhető motivációjú tettes nélküli holttestek végletes leegyszerűsített képében jelenik meg.

(6) Az, hogy a megismerésnek, a feltárásnak, a lepel lerántásának – általában az apokalipszisnak – *ára* van, hogy a megismerő nem marad eközben az, aki volt, hogy a titok megértése annak megértéséhez is vezethet, miért is kellett mindennek eddig titokban maradnia, olyan evidencia, amely speciális módon nyomul be a detektívtörténetbe. Ismeretes, hogy számos irodalmi előzményben a titokfejtő vagy az életével (vagy mondjuk szeme világával) fizet a közönséges szem számára nem befogadható látvány megpillantásáért, a túlságos tudásért, vagy másképpen *kell kilépnie a többiek világából*.

Mert a keresés az élet közvetlensége, élhétősége szempontjából idegen, veszélyes te-repre lépést jelent.

Oidipusz példája világos. Platónnál a barlangot a megismerésért elhagyó, majd oda visszatérő filozófus élete veszélybe kerül, a BABILONI TALMUD szerint négyen léptek be a Paradicsomba – a végső dolgok megértésének helyére –, Ben Azaj a látványtól szörnyet halt, Ben Zoma megőrült a látottaktól, Aher kiábrándult és eretnekké vált, csak Rabbi Aqiba tért vissza ép elmével. Mintha olyasmi várt volna rájuk ott, ahol minden kiderül, olyan tudás, amit embernek alig lehet elviselni. Még aki visszatért, az is *visszatért* – ő

sem maradhatott meg a tudás közvetlen közelségében. Amikor a lovagmesékben a tilalom ellenére a lány felfedi a titkot, a férfi kilétét (például gyertyafénynél feltárja az alvó kedvese arcát), akkor vagy a személy, vagy a szerelem (vagyis addigi életük további lehetségesége) pusztulása az ár. Judit is megfizet a Kékszakállú vára titkának megismeréséért, s ahogy itt a hercege, úgy a VARÁZSFUVOLÁ-ban a titkok kapuján túlról felhangzó háromszoros „Vissza!” kiáltás figyelmezteti a keresőt. A jós vak, a próféták, a látók nem élhetnek normális életet. Ahogyan minden rituális beavatási szertartás során, a szabadkőműveseknél is szimbolikusan meghal a titok világába belépő, meghal tudniillik addigi élete számára, átlép egy másik világba, körbe. De ha a titkot feltáró nem hal is meg valóságosan, a titok megismerése révén kívül került az azt nem ismerők világán, s bár továbbra is köztük jár, tudása folytán idegenné vált közöttük. *Idegenné kell válnia*, mert olyasmit tud, ami bár annak szervező titka, mégsem illeszthető vissza az e tudás nélküli, „hétköznapi” életbe. A tiltás erre figyelmezteti.

III. A detektívregény speciálisan újkori történet

A keresés történeteinek átfogó hagyományába illőkön túl a detektívregény ismeretesen speciálisan újkori jegyeket is mutat. Kezdve attól, hogy a bűn felderítésére irányuló valóságos nyomozás csak az újkorban vált az igazságra utaló jelek, bizonyítékok kutatásával, s lépett túl a tanúvallomáson vagy éppen istenítéleten alapuló vizsgálatokon, egészen az ész értelmező munkájának, az igazságkeresés tisztán racionális szabályainak ambíciójáig. Első pillantásra talán vélhető volna, hogy a detektívregény az ész kezdeti, újkori önbizalmának műfaja. A racionális magyarázat lehetőségének bizonyosságáé. A hité, hogy a titkok nem kifürkészhetetlenek, s hogy minden ésszerű egészzé áll össze. Persze a detektívregény nagyon nem ezt mutatja, s nem véletlenül nem is ekkor, hanem jóval e naiv bizonyosság teljes pusztulása után születik.

A detektívregény valójában nem is a kétségekkel is szembenéző racionális újkori teodiceakísérletek, az értelmes világrendet nem tapasztalva is kereső, posztuláló újkori történelemfilozófia irodalmi hangja – az a Lukács regényelmélete által filozófiailag interpretált regény –, hanem e kísérletek teljes kudarcra utáni történelemfilozófiai konklúziók kifejeződése. Legalábbis most ezzel a gondolattal játszunk el.

IV. Történelemfilozófia és regény

A történelemfilozófia és a regény ismeretesen egyaránt a transzcendentális otthontalanság irodalma. A „még haza nem érkezettség” hosszú útját járó eposzi hősökkel szemben hőseik soha haza nem érhető transzcendentális hajléktalanok.

Míg a klasszikus eposzok vándorló hősei, hogy A REGÉNY ELMÉLETE szavait idézzük, a világban az istenek segítségével keresik a számukra először még rejtett rend megértését, addig az istenektől elhagyott világ epopeiájának, a regénynek hősei már nem a világban, hanem *a világgal szembeállított önmagukban, bensőségükben találnak rá az odakint hiába keresett értelemre, s ezt a belső értelmet szegezik szembe a világgal.* Utazásuk keresés, de az értelem nélküli világtól mindinkább elidegenülő, a bensőbe visszavonuló keresés.

A regény ilyen interpretációja szerintem pontosan megfelel a német idealizmus történelemfilozófiai öninterpretációjának: az eszményt kereső szubjektum magára marad az eszményt magában nem mutató világgal szemben, nincs más választása, mint belevetíteni eszményeit a világba, s megütközni az ennek ellenálló világgal. Eközben a világot az eszmény felől értelmezni próbáló különleges hős vagy úgy kerül szembe az eszménnyel szemben közömbös többiekkel, ahogy a világtörténelmi személyiség a fenn-

tartó egyénekkal, hogy megkísérelje őket magával húzni egy értelmes történetbe, vagy úgy, hogy tapasztalva az értelmes és értelmező cselekvés külső esélytelenségét, a lélek bensőségébe vonul vissza, mint Schellingnél, Schillernél a művész, illetve a világot esztétikai nézőpontból szemlélő ész.

Amikor a történelemfilozófus a történelem lenni kellő értelmét keresi, s mert a közvetlen tapasztalatban az nem mutatkozik, ezért posztulálja, hogy azután az ész e saját nélkülözhetetlen hipotézisállító, értelemkonstituáló tevékenységére reflektáljon, s végül önmagára, mint magamagát állító s a világban megnyilvánító szellemre találjon – akkor ugyanazt teszi, mint a regényhős, aki az élet lenni kellő értelmét keresve, megpróbálja „*formálva felfedni az élet rejtett teljességét*” egy olyan világban, ahol azt tapasztalja, hogy „*sem a célok, sem az utak nem lehetnek közvetlenül adva*”, hogy ezek őrá szorulnak, s hogy az ő „*belső céljainak nem felelnek meg szükségképpen külső objektumok vagy normák*”. A világ keregett, rejtekező igazsága immár csak a hős/filozófus belső posztulátuma lehet.

Kant programja ennek a hősnek, az értelmezőnek a belső világát állítja a középpontba, akárcsak Lukács szerint a regény. Az egész német idealizmus annak tematizálása, hogyan lehetséges az eszmények felől értelmezni a világot, amikor abban az eszmény már nem mutatkozik meg magától értetődően, hogyan lehet e meg nem mutatkozással szembeszegezni, megnyilvánulásra kényszeríteni – legalább egy revelatív pillanatra – a rejtekezőt. A REGÉNY ELMÉLETE szerint ez a revelatív pillanat egyben annak belátása, hogy ez a *megértés* volna a szubjektum maximális esélye – tehát a belátás katarzisa, *de nem a megélésé*.

Miként a regény formája arra hivatott, hogy „*feloldja a létezés alapvető disszonanciáját, s hogy az értelmetlenség az őt megillető helyre kerülve az értelem hordozója legyen*”, úgy a történelemfilozófiai konstrukció dolga sem volt egyéb.

Ha Kant azt kérdezte AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETE VILÁGPOLGÁRI SZEMSZÖGBŐL című írásában, hogy mi a különbség a történelemfilozófia és a regény között, akkor pusztán a fentiek nyomán azt mondhatjuk, hogy talán *formai világuk határai*. Míg a regény formáját a belső szabadságát a világban érvényesítő hős *élettörténete*, a történelemfilozófiáét a szabadságát a világban kibontó *szellem története* adja.

A történelemfilozófus csak azon az áron tudja bemutatni, érvényesíteni a világban lenni kellő, ám abban nem mutatkozó, annak szabadságnélküliségével konfliktusba kerülő szabadságot, hogy eme szabadság a világban mint szenvedélyek, önzés, társiatlan társiasság, gyermekes gonoszság, tiszta formájában mint a rombolás fúriája jelenik meg. A regényhős szabadsága pedig, így A REGÉNY ELMÉLETE, a külső világba ütközve bűnként és tébolyként jelenik meg.

A hősből csak a modern regényben lehet *bűnöző vagy tébolyult*, mert a normáit nélkülöző világ üres rutinja felől nézve az eszményt kereső-követő hős *különleges* figurának tűnik, eszményei reménytelenül *idegenek*, akár megbotránkoztatóak vagy éppen komikusak a világ eszménytelenségének kontextusában.

V. A regény utáni kor regénye, a történelemfilozófia utáni kor történelemfilozófiája

A detektívregény a regény utáni kor regénye, s a történelemfilozófia utáni kor történelemfilozófiájának modellje. Akkor születik, amikor az értelmet posztuláló hős és filozófus értelmezői kudarca letagadhatatlanul manifesztálódott, sőt az értelem nélküli világhoz értelmet hozzárendelő kísérlete is egyfajta cinkosság gyanújába keveredett.

A detektívregény olyan imitált, parodizált teodicea, amely már rég nem vállalkozik a világrend felmutatására vagy hiposztázálására, de még csökönyösen úgy tesz, mintha történetei támaszkodhatnának az igazság valamilyen általános feltehetőségére. Mintha a rossz jórafordíthatóságának vagy legalább elviselhető interpretációjának megbukott illúziója után az *eseti bűn* racionális körülhatárolása, megnevezése és megítélése még lehetséges volna.

A detektívregényben megoldódik a rejtvény, csak az élet rejtélyessége tűnik el, lelepleződik a tettes, de nyoma sincs bűnnek, hatékonyan alkalmaztatik az ésszerűség, de fel sem merülhet, hogy uralkodhatna az ész.

A detektívregény kastélyszalonjában, szállodai előcsarnokában mind felvonulnak a Nyugat évezredes nagy keresőtörténeteinek és az újkor elveszett racionális reményeinek kopott kísértetei. Van valami tragikomikus abban, ahogy a nagy detektív, ez a cinikus közönsége körében idegen, javíthatatlan hívő, mintha nemcsak a tudomány, a logika, az igaz értelmezés, vagyis az emberi észközösség aufklérista eszményeinek szelleteit, hanem a végső igazságét is utoljára még a zöld posztójú kártyaasztalhoz próbálná idézni.

A detektívregény sorra felidézi a történelemfilozófia és a regény nagy témáit, konfliktusait, a szabadság és szükségszerűség, a cselekvő individuum és az átfogó értelmezői szemlélet dilemmáit, a regényhős szabadságkereső útjának bűnként és tébolyként mutatkozását. Látszólag megoldja mindazt, ami a történelemfilozófia és a regény terepén kikerülhetetlen problémaként jelentkezett. Valójában persze úgy oldja meg a dilemmákat, hogy felszámolja, eltakarítja őket.

A detektívregény a történelemfilozófia és a regény nagy dilemmáinak cleanere, aki utólag érkezik a csatatérre, hogy agyonlője a haldokló problémákat.

Először a bűnnel végez. A detektívparadigma azután válik formálisan is detektívregénnyé, hogy a regény (és persze a történelemfilozófia is) már bemutatta, miként jelenhet meg bűnként és tébolyként a belső eszményeit, céljait a külső világban kereső hős erőfeszítése. Azt, hogy a bűnt most már egyszerű, praktikus, magasabb értelem nélküli rablógylkosság helyettesíti, hogy a tébolynak többé nincs semmiféle helye, éppen a hős, a detektív bizonyítja be. A detektívregény *ugyanazzal a mozdulattal számol le a bűn és a téboly lehetőségével, amellyel az átfogó értelemdadásával.* Hiszen a bűn legalább utalásszerűen, legalább hipotetikusán, legalább helyét fenntartva feltételezné az egyetemesen érvényes erkölcsi rendet s az ítéletet, mégpedig a végsőt, nem a történelmét, Isten Országát, a téboly lehetősége feltételezné az ész birodalmát s benne az értelem mértékeit, kompetenciáját.

Azzal, hogy a nagy detektív a holttesthez tettest, a tetteshez motivációt rendel, még nem emelte bűnné a banális gyilkosságot.

A keresés kultúrája épp akkor válhatott detektívregénnyé, amikor – mint a detektívregény minden sora bemutatja – már senki sem hisz tett és tettes elválaszthatatlanságában. Amikor elszabadult egymástól cselekvő, tett és értelem, következmény, ítélet. Amikor gazdátlanok váltak a halottak, s halottaikat vesztették a felcserélhető tettesek. Transzcendentális otthon nélkül a holtak sem tartoznak már sehová – ahogyan erre Benjamin is utal TÖRTÉNELEMFILOZÓFIAI TÉZISEI-ben. Ekkor, amikor már mértéke, pere, bírása híján megszűnik tett lenni a cselekedet, áldozat lenni az elhalt (hisz nem olyasvalaki, aki áldozatot hozott valamiért, csupán egy közönséges ölés hátrahagyta test), amikor tehát már nem volna elbeszélhető a régi, az eredeti nagy történet egyetlen va-

riánsa sem, ekkor a Nyugat nagy keresőtörténete kis detektívregényként születik újjá: ponyvaként, krimiként, szórakoztató irodalomként, ön maga szomorkás árnyékaként. A rendkívüli, a titok, amelynek jelentését eredetileg kerestük, itt jelentéktelenné, mert különösebb jelentés nélkülivé vált: egy hétköznapi kis gyilkossággá. Nem irányul semmi nagyra, akárki a tettes, valójában egy senki. Ahogyan a holttest, úgy a tettes sem érdekes. A gaztett kisszabású, személytelen, ezért gyanús mindenki, hiszen *bárki* elkövethette. A halál, amely a közös történetünkbe benyomuló és hatalmunk alá hajtandó rossz metafizikai helyén áll, s amely még mindig, a detektívregénynek is szervező alapja, a hős és lét semmilyen nagy konfliktusára nem utal. Egyszerű logikai kiindulópontja egy üressé, formálissá vált rejtvénynek. *A detektívregény a bűn és a téboly elvesztésének regénye.*

Ugyanígy bánik el a detektívtörténet a történelemfilozófia két, eredetileg a teológiától örökölt, a teodicea lehetősége szempontjából meghatározó problémájával, (1) a szabadság és szükségszerűség és ezzel összefüggésben (2) a történelem cselekvői és elbeszélői nézőpontjainak dilemmájával is.

A szabadság és szükségszerűség kérdését a teológia emberi szabad akarat és isteni előrelátás/terv problémájaként ismerte, a cselekvői és elbeszélői nézőpontok pedig az emberi és isteni intelligencia közötti mérhetetlen különbségként tematizálódtak benne.

Az újkori történelemfilozófia arra tett kísérletet, hogy (1) tisztán racionális eszközökkel közvetítsen a tett szabadsága, személyes intenciói és a tetteket és történéseket összekapcsoló magasabb értelemmel bíró (az emberi szabadságot, istenképmásiságát szükségszerűen kibontakoztató) egységes történet között, s hogy (2) racionális közvetítést teremtsen a cselekvő emberi és a történelmet egyetemesen értelmező, átfogó elbeszélői nézőpont között.

A tét immár sokkal komolyabbnak tűnt, mint a teológusi teodiceakeresők számára, a történelemfilozófia nagy kísérletei pedig ennek az összefonódó kettős feladatnak a megoldására *kudarcot* vallottak, mert az ember méltóságát, szabadságát igazolni hivatott racionális teodicea feladata, a hitnek kizárólag ész általi igazolása, eleve meghaladta a filozófia kompetenciáját.

Ahogyan Lukács az istenektől elhagyott világ értelmet kereső regényhősét szembeállítja az eposzok boldog görögjeivel, akiknek az értelem világa még kézzelfogható és áttekinthető volt, s csupán az volt a gondjuk, hogy az ember megjelölje kijelölt helyét e világban, ahol a tévelygés legfeljebb a mérték és a belátás hiányából fakadhatott, és a tudás *csupán a homályteremtő fátylak fellebbentése* volt – úgy álltak szemben, olyan esélytelenül, a német idealizmus teodiceaépítő történelemfilozófusai teodiceakereső teológus elődeikkel, akiket még hazavárt a hit rendületlen világrendje, Isten Országának végső harmóniája, s ahol a tévelygés, a bűn és a rossz élménye legfeljebb a véges emberi belátásból, Isten bölcsességének kifürkészhetetlenségéből adódhatott, s a megismerés csupán a hitet, a kinyilatkoztatás bizonyosságát homályosító e világi fátylak elhúzása volt.

A detektívregény látszólag frappánsan tudja kezelni a történelemfilozófia e megoldhatatlannak látszó dilemmáit.

A szabadság és szükségszerűség problémája a tettes és a detektív szereposztásában tér vissza, személyesül meg. Az egyedi, különös indítékú tett és a tettet az értelem átfogó koncepciójába, logikája szükségszerű rendjébe fogadó ész mintha e formában találna végre könnyed egyesítésre.

Együttal megoldódni látszik a cselekvői és elbeszélői nézőpont történelemfilozófiai problematikája is. A két nézőpont – akárcsak a klasszikus történelemfilozófiában – jól láthatóan itt sem esik egybe. De míg ott a közvetítés roppant problematikus volt, itt

mindez egyszerű feloldást nyer. A történelemfilozófia szerzője azért került zavarba, mert vagy meg kellett magyaráznia a filozófus mindentudását, a cselekvők és történések fölött álló, átfogó nézőpontját, vagyis egy egyszerre emberi és emberfölötti, mert külső nézőponttal bíró elbeszélői szubjektumot, vagy valami különös, irracionális transzformációt kellett beiktatnia az elbeszélésbe, amely közvetíteni hivatott a partikuláris és az átfogó értelmező nézőpont között (például a társiatlan társiasságot, az ész cselét), esetleg a cselekvők közé is be kellett csempésznie, vagyis belsőként kellett megszemélyesítenie a külső nézőpontot (ilyen a hegeli világtörténelmi személyiség). Mindez fel lazította, következetlenné tette a történelemfilozófia szigorúan racionális ambíciókkal induló konstrukcióit. A detektívregényben viszont a nagy detektív figurája könnyedén teremt rendet a nézőpontok között, amikor bemutatja a maga elbeszélését, hamisként értelmezve a többit. Vállaltan ő a történet ura, aki a látszatok mögé lát, összeilleszti azt, ami összetartozik, felmutatja az igaz, egész történetet. S rendes felvilágosítónak el is magyarázza, hogyan illeszkedik az értelmező ész rendjébe mindaz, ami először, más, a történések szintjén lehetséges – tettesi vagy résztvevői – szempontból, tehát nélküle, nem látszott ilyesfajta rendbe szerveződni. A filozófusból tehát, akinek állandó problémája volt, hogy kívül is, meg belül is kellett volna állnia az eseményeken, egyszerre kellett volna a történetben cselekvő embernek s felsőbbrendű szemlélőnek lennie: detektív lett. Ember, de nem résztvevő, értelmező, de nem cselekvő – a történeten kívüli, pontosabban a bűntett és nyomozás két története közül csak az utóbbiban jelen levő. A tett és tettesi narráció értelmező olvasója.

Ami persze nyomban rávilágít arra is, hogy *milyen áron sikerült megoldani a történelemfilozófia (és a regény) e dilemmáit.*

Az első ár az, hogy a történet történetekre esik szét, elkülönülő történetszintekre szakad, a tettes cselekvéseinek eredeti, elbeszélés előtti történetére, a tettnek a tettes által előállított, felkínált hamis történetére, a nyomozás történetére, végül a detektív által rekonstruált történetre. Ehhez járulhat még a nagy detektív segítőjének narrációjában folyamatosan megjelenő, alakuló s rendre tévesnek bizonyuló történet, valamint az olvasás során az olvasó által hasonlóképpen felállított, folyamatosan módosuló, végül a nagy detektív megfajta által felülírt hipotetikus elbeszélés arról, ami eredetileg történhetett. (Vö. Peter Hühn: DER DETEKTIV ALS LESER.)

A második ár, hogy a hős egyszerűen kivonul a történetből. Ha a regény előtti, eposzi cselekvő hős még a világon belüli kereső volt, a regényhős pedig „*már nem otthonos a világban, de benne keresi magát*”, s belátása ugyan, hogy benne nincs meg, de a keresés feladhatatlan – akkor a detektívregény hőséről világos, hogy ő már eleve teljesen a cselekvések történetén, világán kívül áll. Pontosabban, elválk egymástól, két különböző szemlélyé lesz a cselekvő és a hős. A hős helyett helyettes hős cselekszik – a tettes.

A detektívregény egyetlen igazi hőse, a nagy detektív utólag, kívülről érkezik, amikor már minden megtörtént. Mindenki gyanús, ő azonban szükségképpen ártatlan. Bármilyen megértő fordul is a szereplőkhöz és történésekhez, mindig *idegen*. Ez az egész nem az ő története, a halott nem az ő vesztesége, a társaság nem az ő világa. Mások történetét igyekszik összerakni, összeolvasni a jelekből – idegen szöveg hieroglifáinak összeolvasója. Az összeillesztés, élet és halál dolgában rendet rakni – számára nem élet-halál kérdése.

Ami történt, az a detektívregény tulajdonképpen elbeszélte ideje előtti. Bloch emlékeztet rá, hogy minden más elbeszélésformában a tettek az olvasó szeme láttára történnek meg, itt azonban *korábban*, ahogyan a detektív, úgy az olvasó is későn érkezik. Még

ha esetleg újabb gyilkosságok történnek is a detektívregény idejében (amelyeknek tettese persze szintén nem a főhős), az egész történet megalapozója és szervezője a már az elbeszélés előtt megtörtént „alfatörténet”.

Hiába old meg minden egyes esetet a nagy detektív, éppen esetről esetre, halottról halottra vándorlása, a detektívregény lényege szerinti folytatásossága jelzi, hogy minden értelemadási kísérlete újra meg újra megújra érvényét veszti, végső soron értelmetlenség, hogy semmilyen megfejtése nem képes immár valamely átfogó renddé összeszervezni a történeteket és megváltani őket közös értelemnélküliségükből.

A REGÉNY ELMÉLETE szerint *a regény* – s azt hiszem, ez ugyanígy áll a klasszikus német történelemfilozófiára is – férfiasan rezignált, kettősen ironikus belátása annak, hogy reménytelen kísérlet az, hogy a belső eszmény és a világ egyesíthető volna, hogy a transzcendenciát a világban immanensen felleljük, de egyben annak is, hogy reménytelen, hogy e keresésről lemondjunk.

Azt mondhatnánk, hogy *a detektívregény* férfiatlan imitációja, paródiája a nagy keresésnek, amikor a teodicea ama kérdése helyére, hogy vajon ki a felelős a rosszért, s helyreállítható-e a világ és az eszmény egységének képzete, azt a kérdést állítja, hogy ki ölte meg Lord Edgware-t, és hogy vajon eljutottunk-e már a történet ama megkönynyebbülést hozó pontjára, amikor végre felszolgálhatja a butler a teát anélkül, hogy remegő kezek kiloccsantanák azt a csészéből.

Mégis, épp ez az ár a filozófiailag legérdekesebb: *a detektívregény metafizikai becsületes-sege védelmére mindenképpen felhozható három vonása.*

Az egyik, amit Borges úgy mondott, hogy „*a rendetlenség korában [mégiscsak] megőrzi a rend egy formáját*”, egy szűk területen őrzi az értelem maradványát egy értelmét nem találó világban. A detektívregény már eleve, illúziótlanul tudomásul veszi, hogy a lét nem áll össze egész történetté, eposzá, üdvtörténetté vagy értelmes történelemmé, de minden kiürültsége – s ennek bemutatása – ellenére még történetben beszél, még *ragaszkodik a történetek történetyszerűségéhez.*

Akkor teszi ezt, amikor az ész átfogó értelmezői szerepének, lehetőségeinek összeomlása nyomán voltak, akik az értelemmel való összefonódástól a mítosz és poézis felé keresték az ész menekülő-útvonalát, voltak, akik ész és értelem egységét a tiszta logikai problémák védettnek remélt rezervátumába próbálták átmenteni, voltak, akik minden történet végét, képtelenségét, a lét és a nézőpontok összeilleszthetetlen fragmentáltságát hirdették, mások csak a közös történet, a közös narráció lehetőségét adták fel, és az elbeszélés nézőpontok szerinti különbözőségét tették meg gondolkodásuk alapjává, voltak, akik fiktív, de politikai manipuláció céljaira alkalmassá tett, közösnek beállított, oktrojált történelmi narrációkkal operáltak, voltak, akik az észt praktikusán instrumentalizált formájára redukálták, s voltak, akik épp ezt bírálva kísérelték meg felmutatni az ész, értelem és emberi méltóság találkozása eszményének legalább e bíráló formájában megőrzött emlékét.

A detektívregényben mindenesetre épp az ellenkezője történik annak, amit Schiller gondolt, hogy tudniillik az ész utolsó lehetősége, hogy lemondva az értelmezés reménytelennek bizonyuló vállalkozásáról, szubjektum voltát, a lét közömbös sodrásában őt megtartó szabadságát az értelem nélküli történetek pusztá fenségének felfedezésében, tehát az esztétikai szemlélet distanciájának utolsó menedékebe visszahúzódva őrizheti meg.

A detektívregény hőse nem hajlandó feladni az értelem tarthatatlanná vált hadállásait, akkor sem, ha ez az értelem már nem képes világként elbeszélni a létet.

A detektívtörténet a lejáratódott, megalázott értelem (mint Schiller mondaná, persze gyatra) válasza az őt cserbenhagyó ész megfutamodására, az esztétikai szemlélet – igazi védelmet adni képtelennek bizonyult – fedezékébe menekülésére, amikor bemutatja, hogy a megnyugtató nagy történet illúziójának lerombolódása utáni rommezőre visszasomfordáló, tengődő észnek mégiscsak az értelem foghat mégoly sovány zsákmanyt.

A detektívregény az ész filozófiája formátlan törmelékeinek mentésére tett tragikomikus kísérlet, e filozófia összeomlása után, ezen összeomlás tudatában.

Tudatosan, vállaltan csak egy kiszakított töredéket ragad meg – a történelem helyett egyetlen esetet (meg persze majd a következőt) –, de azt a töredéket történetté kényszeríti akkor is, sőt éppen akkor, amikor mozzanatai feltűnően és hevesen ellenállnak annak, hogy történetté rendeződjenek.

Mint hogy épp az esztétikai szemléletbe iszkolt észt próbálja az értelemhez fűződő kihűlt viszonyára emlékeztetni, hangsúlyosan csak a tiszta értelem erőit működteti. Ezért, hogy sem a szépnek, sem a fenségesnek nincs helye benne, redukált sémákkal dolgozik. Ezért, hogy a pusztá nyomolvasásnak, a jel jelentésre vonatkoztatásának, a mozzanat történetté beszélésének minden mástól – mint zavaróan mellékestől – való lecsupaszításának kell elfoglalnia az elbeszélés minden terét, hiszen épp ez az ő legfőbb állítása, tette, „csakazértis”-e.

Ezért nem látszik a detektívregény „igazi” irodalomnak. Hiszen éppen megtagadja az esztétikai szemléletet, és az értelmezés igénye mellett áll ki a világmagyarázó értelem pozícióinak összeomlása után is.

A detektívregényben a megvert, szítává lőtt metafizika még egyszer utoljára egy kis bosszút áll az esztétikán.

A másik fontos utalás a detektív *jelenlétének ambivalenciájából* adódik. Kívülről érkezik, mégis, ha külsőként és utólag is, egy második, értelmező történet létrehozásával belép az elbeszélésbe. Ekkor afféle ideiglenesen emberré lett istenség: igazságot tesz, ítélt, helyreállít, s bár az egyes tett értékelése kapcsán rávilágít mindenki gyanúságára, egyben maga is elveszti ártatlanságát. A megértésnek, a titok feltárásának ára van: intellektuális részesedés abban, ami történt. Ha a szörnyű titok megfejtése némi megkönnyebbülést hoz, mert helyreállítani látszik az értelem rendjét, akkor e megkönnyebbülés, a teher e levétele nem ingyenes: valakinek magára kellett vennie a tettről és indítékairól való tudást. A megértett rossz nem tűnik el, súlya nem oszlik semmivé, hanem a megértőre nehezedik. A nagy detektív ezért nem fecseg sokat. Kérdez, bólint, fejést csóválja, sóhajtva összegez. Gondterhelt. Sóhaja mutatja: *ki ő, s mi a dolga*. A detektívregény metafizikai őszintesége éppen folytatásos jellegében áll. A nagy detektív jön és megy. Azzal, hogy esetről esetre bandukol tovább, jelzi, hogy nem lehetséges többé egyetemes megváltás, hogy minden egyes tett üressége, értelmetlensége elszigetelten tátongó szakadék, hogy még a rossz sem képes egységes s így talán egyben megváltható világgá összeállni.

A detektívtörténet harmadik fontos metafizikai érdekessége, hogy *a hős idegenné válása, kivonulása a történetből* a történelemfilozófia nagy fiaskójának egyik legmélyebb filozófiai konklúzióját jeleníti meg.

A detektív figuráját filozófiai szempontból elemző szerzők közül Kracauer, Bloch és Benjamin egyaránt *kívülállását* tekintették legfontosabb vonásának. Legmélyebben ezt a kívülállást Benjamin ragadta meg, aki eleinte, a Baudelaire-tanulmány idején, a flaneur, a nagyvárosi kószáló megfigyelő figurájában vélte felismerni a közös jelentését

vesztett világ darabjait, arcvonásait egymáshoz illesztő, az emberi jelenlét elmosódó nyomait, nyomaiból a világváros olvasatát s magát az eltűnő időt rekonstruáló detektívet. A többiek közé vegyülő, kószáló megfigyelőnek ez a prousti, poe-i figurája mindig valamiféle inkognitóban van azokkal szemben, akiket figyel, értelmez.

Azt, hogy a félig-meddig kívülálló, szemlélő ambivalens pozíciója mindenestre éppen logikailag nem tartható, a detektív sztereotípiájának néhány konzekvens kiélézése mutatja. A szerep dinamikája kétfelé mozdíthatja.

Az egyes detektívtörténetekben meg is valósuló egyik lehetőség az, hogy a detektív a jelek mind pontosabb értelmezésére törekedve rájön, hogy csak akkor képes megérteni, ami történt, ha feltárja a tettes, sőt valamennyi gyanúsított lehetséges intencióit, s ekkor mind *közelebb* kell kerülnie a szereplők világához, nincs mese, valóban képesnek kell lennie átélni azt, beleélni magát a valóságos cselekvő szerepébe. Gondolatban legalábbis el kell követnie a tettet, a gyilkosságot, méghozzá annak valamennyi elgondolható formájában, hogy egy kivételével biztosan kizárhassa a többit. Lélekben tettesé kell lennie, kezdeti idegensége ellenére involválódik a történetbe. Ez a történetek egy alfajában nyomozati akciói során a detektív valóságos belekeveredését is jelenti a történésekbe, amelyek ezáltal megszűnnek előttes eseményeknek maradni, magukba húzzák a kezdetben kívülálló hőst, aki mindinkább maga is a megfejtendő, értelmezendő történet része lesz, elveszítve a külső értelmezői distanciát. Ez az involválódás például Deleuze Proust-értelmezése szerint szükségszerű, hiszen a közömbös megfigyelő nem látna semmit ott, ahol az involvált jelentést fedez fel. A jel, mondja Proust nyomán Deleuze, erőszakot gyakorol az értelmezőn, ez az erőszak váltja ki az őt értelmezni képes gondolkodást. Az értelmező példája a féltékeny szerelmes, aki hazugságon kapja szerelme arcvonásait. A féltékeny szerelmes isteni értelmezőként figyel a jelekre, amelyekben az igazság elárulja magát. Történeté olvassa a jeleket, amire csak úgy képes, hogy egészen magát képzei e történet szereplőjeként. Ebben az esetben a detektív mindinkább eltűnik a történetben.

Mindez jól láthatóan formálja meg a klasszikus történelemfilozófia ama gondolatának konklúzióit, hogy a megismerést vezető eszme maga is a valóságot alakító erővé válik.

A másik lehetséges út a történettől való *távolodás* következetes folytatása.

Benjamin utolsó szövegében már végtelenség fokozódik a megfejtő kívülállása. A laza flaneur figurája helyén immár a megfejtés, az összeillesztés feladatával kétségbeesetten birkózó idegent találunk. *Küldöttet*. A nagy detektív, a küldött most már nem más, mint Benjamin A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL írt téziseinek, e történelemfilozófiák utáni történelemfilozófiai számvetésnek az angyala. Ő az, aki akkor érkezik, amikor már megtörtént minden szörnyűség, előtte a holtak, az egész értelem törmelékei. Ő már tudja, hogy jóllehet minden résztvevőt saját értelmezésre kényszerít a gazdátlanul hagyva ellenük forduló, értelmezetlen történések fenyegetése, hogy az involváló erőszak kikényszeríti az interpretációt, de hogy épp ezért a megtörténtek résztvevőinek egyetlen, szükségképpen partikuláris értelmezése sem lehet – a külső, anyagi, filozófusi néző szempontjából – igaz. S az idegen, az angyal nekilát, hogy maga rakja össze a széthullott cserepeket, összeillesztve azt, ami összetartozik, amit szétszakítottak a történetek és a történetek, hogy helyreállítsa a szétszakadt egész életet, feltámassza a holtakat. Az angyal, angelosz, mal'ak – a küldött kétségbeesett kísérlete, hogy egyetlen értelmes történetté olvassa össze a jeleket, kudarcra van ítélve. Ehhez a megváltói feladathoz magára a Messiásra volna szükség.

Adorno a MINIMA MORALIÁ-ban (1945) írja a következő, Benjamin hatását mutató sorokat: „*A filozófia, ahogy a kétségbeesésre tekintettel még egyedül vállalható, az a kísérlet lenne, hogy minden dolgot úgy szemléljünk, amint az a megváltás álláspontjáról mutatkozik. A megismerésnek nincsen más fénye, mint ami a megváltás felől vetül a világra; minden egyéb kimerül az utólagos konstrukcióban (Nachkonstruktion), és pusztá technika marad.*”

Csakhogy a kívülről, idegenné távolodva értelmező angyal egymaga, e megváltás híján képtelen elbeszélni a történetet. Értelmezői szerepe fenntarthatatlan.

Mulatságosan parodisztikussá válik, mint a TWIN PEAKS Cooper ügynöke, aki előtt nem feltárulnak, hanem egyre kibogozhatatlanabb, értelmetlenebb zúrzavarrá válnak a jelek, amelyek – minthogy a történet lehetőségének elvesztésével immár nincs mire vonatkoztatni őket – mindinkább elvesztik jel voltukat, hogy visszasüllyedjenek eredendő érdektelenségükbe. Csak a nyitó- és zárókép nyomasztó fenyegetése bizonyos.

Vagy keserű paródiává válik, mint Kertész névtelen nyomkeresője, akit a szöveg csak „küldött”-ként, vagyis angyalként említ, s akiről az egyik szereplő ki is mondja, hogy „nem ember”. A NYOMKERESŐ sorra veszi a klasszikus detektívregény minden konvencionális toposzát – a gyanút, a kihallgatást, a várost, a helyszínbejárást és a szállodai előcsarnokot.

A hangsúlyozottan arctalan, tulajdonságok nélküli nyomkereső hiába keresi fel a helyszínt, hiába látja nagyon is előtérbe tolva, egyenesen kiállítva a bűnjelek sokaságát, s hiába látszik *tudni* a megtörténteokről, amelyekről a tetthelyen tartózkodó személyek nemhogy nem hallgatnak, hanem írásban és szóban egyenesen arról beszél mindenki – a magát készségesen eleve tetthelyként prezentáló helyszín, az odakészített nyilvánvaló bűnjelek és a beszélők éppen felkínált, reménytelenül hazug egységükkel számolják fel a történetek igazi rekonstruálhatóságát. A megtörténteokről szóló gazdag tájékoztató programokhoz vezető út kapujának felirata arra utal, a hely Buchenwald. „*Mindenkinek a magáét!*” Az egyetlen, gúnyos értelem, ami a küldött előtt feltárul, ezeknek a vasbetűknek a jelentése: ami történt, arra nincs, nem lehetséges közös elbeszélés, nem válhat történetté. *Maga a helyszín számolja fel a tetthelyet, a tárgyak a nyomokat, a narráció a történetet.* Minden elbeszélés csak a megtörtént hamisítványa lehet. Ahol a nyomokat prospektus hirdeti, ott a nyomkeresőnek nincs többé dolga, a történet végső elvesztése nyomán a küldetés, a felidézés, az értelmezés minden esélye elenyészik. A szállodai előcsarnokból – a vidéki kastély vendégeit egybegyűjtő szalon e városi megfelelőjéből, mely hagyományosan a detektívregénybeli összegzés, a reflexió, a titok feltárulásának helye, s melynek egykor Kracauer adta érzékeny filozófiai leírását, oly hihettük, Proust, Kracauer és a BERLINI GYERMEKKOR-t vagy az EGYIRÁNYÚ UTCÁ-t író Walter Benjamin csupán különböző nevei ugyanannak a szerzőnek –, a szállodai előcsarnokból Kertész nyomkeresője anélkül lép ki, hogy összefoglalhatná az igazságot, vagy akár megszólalhatna, s persze nem is volna kinek.

Othagyva az előcsarnokot, átlép a hamisan kedélyes világba, hogy nejjével immár tengerparti nyaralásra induljon. Küldetése értelmetlenné vált, nem *küldött*, nem értelmező idegen többé, beleolvad a történet nélküli semmibe, csupán egyik megkülönböztetetlen komponense a fecsegő csendnek. Akár neve is lehetne.

Irodalom

A detektívregényről szóló tengernyi irodalomból itt csak a szövegben említett néhány cím lelőhelyét adom meg:

Adorno, Theodor W.: MINIMA MORALIA. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1951.

Benjamin, Walter: BERLINI GYERMEKKOR ÉS EGYIRÁNYÚ UTCA. In: uő: EGYIRÁNYÚ UTCA. BERLINI GYERMEKKOR. Atlantisz, 2005.

– A MÁSODIK CSÁSZÁRSÁG PÁRISZA BAUDELAIRE-NÉL. In: uő: ANGELUS NOVUS. ÉRTEKEZÉSEK, KÍSÉRLETEK, BÍRÁLATOK. Magyar Helikon, 1980. 819–931.

– A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL. In: uő: ANGELUS NOVUS. Id. kiad. 959–974.

Bloch, Ernst: PHILOSOPHISCHE ANSICHT DES DETEKTIVROMANS. In: uő: LITERARISCHE AUFSÄTZE. Gesamttausgabe, Bd. 9. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1965. 242–263.

Borges, Jorge Luis: A DETEKTÍVREGÉNY. Eredetileg in: BORGES ORAL. Buenos Aires, 1979. Németül: DIE KRIMINALGESCHICHTE. In: uő: GESAMMELTE WERKE. Bd. 5/II. Hanser, München, 1981.

Brecht, Bertolt: ÜBER DIE POPULARITÄT DES KRIMINALROMANS. In: uő: SCHRIFTEN ZUR LITERATUR UND KUNST 2. Gesammelte Werke in 20 Bänden, Bd. 19. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1967. 450–457.

Eco, Umberto: STRUTTURA NARRATIVA IN FLEMMING. In: Barthes, R. és mások: L'ANALISI DEL RACCONTO. Bompiani, Milano, 1969. 123–162.

– A RÓZSA NEVE. Árkádia, 1988.

Ginzburg, Carlo: NYOMOK. A JEL-PARADIGMA GYÖKEREI. In: uő: NYOMOK, BIZONYÍTÉKOK, MIKROTÖRTÉNELEM. Kijárat, 2010. 13–55.

Hühn, Peter: DER DETEKTIV ALS LESER. NARRATIVITÄT UND LESEKONZEPTE IN DER DETEKTIVLITERATUR. In: Vogt, Jochen (Hrsg.): DER KRIMINALROMAN. POETIK. THEORIE. GESCHICHTE. Wilhelm Fink, München, 1998. 239–254.

Kant, Immanuel: AZ EMBERISÉG EGYETEMES TÖRTÉNETÉNEK ESZMÉJE VILÁGPOLGÁRI SZEMSZÖGBŐL. In: uő: A VALLÁS A PUSZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL ÉS MÁS ÍRÁSOK. Gondolat, 1974.

Kertész Imre: A NYOMKERESŐ. Magvető, 2009 (1977).

– DETEKTÍVTÖRTÉNET. Magvető, 2009 (1977).

Kracauer, Siegfried: A DETEKTÍVREGÉNY ÉS TÖRTÉNELEM. A VÉGSŐ DOLGOK ELŐTT. In: uő: A DETEKTÍVREGÉNY. ÉRTELMEZÉS; TÖRTÉNELEM. A VÉGSŐ DOLGOK ELŐTT. Kijárat, 2009.

Lukács György: A REGÉNY ELMÉLETE. In: uő: A HEIDELBERGI MŰVÉSZETFILOZÓFIA ÉS ESZTÉTIKA. A REGÉNY ELMÉLETE. Magvető, 1975. 479–593.

Schiller, Friedrich: A FENSÉGESRŐL. In: uő: MŰVÉSZETFILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNELEMFILOZÓFIAI ÍRÁSOK. Atlantisz, 2005. 353–370.

Sklovszkij, Viktor: DIE KRIMINALERZÄHLUNG BEI CONAN DOYLE. In: Vogt: i. m. 142–153. (Eredetileg: uő: ТЕОРИЯ ПРОЗЫ. 2. kiad. Leningrád, 1929. 129–142.)

Todorov, Tzvetan: TYPOLOGIE DU ROMAN POLICIER. In: uő: POÉTIQUE DE LA PROSE. Paris, 1971. 55–65.

Veres Miklós

A KÉPZELET DERÜLT JÁTÉKAI

A dualizmus válságjelenségei az utópisztikus és tudományos-fantasztikus irodalomban

„Gondoljatok arra is, hogy az emberi életben semmi sem áll közelebb a halálhoz, mint az álom. Ekkor lát-szik az ember lelke a legistenibbnek, és ekkor sejt meg a jövőből is valamit, mert valószínűleg ekkor a leg-szabadabb.”

(Xenophón: KÜROSZ NEVELKEDÉSE. VIII. 7. 21.
Ford. Fein Judit)

A magyarországi kultúrtörténet egyik izgalmas tudományos feladata az utópisztikus és tudományos-fantasztikus (sci-fi) tematikájú irodalom vizsgálata. A magyar utópisztikus és sci-fi-irodalom majd kétszáz éves története során óriási, jórészt feltáratlan forrástömeg halmozódott fel. Akadnak benne ismert és elismert szépirodalmi alkotások, valamint jórészt még a legszűkebb kutatói kör számára is ismeretlen, elfeledett munkák. Egy ekkora forrásbázis vizsgálata meglepő és váratlan tanulságokkal szolgálhat a magyar kultúráról, történelemről, irodalomról. Ebből a hatalmas anyagból az 1867 és 1914 közötti időszakot választottam. A dualizmus korszakában a korábbi időszakokhoz képest tömegesen jelentek meg magyar szerzők tollából utópisztikus és sci-fi tematikájú irodalmi művek. Ezeket szeretném bemutatni a dualizmus öt nagy válságjelenségén keresztül.

Utópia és tudományos fantasztikum

Mit értünk utópián és tudományos-fantasztikus irodalmon? A két tematika (és nem műfaj) szorosan összefügg, hisz Magyarországon a XIX. században született irodalmi utópiák kivétel nélkül a tudományos-fantasztikus irodalom tematikáját használták. A XX. század kezdeti éveiben születtek meg az első nem tudományos-fantasztikus utópiák.¹

Az utópia a toposz szó és az u fosztóképző összetételéből ered. Jelentése Seholország, utalva a világ fiktív voltára. Az utópia eredeti szűkített értelmében egy adott korban a közvélemény és az értelmiség számára megvalósíthatatlannak látszó, társadalmi és államelméleti elképzelést jelent. A dualizmus korszakában született szépirodalmi utópiák kiválasztásakor az utópia fogalmának tágabb értelmezését tekintettük irányadónak, amely minden fantasztikus jellegű, államelméleti kérdésekkel foglalkozó irodalmi művet utópiának tekint. Megjegyezzük, az utópiák írói a közvéleménnyel vagy az utókorral ellentétben hisznek elképzeléseik megvalósíthatóságában. Az utópiákat három csoportba sorolhatjuk. Annak mentén, hogy milyen életet élnek a benne élő emberek, megkülönböztetünk eutópiákat, disztópiákat és antiutópiákat. Az eutópiák (eu+topoi) eszményi, a disztópiák (disz+topoi) rossz, antihumánus társadalmi berendezkedést írnak le. Az antiutópia (ellenutópia) elromlott világot mutat be, vagyis egy már meglévő eutópisztikus elképzelés hamis, negatív megvalósulását ábrázolja.² A köznyelv és a szakirodalom egy része eutópia értelemben használja az utópia, disztópia értelemben az

antiutópia szót. A pontos fogalomhasználat kedvéért ezt nem tartjuk követhetőnek. Munkánk során az utópia és az utópisztikus szavakat gyűjtőnévként (eutópia, disztópia, antiutópia) fogjuk használni.

A tudományos fantasztikum meghatározása jóval bonyolultabb. Évtizedek óta zajló hosszas elméleti viták sem tudtak minimális konszenzusos álláspontra jutni annak eldöntésében, mi is a tudományos fantasztikum lényege az irodalmi művekben. A tengernyi meghatározáskísérletből azokat tartjuk kiemelésre érdemesnek, amelyek a racionalitás megragadásával akarják definiálni a fogalmat. A neves lengyel író, Stanisław Lem (1921–2006) a *TUDOMÁNYOS-FANTASZTIKUS IRODALOM ÉS FUTUROLÓGIA* című elméleti munkájának bevezetésében a következőket írja: „*A science fiction országába tervezett expedíciónk során leginkább azok a dolgok érdekelnek bennünket, amelyek pillanatnyilag nincsenek, de valamikor a jövőben megszülethetnek, valamint azok, amelyek nincsenek, és minden bizonnyal nem is lesznek, de amelyek »létezhettek volna«, mert létezésük a legcsekélyebb mértékben sem mond ellent a természet törvényeinek.*”³ Lem megközelítése különösen fontos, mert fiktív, de racionális eszközökkel operáló – a természet törvényeinek nem ellentmondó – jelenséggént határozza meg az SF szerepét az irodalomban. Lem meghatározása azonban pontatlan, ismerünk tudományos-fantasztikus irodalmi alkotásokat, amelyek a mai természettudományos ismereteinknek ellentmondanak.

Lem definíciója közel visz bennünket az irodalmár és filozófus Tzvetan Todorov megállapításához, aki *BEVEZETÉS A FANTASZTIKUS IRODALOMBA* című művében értekezik a tudományos fantasztikumról: „*Itt a természetfölötti jelenség racionális magyarázatot kap, ám olyan törvények alapján, melyeket a kor tudományossága nem ismer el. [...] Ezekben a történetekben az események irracionális premisszákból kiindulva teljesen logikusan követik egymást.*”⁴

Lem és különösen Todorov definíciója mentén eljutunk az általunk elfogadott értelmezéshez. Az ELTE Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében több mint másfél évtizede megalakult, SF-irodalommal foglalkozó szeminárium vezetőjének, S. Sárdi Margitnak a definíciója a következő: „*A tudományos-fantasztikus irodalom ma még nem létező vagy föl nem ismert problémákkal foglalkozik, s azokra racionális megoldást kínál, vagy fordítva, létező fölismert problémákkal foglalkozik, de racionális megoldást kínál.*”⁵ E definíció kapcsán tisztáznunk kell a tudományos-fantasztikus szó második tagját, a fantasztikust, és ennek apropóján világossá kell tenni, mit értünk racionális alatt. A racionalitás nem azt jelenti, hogy egy tudományos-fantasztikus irodalmi műnek valóságosnak, tudományosan hitelesnek kell lennie. A tudományos hitel örvendtes, de nem alapkövetelmény egy szépirodalmi alkotásban. Szem előtt kell tartanunk, hogy a tudományosság fogalma nem egzakt, a történelem folyamán régi tudományos elképzelésekről utóbb bebizonyosodott hamisságuk, vagy épp fordítva. Arról nem is beszélve, hogy ha egy tudományosnak vélt eljárásról bebizonyosodik, hogy tudományos értelemben hamis, attól még megoldásának racionális jellege megmarad. A tudományos-fantasztikus irodalomban a tudományosság a racionalitással egyenlő, nem pedig tudományos elveken alapuló valóságot jelent. Értelmezésünk szerint a fikciós, de racionális megoldás egy irodalmi műben nemcsak hogy nem áll ellentétben egymással, de ez a tudományos-fantasztikus irodalom alapkövetelménye. Ennek a jelenségének leírására szolgál a tudományos-fantasztikus szó második tagja, azaz a fantasztikus.⁶

Gyakorlati példával élve, ha egy írásban az életet meghosszabbító elixírről olvasunk, akkor a szerző többféleképpen magyarázhatja a szer eredetét. Ha az életelixír létezése mágikus, azaz természetfeletti, irracionális okokra vezethető vissza, akkor a mű tema-

tikája fantasztikus, nem tudományos-fantasztikus. Amennyiben az elixír hosszas tudományos kutatások során egy új kémiai anyag felfedezése eredményeként jött létre, akkor ez a probléma racionális megközelítése, tehát a mű minden bizonnyal tudományos-fantasztikus. Utóbbi esetben természetesen tisztában vagyunk azzal, hogy jelenlegi természettudományos ismereteink szerint ilyen kémiai anyag nem létezik, feltételezése fikciós. Ennek ellenére a probléma megoldásának racionális jellege megkérdőjelezhetetlen.

A dualizmus kori utópisztikus irodalom sajátosságai

A magyar fantasztikus tematikájú irodalom történetének önálló korszakai vannak, sajátos problémafelvetésekkel és kezeléssel. A kezdeti idők szárnypróbálgatásai (Ney Ferenc, Koronka József, Munkácsy János, Jósika Miklós) után a kiegyezéssel egy igazi felívelő korszak veszi kezdetét mennyiségileg és minőségileg egyaránt. Ismert írók sora (Jókai Mór, Herczeg Ferenc, Babits Mihály, Cholnoky Viktor, Karinthy Frigyes) írt ki-váló fantasztikus és tudományos-fantasztikus témájú novellákat és regényeket.

Az 1867 utáni utópisztikus irodalom sokat merített a kortárs utópiákból, de sajátosan magyar maradt, a kor Magyarországra jellemző jelenségekkel. A technikai hatékonyság növekedésének szédítő sebessége miatt a közvélemény számára úgy tűnt, a társadalmi és az emberi alaptermészetből eredő válságokra technikai vagy természet-tudományos felfedezések hozzák meg a megoldást.⁷ Jókai Mór (1825–1904), a korszak első irodalmi utópiájának, A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYÉ-nek alkotója az új társadalom megteremtésében a technika szerepéről így írt: „*Igaz, hogy egy hipotézisre van építve az egész. Egy találmányra, mely a világot át fogja alakítani.*”⁸ Ez a naivan optimista és derűs szemlélet a dualizmus kori utópisztikus témájú szépirodalmi művek többségének témáját, megoldási javaslatait meghatározta. A dualizmus kori utópisztikus irodalom alkotásainak túlnyomó többsége derült hangú eutópia. Akadtak kritikus disztópikus hangok is, de gyökeres fordulatot csak az első világháború kitörése hozott. A közvélemény ráeszmélt, hogy a tudományos és technikai hatékonyság növekedése az ember alaptermészetét nem változtatja meg. Az új technológia, az új találmányok nemcsak jóra, de rosszra is fordíthatók. Elég belelapoznunk Babits Mihálynak A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE után hatvan évvel írt ELZA PILÓTA AVAGY A TÖKÉLETES TÁRSADALOM című regényébe, hogy lássuk, a világháború után megjelent utópisztikus szépirodalom optimizmusa a múlté, helyét átvette a borongós kilátástalanság, a diktatúráktól, a háborúktól és a technikától való félelem.⁹

Dualizmus kori válságjelenségek

A dualizmus korszakának történetét végigkíséri öt válságjelenség, amelyek megosztották, adott esetben szekértáborokba zárták a korabeli szellemi elit képviselőit. Az öt vitakérdés bármelyike azonnal felboríthatta volna az 1867 utáni látszólag nyugodt status quót. Az első: *'67-esek és '48-asok közjogi vitája* a dualizmus jövőjéről. A második: *a nemzetiségi kérdés*. A harmadik: *a nagy- és kisbirtokosok közötti ellentét*, tehát *a földkérdés*. A negyedik: *a munkásság küzdelme a munkafeltételek javításáért és politikai jogokért, azaz a szociális kérdés*. Végül az ötödik: *a keresztény és zsidó középosztály érdek- és értékkonfliktusa*.¹⁰

Az öt nagy vitakérdés és a hozzájuk kapcsolódó kisebb kérdések nagyon fontosak a korszak utópisztikus és SF-műveinek megértése szempontjából. A korszakban írt ilyen tematikájú művek nagy részét válaszokként is felfoghatjuk, amelyek a legfontosabb kérdésekre felelnek. Ha az öt vitakérdés felől közelítjük meg őket, feltárul előttünk egy

rendkívül gazdag forrásbázis. Munkánk további részében, miközben bemutatjuk a legjelentősebb utópisztikus sci-fi-műveket és szerzőiket, arra keressük a választ, hogy íróik milyen válaszokat adtak ezekre a kérdésekre.

Közjogi kérdés

A '48-asok és '67-esek közti ellentét végighúzódott a dualizmus több évtizedes történetén. Az írók, értelmiségiek többsége az 1867-es kiegyezést továbbfejleszthető alapnak látta, amely lehetőség egy erős, független Magyarország megteremtésére.

Nemzeti liberális álmok

Az alaphangot Jókai Mór adja meg. A dualizmus korának első kiérlelt tudományos-fantasztikus utópiája, *A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* '67-es szellemben írt kiváló regény. Jókai Mórt senkinek sem kell bemutatni, ezt az 1872-től 1874-ig folytatásokban megjelenő hatalmas művét annál inkább. Megjelenésétől egészen 1945-ig közismert és olvasott könyv volt, de a második világháború után politikai okokból nem született újabb kiadása, egészen 1981-ig, amikor a JÓKAI MÓR ÖSSZES MŰVEI sorozatban újra megjelent. A kultúrpolitika azonban óvatos maradt. Szemben a sorozat többi részével, *A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* csupán a drágább és alacsonyabb példányszámú kritikai kiadásban jelent meg, mondván, „a tudományos jegyzetek hiánya a mű helyes értelmezését megnehezíti”.¹¹ A kádári (aczéli) diktatúra félelmét a regény cselekménye keltette fel.

Az első rész, *AZ ÖRÖK HARC* egy 1867-es alapú romantikus nemzeti liberális jövőt képzel el Magyarország számára. Jókai publicisztikájából egyértelmű: *A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE* a dualista rendszer egy lehetséges jövőképe, egy olyan idealizált állapot, ahova Magyarország optimális esetben eljuthat. Jókai elképzelése szerint a kiegyezést követően ötven nyugodt évnyi békés építkezésre van szükség, és ezután a kiegyezést megkötő nemzedék unokái egy erős Magyarországot örökölhetnek, és a nagy európai ügyeket is formálni tudják majd. A regény azt az időszakot ábrázolja, amikor ezek az évtizedek elteltek, a Monarchiában súlyponteltolódás következett be Magyarország javára, és az unokák a regény főhősének, Tatrangi Dávidnak a vezetésével végrehajtják Jókai álmát.¹² A regényben 1952-től 2000-ig követhetjük Magyarország küzdelmeit. A cselekményes és fordulatos történet utópisztikusságával és problémáival együtt is rendkívül szuggesztív. A törhetetlen és megsemmisíthetetlen, védő- és támadófegyverként egyaránt használható anyag, az ichor felfedezése legyőzhetetlenné teszi a támadó és megszálló orosz csapatokkal harcoló magyar honvédséget. Tatrangi találékonysága azonban nem merül ki az ichor felfedezésében. Apja kutatásait és az ichort felhasználva repülőgépet épít, ezzel mérhetetlen technikai fölényre tesz szert a világ országaival szemben. Tatrangi tudományos felfedezéseivel előbb Magyarországot menti ki a háborús válságból, később egy új magyar államot alapít a Duna-deltában. A második rész (*AZ ÖRÖK BÉKE*), amely igazi szociális utópia, bemutatja a részvényes alapon szerveződött, alapvetően új magyar Ott-hon államot, annak küzdelmeit, egészen a 2000-es években bekövetkező világbékéig.

A regény a kiegyezést követő első utópisztikus SF-ként mérőföldkő. Komplexitása, hangja és szellemisége kiemelkedővé teszi a dualizmus kori utópiák között. Sőt azt is megkockáztathatom (miként tette azt a svéd író Sam J. Lundwall a sci-fi-irodalomról írt könyvében), hogy Jókait a sci-fi-irodalom nagy nemzetközi klasszikusaival, Jules Verne-nel (1828–1905) és H. G. Wellsszel (1866–1946) állítja egy sorba.¹³

Jókai szemlélete egy egész nemzedék gondolkodását formálta. Hittek az 1867-es alapra felépített független és erős Magyarország megteremtésében. A nemzeti liberális

jövőképek áthatották a magyar nyelvű sci-fi-irodalmat. Ezeknek a műveknek egy szelétét a kalandos, szerelmes és humoros írások adják. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk Beöthy Zsoltét 1895-ből, Makay Istvánét 1899-ből, Szomaházy Istvánét 1909-ből és végül Tábori Kornélét 1910 körül.

Beöthy Zsolt (1848–1922) kiváló konzervatív irodalomtörténész, esztétikus és egyetem tanár rövidke műve, A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE egy Rákosi Jenőnek (1842–1929) és családjának szánt humoros írás az 1950-es évek eutópikus Magyarországról. Cselekménye kissé zavaros, a szerző csak egy nagyon szűk kör (a Rákosi család) számára érthető, már-már abszurd humort alkalmaz. A jövőben az életkor megnőtt, így törvényt hoztak, hogy 150 év lesz a maximálisan elérhető kor. A Rákosi család irányította országban a technikai és gazdasági élet virágzik.¹⁴

Makay István 1870-ben született, gimnáziumi tanulmányai után a kolozsvári egyetem hallgatója lett, mennyiségtan–természettan szakcsoportban. Természettudományi érdeklődése világosan tükröződik REPÜLŐGÉPEN A HOLDBA című regényében. Előszavában a szerző hangsúlyozza, hogy számára legfőbb cél az ismeretterjesztés, a kalandos fantáziát megmozgató cselekmény csak segíti a befogadást. Mint mondja, az édes orvosságot is könnyebb lenyelni.

A könyv Jules Verne UTAZÁS A HOLDBA című nagyszerű regényének analógiája. Cselekménye valamikor a XX. század közepén játszódik Magyarországon. A szerelmi történetben magyar tudósok egy maroknyi csoportja űrhajót épít, majd vezetőjük, Magyar János segítségével felfedezik a Holdat, ahol egy hanyatló, disztópikus társadalmat találnak. A holdbeli civilizáció technikai szintjét tekintve a földi világ felett áll, ám dekadens, csupán használja magas fejlettségű eszközeit, újraalkotni nem tudja őket. A holdbeli találmányok közvetítésével az űrhajósok a Földön teremtenek eutópikus körülményeket. A felhasznált találmányok segítségével megszűnnek a betegségek, nincs többé pénz, hosszabbá válik az élet, sőt a napenergia felfedezésével az energiaellátási gondok is megoldódnak. A regényt áthatja a hazafias szemlélet: a tudományos, technikai felfedezések magyar tudósok nevéhez fűződnek, az ő leleményességük és kimagasló erejük nélkül nem jöhetne létre az eutópikus jövő.¹⁵

Szomaházy István (1864–1927) a szórakoztató irodalom termékeny művelőjeként az 1880-as évek elejétől publikált elbeszéléseket és tárcákat a *Pesti Hírlap*ban, *A Hét*ben és a Herczeg Ferenc szerkesztette *Új Idők*ben. Publicisztikai írásai a *Pesti Napló*ban, a *Magyar Hírlap*ban és a *Nemzet*ben jelentek meg. A SZÁZHUSZÉVES ASSZONY című, 1909-ben kiadott rövid regénye könnyed stílusú eutópia. Az írás szerethető humorával, ironikus hangvételével görbe tükröt tart az 1900-as évek politikusi és társadalma elé.

Egy magyar tudós felfedezése nyomán az emberek születésekor várható élettartama kétszáz évre nőtt. A meghosszabbodott élet váratlan társadalmi hatásaként bekövetkezik a házasság intézményének kiüresedése. A regény cselekménye a házasságok felbontása körül forog. Miközben az olvasó egészen elszédül a burjánzó szerelmi sokszögek feltérképezésében, megismeri a XXII. század Magyarországot. A szerző könnyed ironiával mutatja be az 1867-es alapra felépített jövőképét. A regényben a dualista rendszerben Magyarország erős és szilárd európai hatalommá vált, technikailag fejlett országgá, amely alkalomadtán még Franciaországra is rákényszeríti az akaratát. A társadalmi és gazdasági problémák megoldása után Magyarország legnagyobb problémája a kapcsolatfelvétel a Mars-lakókkal.¹⁶

Az íróként, műfordítóként és elsősorban riporterként ismertté vált Tábori Kornél (1879–1944) élete legalább annyira kalandos (tudósítóként a japán–oros háborút is

megjárta), mint *UTAZÁS BEÓCIÁBA* című regénye, amely leginkább Verne hatását mutatja. Történetének magyar hősei egy véletlen folytán álomba merülnek, és 2220-ban ébrednek fel egy magas szintű utópikus technikai civilizációban, Nagy-Magyarországon.¹⁷ Tábori adós maradt művének betetőzésével, Nagy-Magyarország kialakulását egy másik, minden bizonnyal el nem készült művében ígéri a szerző.

Feminista disztópiák

A Magyarország jövőjét nemzeti liberális hangnemben tárgyaló utópista irodalom egy kedves szeletét adják a női emancipáció és a feminizmus hatásaival foglalkozó írások. Tábori Róbert és Herczeg Ferenc disztópikus megközelítésű, ironikusan játékos novellái állítják középpontba a kérdést.

Tábori (1855–1906) huszonnégy éves korától foglalkozott újságírással. A szépirodalom területén elsősorban könnyed, szórakoztató művei jelentek meg, főleg az *Új Idők*ben. Több SF-regényt és -novellát is írt, az elsőt 1890-ben *AZ ÉLET FOLYTATÁSOKBAN* címmel. XVII. MÁRIA TERÉZIA TÖRVÉNYE című tréfás hangvételű novellája 1905-ben látott napvilágot, és az egészen távoli jövőbe, 2999-be vezeti olvasóját. A mű a feminizmus miatt megcsappant szülési kedv okozta demográfiai problémákkal foglalkozik, felvillantva egy érzelm nélküli disztópikus társadalom képét.¹⁸

Herczeg Ferenc (1863–1954) a dualizmus második felének népszerű írója, a korszak egyik legszínvonalasabb szépirodalmi lapjának, az *Új Idők*nek szerkesztője (1894–1944). Íróként és színpadi szerzőként óriási életművet hagyott maga után, a „művelt szórakoztatás mesterévé” vált.¹⁹ Szárnyaló tehetségét és képzelőerejét a fantasztikum és az SF területén több elbeszélésben kamatoztatta (BÁRÓ RÉBUSZ, A LÁTHATATLAN POKORNY, A SZIRUSZ és a kiemelkedő CSEREBŐRŰEK). Egyetlen utópisztikus SF-művet írt, a Jókai művére utaló, *A JÖVŐ SZÁZAD NOVELLÁJA* című elbeszélést. Herczeg kellemesen szórakoztató, szellemesen csipkelődő stílusban, szatirikus eszközökkel mutatja be az 1980-as évek nők uralta, férfiemancipációért küzdő disztópikus Budapestjét. Herczeg jövőképében a szerelem és az érzelmek ismeretlen fogalmak, aki mégis erre vágyna, annak az érintetlen vadonba kell menekülnie a világ elől.²⁰ Herczeg nem írt sok utópisztikus és SF-művet, ezek azonban a mai olvasók számára is élvezetes alkotások.

Nacionalista jövőképek

A nemzeti liberális utópiák egy érdekes szeletét adják a légvárépítő nacionalista művek. Két ilyen írást ismerünk. Privigyey Pál *MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ* című regényét és Farkas Gyula *AZ UTOLSÓ ÜTKÖZET 2453-BAN, REGÉNYES ÉPOSZ VIII ÉNEKBEN, ÉNEKLI A XXV-IK SZÁZAD VÉGÉN A NÉVTELEN DALNOK* című eposzát. Privigyey alapvetően 1867-es alapra felépített jövőben hisz, Farkas műve függetlenségi színezetű. A két mű naivan hisz a magyar nemzet világmegváltó küldetésében, világhatalommá válásában, szerepében a civilizáció terjesztésében és a világbéke megteremtésében.

Privigyey Pálról keveset tudunk. A magyar távírda állomásfőnökeként dolgozó, szerény tehetségű író regényének két kiadását ismerjük. Az első 1879-ben, a második 1887-ben jelent meg. A két változat több ponton eltérő cselekményű regény. A mű 1879-es kiadása három kötetben jelent meg. A cselekmény az 1970-es évek végén játszódik, és I. Habsburg Richárd király uralkodásának bukását mutatja be. Az eposzi hősök által megtestesített erényeket mutató király és baráti köre, hallgatva a zseninek vélt gróf Telekváry Iván idillikus és pacifista nézeteire, megszünteti a honvédséget, hogy az így felszabaduló pénzforrásokat az ország felvirágoztatására fordítsa. A terv eleinte működ-

dőképes, ám végül kudarcba fullad. A felvirágzó Magyarországra egyre több nincstelen bevándorló érkezik, akik felborítják az ország szociális egyensúlyát. A válságot kezelni képtelen honvédség nélküli királyt végül egy kommunisztikus követeléseket megfogalmazó forradalom söpri el, a háttérben ármánykodó Bellinelli bíborossal. Az első kötet végén a királyi palota ostromával Richárd király bukása teljessé válik.²¹

A POLITIKO-ROMANTIKA alcímet viselő 1887-es második kiadás cselekménye hasonló utakon jár. Egyes motívumok, fordulatok és szereplők mind a két változatban visszaköszönnek, ám az 1887-es kiadás jóval rövidebb és sematikusabb az előzőnél. Privigyey vélhetőleg nemcsak elolvasta A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYÉ-T – hisz ezt már az első kiadásban is említi –, de rajongásig megszerette. Újraírt művében Jókai történetének analógiájára vezeti cselekményét, teszi mindezt naiv nacionalizmus, erős oroszellenesség és nyájas Habsburg-hűség jegyében. Alkotásában többgenerációnyi, időközben magyar nemzeti dinasztíává vált Habsburg uralkodó küzdelmeit követhetjük végig az 1920-as évektől egészen 2000-ig. A kalandos epikum során találkozunk lázadó terroristával, ármánykodó bíborossal és egy fontos technikai felfedezéssel, a kormányozható léghajóval. Hasonlóan az első kiadáshoz, a király, ezúttal Habsburgi István, pacifista indíttatásból leszereli a honvédséget, magánkézbe adja az állami vagyont, s ezzel rendezi az államadósságot. A felszabaduló költségvetési források felhasználásával jólét köszönt Magyarországra. A vonzóvá váló országba tömegével érkeznek az inaktív, leginkább bűnöző hajlamú külföldi tömegek. A nincstelenek végül kommunisztikus lázadásban törnek ki, elsöpörve a királyt. Az országban uralkodó zűrzavar miatt a Magyarországon tartózkodó, a háttérből a szálakat mozgató Bellinelli bíboros javaslatára az európai diplomácia Oroszországot kéri fel a beavatkozásra. Az orosz seregek letörlik a lázadást, sőt az ország irányítását is átveszik. Az elmenekült király, I. Habsburgi István még gyermek Valéria nevű lányát gondos gyámok felügyelete alatt ültetik a trónra. Közben az egykori király hívei Jámborfy Márk vezetésével szervezik az ellenállást. Jámborfy titokban neveli a kis László herceget, kinek apja a király jó barátja volt, s a lázadás során esett el. *„Az alcsuthi hercegi palota volt azon hely, hol Magyarország jövődjének reménye élt a valóságban és élt a szívekben”* – mondja a szerző a Tatrangi Dávid erényeit mutató fiúra. A tehetséges ifjú felnőtté cseperedve csodás hőstetteket végrehajtva bizonyítja rátermettségét. Az orosz cárt legyőzi párbajban, Attila hun király elveszett kincseit megtalálja, majd a váratlan bevételeket okosan felhasználva kormányozható léghajóflottát épít. Az elpusztíthatatlan hajórajjal előbb az orosz, majd a Magyarországra támadó egyesült német–angol–francia seregeket is legyőzi. Végül a magas fokú technikai fölény birtokában László kényszeríti a világ hatalmait az általános leszerelésre. Magyarország így 2000-re nemcsak a világbékét teremti meg, de egyenesen eutópikus aranykorba lép. Birtokolva technikai fölényét, Magyarország első számú katonai, gazdasági és műveltségi nagyhatalommá válik, amely határozottan, de hatalmával vissza nem élve, csendőrként vigyázza a világbékét.²²

A liberális nacionalista függetlenségi színezetű eutópiák legmarkánsabb reprezentánsa Farkas Gyula 1888-ban írt, kissé sematikus eposza. (Ez a műfaj igen ritka a hazai tudományos-fantasztikus irodalomban.) A szerzőről még annyit sem tudunk, mint Privigyeyről, alakja homályba vész.

A mű Jókai regényének legjellemzőbb motívumait és megoldásait alkalmazza. Cselekménye a távoli jövőben, 2453-ban, Attila egykori hun király halálának kétezredik évfordulóján játszódik. Központi témája Magyarország heroikus küzdelme a világ nagyhatalmai, a pogányokká vált germánok, latinok és szlávok ellen.

Magyarország királyának, III. Atilának (sic!) hajadon lánya kezének elnyerése ürügyén a világ nagyhatalmai háborút indítanak Magyarország ellen. Az ellenség a főváros, Etelvár (a korábbi Budapest) közeléig nyomul, megállítása lehetetlennek látszik. A magyar csapatokat a főhős Kossuth Imre forradalmi találmányai, a gyémántvastagságú páncél (mint Jókainál) és egy lehallgatókészülék segítik a küzdelemben. A végső harc során az idegen hódítók tízmilliós sereggel érkeznek Etelvár alá. Az időközben magyar királlyá választott Kossuth és a feltámadt Attila hun király közös seregei, valamint a magyarok mellé állt pápa isteni csodatétele fékezik meg az idegen csapatokat. A legyőzött ellenség végül keresztény hitre tér, és magyar vezénylet alatt létrejön a világbéke.²³

Farkas eposza Privigyey művéhez hasonlóan nacionalista, művében a birodalmi gondolat is megjelenik. Farkas eposzában a jövőképeben Magyarország határai a Kárpátok, Boszporusz, Szeret folyó, Mura-vonal mentén húzódnak, beékelve a germán, latin és szláv birodalom közé. Farkas eposzában a dualizmus távoli örökösei egy birodalmat kaptak ajándékba. Azt nem árulja el a szerző, milyen folyamat végeredményeként vált a térség a magyar birodalom részévé.

Nemzeti disztópia

Nem minden szerző láttatta pozitívan a dualizmus eredményeit és Magyarország jövőjét. Frankenburg Adolf (1811–1884) 1880-ban megjelent *MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ!* című disztópikus novellája a dualizmus függetlenségi kritikájaként is olvasható. A szerző változatos életpályát futott be. Előbb szerkesztőként dolgozott, majd az 1840-es évektől jelentek meg tárcái a *Pesti Hírlap*ban. A forradalom alatt Windischgrätz foglya, az önkényuralom alatt tisztviselő, majd az 1860-as években udvari kancelláriai titkári posztot töltött be. Irodalmi pályát folytatva több satirikus és humoros írást jelentetett meg.

Az álomban játszódó történet során a főhős rövid kirándulást tesz a jövőben. Frankenburg hangja egészen kivételes az utópista szerzők között. Ennyire kritikusan és satirikusan egyetlen szerző sem ítélte meg a dualizmus rendszerét. A jövőben Magyarország, bár technikailag magasán fejlett, elveszítette nemcsak függetlenségét, de nemzeti identitását is. „*S mindezt ama híres »doktorkollégium«-nak lehet köszönni, mely száz és néhány év előtt a történelmi nevezetességű »Ausgleich«²⁴ által bennünk, késő unokákat, ez újnemű kultúra malasztjában részesített.*”²⁵ Ezeket az 1880-ban íródott sorokat válaszként is felfoghatjuk Jókai optimizmusára. Az unokák számára a jövőben nem a nagyhatalmóság, egyenesen a fennmaradás a kérdés.

Földkérdés

A dualizmus korszakának egyik legsúlyosabb válságjelensége a földkérdés és a parasztság helyzetének kilátástalansága. Az utópista irodalom művelői közül egyedül Szemere György (1863–1930) foglalkozott a kérdéssel. A *KONT-ESET* című, 1911-ben megjelent regényében olyan megoldást kínál a válságjelenségre, amelytől Magyarország felemelkedését várta.

Szemere György korának ismert írója, a Kisfaludy Társaság tagja volt. A budapesti egyetem jogi karának elvégzése után a belügyminisztériumban gyakornokként dolgozott. 1892-ben az újfelhértói választókerületben a Szabadelvű Párt színeiben indult, ám vereséget szenvedett, ezért visszavonult birtokaira. 1902-től az irodalomból élt. 1910-től a *Világ*, az első világháború alatt az *Országgyűlési Napló* szerkesztője volt. 1920-ban újabb vereség várt rá, ezúttal a Nemzetgyűlési Választásokon. 1928-ban tüdőbajt diagnosztizáltak nála, majd két évvel később meghalt.

A KONT-ESET függetlenségi szellemű nemzeti liberális gondolat kísérlet Magyarország felemelkedésének lehetőségeiről. A regény 2091-be repíti olvasóját. A dualizmus rendszere továbbra is működik. A regény főhőse a költő Garay János által versben megénekelte Héderváry Kont vitéz, akit Zsigmond király alatt lázadás miatt kivégeztek. Kont azonban szellemidéző spiritiszta utódjának hála föltámad, és terveket szövöget Magyarország felemelésére. Mikszáth Kálmán 1898-ban írt ÚJ ZRINYIÁSZ című regényének feltámadt szigetvári hőse juthat eszünkbe, ám a történet éles fordulatot vesz, amikor kiderül, Kont csupán ügyes szélhámos, s szó sincs feltámadásról. A gyanakvó szerelmes és a furfangos ügyvéd leleplezi Kont kilétét, az Amerikából érkező lángeszű hazafit, aki számára a feltámadás körüli képmutató játék csak a nagy terv része. A színjátszás célja, hogy Kont jogot formálhasson az egykori Héderváry-birtokokra, s az így nyert vagyon, valamint amerikai üzletemberek segítségével felemelje Magyarországot. Az ambiciózus terv sikeres. Kont a megfélemlített arisztokratáktól elveszi birtokaikat, földosztást hirdet, és üzleti kapcsolatai révén tőkéjét felhasználva kiaknázza Magyarország természeti adottságait. A kísérlet sikerrel jár. A parasztság gazdasági és társadalmi felemelésével létrejön egy eutópisztikus, Ausztriától független és erős Magyarország, ahol nincsenek szociális feszültségek.²⁶

Szemere Györgynél szintén felvillan egy futó pillanatra a birodalmi gondolat. Kont álomba szenderülve képet lát „Nagy-Magyarországról”. A birodalom területe a Kárpátoktól egészen az Adriáig, sőt még azon is túl, a Földközi- és Fekete-tengerig terjed. Buda vára zsúfolt, mert fejedelmek érkeznek, elismerve a magyar király hódításait.

Szociális kérdés

A dualizmus korszakának legfontosabb társadalmi változása az egyre nagyobb számban megjelenő városi munkásság. A megjelenésüket követő szociális kérdés hamarosan az utópista szerzőket is foglalkoztatni kezdte. Az elsők között tarthatjuk számon Jókai regényét, amelyet áthattottak az utópista szocialista ihletű gondolatok.²⁷

A nemzeti liberális jövőképeket megfogalmazó műveket szinte kivétel nélkül foglalkoztatta a szociális utópia gondolata. Központi kérdésként azonban a művek egy jól körülhatárolható csoportjában jelent meg, amely két részre osztható. Az első csoportba tartoznak azok az alkotók, akik marxista vagy azzal rokon ideológiákból merítve képzelték el a kérdés megoldását. Két szerző, Tóvölgyi Titusz és Naszády József próbálta meg marxizmuson alapozni a jövő kommunista és anarchokommunista társadalmát.

A második csoport írói a marxizmus eszméjének terjedésére reflektáltak, és a társadalmi egyenlőtlenségeket a marxista megoldásokhoz képest alternatív elképzelésekkel próbálták megoldani. Három író, Beksics Gusztáv, Boross Mihály és Bessenyei Gyula egy-egy regényében jelentek meg ilyen elgondolások.

Kommunista eutópia

Tóvölgyi Titusztól 1888-ban jelent meg *Az új világ. Regény a szocializmus és kommunizmus társadalmáról*. Az egri birtokos családból származó Tóvölgyi 1838-ban született Schaffner Titusz néven. Több novellát, elbeszélést és regényt is írt. Első novellája Arany János lapjában, a *Koszorúban* jelent meg. Itt tárgyalt regénye az utolsó szépírói alkotása, amelynek megjelenése után bebörtönözték. Szabadulása után világnézete megváltozott, és haláláig a spiritizmus képviselője lett.²⁸

Tóvölgyi a távoli jövőbe helyezte regényének cselekményét. Látomása szerint 2300-ra létrejön az európai országok uniója. Magyarországon és az egész világon megvalósul a tökéletes eutópikus kommunista társadalom. A vagyoni, nemzeti és vallási ellentétek

megszűnnek. Az egyetlen konfliktus a szépek és a csúnyák küzdelme, a regény cselekményének mozgatórugója. A csúnyák vezére Árkosi Ilona, aki szerint a csúnyáknak elkülönülésre van szükségük a társadalomban egy saját közösség alapításával. Ezzel szemben Egedi Lajos a csúnyák nevelés általi integrációját javasolja. Egedi szerint a csúnyság a lélek zavarainak testi megnyilvánulása, ha tehát a lélek kiegyensúlyozott és boldog, akkor a test is széppé válik. A csúnyák és szépek konfliktusát a festő Kőszáli Elemér Árkosiról alkotott portréja, majd vele kötött házassága oldja fel. A viszály kibontakozása során az olvasó megismeri a Tóvölgyi által vizionált új kommunista társadalmat.²⁹ Tóvölgyi regényének kommunista társadalma kavargóan színes, étellel és érzellemmel telített, több elemében vonzó jövőképet vázol fel.

Anarchista eutópia

Magyarországon az anarchista mozgalom az 1880-as években jelentkezett, elsősorban a radikális szocialista mozgalmakban. Az anarchizmus igazán jelentős társadalmi támogatottságra nem tett szert, szemben a szociáldemokrata mozgalommal, de értelmiségi körökben ismertté vált. A rendkívül tagolt és színes anarchista eszmék sajátos recepcióját mutatja Naszády József 1903-ban írt *ANAPXIA (ANARKHIA)* című regénye. Naszády József életéről keveset tudunk. 1852-ben született, 1876-ban szerzett ügyvédi oklevelet a budapesti egyetemen, majd Nagyikindán nyitott ügyvédi irodát.

Művének első felében (*A HOGY VAN*) a magyar szabadságharcban betöltött szerepe miatt száműzetésre ítélt pap főhős a távoli Indiában vallási vétséget követ el. Büntetése részeként „delejes álm”-ban kell töltenie néhány évet. Egy szerencsétlen véletlen következtében azonban ezer esztendőn keresztül eszméletlenül marad. Az ébredés után a regény második része (*A HOGY LESZ*) a jövő új társadalmát ismerteti. A 2900 körül játszódó regény egy anarchista eszmékre felépített, szélsőségesen egalitárius és pragmatikus alapokon álló technicista jövőkép, ahol nemcsak a vallási, nemzeti, de még a nemi ellentétek is megszűntek.³⁰ Naszády jövőképe eutópikus szándékai ellenére is – világának lakói boldogok – a mai olvasó számára a XX. századi totális diktatúrák után ridegnek és ijesztőnek hat.

Apokalipszis és szocializmus

A kommunista és anarchista államregények nem foglalkoztak a társadalmi berendezkedés átalakulásának mikéntjével, azzal, hogyan lesz egy polgári, kapitalista rendszerből politikai és vagyoni értelemben is egyenlő állampolgárok közössége. Szerzőik szemmel láthatólag hisznek az egyéni érdekeket sokszor abszolutizáló emberi alaptermészet formálhatóságában. Hogy miért eleve kudarcra ítélt az ember alaptermészetének megváltoztatása, arra Boross Mihály *A HARMADIK TESTAMENTOM* című kétkötetes regénye próbál választ adni.

Boross Mihály (1877–1944?) 1896-tól publikált cikkeket, 1897-től a *Budapesti Napló*, 1907-től 1918-ig a *Budapest* munkatársa. Több színdarab és regény szerzője. Az 1920-as évek elején forgatókönyveket írt a filmrendező Balogh Béla (1885–1945) számára. Az SF tematikájú irodalom területén említést érdemel 1929-ben megjelent *AZ ÉSZ SZTRÁJKJA* című regénye.

Boross 1913 nyarán írta kétkötetes művét. A szöveg a *Budapest* hasábjain jelent meg folytatásokban, 1914. május 28-tól kezdve. Kötetben az első világháború kitörése miatt a kiadó (Wodianer F. és Fiai) 1914 őszén csupán az első részt adta ki *KÉK HATYU* címmel. A második rész, a *NOÉ BARLANGJA* 1915-ben jelent meg. A regény a háború alatt öt

kiadást ért meg. Az ötödik kiadás 1918 őszén jelent meg, most már a két kötet együtt, a korábbi kiadásokról hiányzó eredeti címmel.

A regény cselekménye évtizedekkel egy nagy világháború után, az 1980-as évek elején indul. Főhőse a zseniális tudós, az emberi gonoszsgot gyűlölő Rank doktor. Boross szerint az emberiség formálása csak rendkívüli körülmények hatására valósulhat meg. A szerző számára a Halley-üstökös 1985-ös visszatérése szolgáltatja az apropót. A regény keletkezése előtt három évvel, 1910-ben az egész világon aggodalommal figyelték a Halley-üstökös megjelenését. Az üstökösök feltűnését a történelemben mindig babona és félelem kísérte. A Halley-üstökös érkezése világméretű pánikot váltott ki, nem utolsósorban a nemzetközi sajtóban megjelent cikkek hatására.³¹

Boross Mihály egészen nyilvánvalóan követte ezeket az írásokat. Regényében a visszatérő Halley ciángázzal telített csóvjája 1985-ben összeütközik a Földdel, és elpusztítja az emberiséget és az élővilágot. Rank még idejében két biztonságos barlangot épít, ahova néhány száz embert és állatot menekít. A túlélők segítségével a barlangokban Rank egy utópisztikus szociális állam felépítésébe kezd, célja az emberek alaptermészetének teljes átformálása. Rank meg akarja szabadítani az embert gonosz és kapzsi szemléletétől, csak az anyagi javak megszerzésére törő énjétől. Boross a sokszor boszszantóan túlírt szövegben Rank bukásán keresztül mutatja be, miért van kudarcra ítélve egy ilyen próbálkozás.³²

Alternatív szocialista eutópia

A dualizmus korszakának talán legismertebb és legnépszerűbb publicistája Beksics Gusztáv (1847–1906). 1880-ban megjelent kétkötetes regényében, a *BARNA ARTHUR*-ban Beksics megpróbál alternatívát állítani a forradalmi szocialista eszmékkel szemben. A több vonatkozásban Jules Verne *UTAZÁS A FÖLD KÖZÉPPONTJA FELÉ* című regényét idéző mű főhőse Barna Arthur, akinek célja egy szocialista alapokra épített eutópikus társadalom megteremtése. Ennek érdekében előbb kalandos körülmények között termővé varázsolja Afrikában a Szaharát, majd szociális telepek létrehozásán fáradozik. Később egy aranyat lövellő vulkán kirobbantása révén a pénz eltörlésével akar felépíteni egy eutópikus világot. Kísérlete azonban kudarcba fullad. A vulkán miatt az arany értékét veszti, amit közgazdasági krízis, általános válság, éhínség, majd ezrek halála követ. A vulkán kitörésének további következménye, hogy Afrika termőre fordított területei újra elszivatagosodnak, a várt eutópikus világ helyett antiutópikus káosz szabadul a Földre. Arthur végül elnémitja a vulkánt, visszaállítva ezzel a világ pénzügyi egyensúlyát. Beksics művében egyértelműen elutasítja Jókai optimista hitét a természettudományok világmegváltó hatásairól, a marxista forradalmi, valamint a szélsőséges egyenlősítő nézeteket és a társadalmi utópiákat. Emellett hitet tesz az organikus, az egyén által felülről, mesterségesen nem befolyásolható változás mellett.³³

Szociáldemokrata disztópia

Beksicsnél sokkal erőteljesebb hangon lépett fel a szocialisták ellen Bessenyei Magyar Gyula *FÉLSZÁZAD MULVA. REGÉNYES KORRAJZ* című, 1907-ben kiadott regényében. Bessenyei (1860 k.–1912) a *Hazánk* munkatársa, több publicisztikája és novellája is megjelent a lapban. Disztópikus jövőképében az 1950-es évekbe repíti az olvasót. A XX. század közepére Magyarország eszméileg kettészakadt, nemzetiekre és az uralomra jutott szociáldemokratákra. A szerző célja megbélyegezni a szociáldemokrata mozgalmat, miközben alternatívát kínálva propagandát folytat Károlyi Sándor (1831–1906) szövetkezeti

mozgalma mellett. A regény sommás véleményt mond mindenkiről, aki a magyar nemzet ellen tör, legyen az szociáldemokrata, kozmopolita, zsidó uzsorás, anarchista felforgató vagy német elnyomó.

A mű cselekménye két egymással harcot folytató falu, a nemzeti Lángos és szociáldemokrata Szabados harcát mutatja be. A regény főszereplője a Jókai hőseit idéző törhetetlen jellemű Lángossy Zoltán, az utolsó nemzeti úr fia. A regényben a nemzetiek és szociáldemokraták küzdelmében a szociáldemokraták látszanak felülkerekedni, élvezve az elkábított tömegek támogatását. A feszültség lázadásba torkoll. Végül Lángossy barátja, Györffy Józsaif felfedezése menti meg az országot. Györffy megalkotja a Turul nevű repülőgépet, majd flottát építve altatóbombák segítségével leveri a felkelést. A vereséget látva a szociáldemokrata vezetők elárulják a tömegeket, és elmenekülnek. A nép, látva a gyáva megfutamodást, a nemzetiek oldalára áll. A nemzetiek győzelme után, a repülőgép segítségével Magyarország biztosítja hegemoniáját Európában.³⁴

Nemzetiségi kérdés

A nemzetiségi kérdés nem jelentkezett direkt módon a korszak utópisztikus és sci-fi műveiben. Egyik utópisztikus mű sem kezelte központi problémaként. Ahol felmerül a nemzetiségi kérdés, ott látványosan összekapcsolódik a pánszlávizmussal, a félelemmel az oroszoktól és a szláv népektől.

A hazai utópista irodalom a korszak veszélyt nem érzékelő, optimista nacionalista hangulatából merítette saját nemzetállami elképzeléseit. A dualista Magyarország közvéleményének jelentős hányada szilárdan hitt egy erős nemzetállami Magyarországot megteremtésében, gondoljunk csak Rákosi Jenő harmincmillió magyarországról szóló álmaira. Jókai regénye azt a kort ábrázolja, amikor Magyarországnak sikerült a negyvenmillió lakosságot elérni. Beöthy Zsolt írásában az 1950-es évekre nyolcvanmillió Magyarországgal számol. Farkas eposza ötvenmillióval, de egészen távoli jövőben, 2453-ra látja ezt megvalósíthatónak. Szomaházy regényében 2156-ra Magyarország lakossága harmincmillió főre emelkedik. Ezzel szemben Tábori Róbert novellájában súlyos demográfiai problémák veszélyére hívja fel a figyelmet, igaz, ezért ő a feminizmust teszi felelőssé.

Az utópista szerzők műveiben nemzetiségi kérdés véleményem szerint azért nem jelenik meg, mert jövőképükben megszűnik ez a konfliktusforrás. Privigyey, Makay, Tábori Kornél és Bessenyei regényében a jövő Magyarországa nemzetállam, a társadalmi feszültségek nem a nemzetiségi konfliktusokból vezethetők le. Tóvölgyi és Naszády internacionalista regényében maguk a nemzetek szűntek meg, ezzel a nemzetiségi kérdés is értelmét veszítette. Tóvölgyi regényében a csúnyák és szépek konfliktusa maradt az egyetlen társadalmi feszültség. Naszády jövőképe a legbékésebb, társadalma teljesen konfliktusmentes.

A szépirodalmi utópiák közül Jókai, Farkas és Szemere tartotta elhárítandónak a nemzetiségi veszélyt. A három szerző eltérő hangsúlyokkal liberális nacionalista eszközökkel képzelte el a megoldást. Műveikben az állam biztosítja az alapvető szabadság- és állampolgári jogokat, de csak akkor, ha az államalkotó nemzet nyelvét, a magyart megtanulják.

Jókai jövőképében a nemzetiségi kérdésre történő utalás többször felbukkan, bár szerepe a regényben csekély. A nemzetiségek továbbra is az ország részét képezik, de jelentőségük csökkent, viszont saját parlamenti képviselőt kaphatnak. Otthon állam megalakulása kapcsán Jókai örömmel említi, hogy végre egy olyan ország alakul, ahol nincsenek nemzetiségi viszályok. Később idegen bevándorló munkások miatt megje-

lenik Otthon államban is a nemzetiségi kérdés. Jókai szóba hozza „Osztrák-Magyarországot”, aminek fenn kell tartania félmillió katonát a nemzetiségi probléma miatt, a kiújult orosz veszély következtében. Szükség is lesz ezekre a katonákra, amikor a végső háború készül Oroszország és az Otthon állammal szövetségben álló Magyarország között. A Magyarországon és Otthon államban ténykedő orosz ügynök, Mazrur és emberei felkorbácsolják a nemzetiségiek ellenszenvét a magyarok iránt, haragjukat Árpád király minden eszközzel igyekszik csillapítani. Jókai felmérte a nemzetiségi kérdés fontosságát, megoldása jellegzetesen liberális nacionalista. Otthon állam biztosít bizonyos jogokat, de elvárja polgáraitól, hogy megtanulják az állam hivatalos nyelvét – a magyart –, és azon érintkezzenek egymással.

Farkas eposza futólag érinti a nemzetiségi kérdést. Farkas nézeteiben a korabeli liberális nacionalista elvek érvényesülnek, de Jókaiénál sokkal agresszívabban. Az ötvenmillió magyar lakta birodalomban a 2186. évi III. törvénycikk szerint polgárjogokat, szavazati és hivatalviselési jogot csak az kaphat, aki megtanul magyarul. Az eposz más-hol nem tesz említést a nemzetiségekről. Viszont ha a szerző ilyen törvényt tart szükségesnek, akkor továbbra is számolt a nemzetiségi kérdéssel.

Szemere György regénye szükségesnek tartja a nemzetiségi kérdés asszimilációs politikával történő rendezését. Szemere jövőképében 2091-re a nemzetiségi probléma megmaradt. A szerző liberális nacionalista csodaszere a problémára a földreform. A regényben Kont vitéz gazdasági átalakítások útján a nemzetiségeket földhöz juttatja, akik aztán a magyarok között elvegyülve lassan asszimilálódnak. Gyorsítja a folyamatot az új nemzetiségi törvény, amely anyagi előnyökkel jutalmazza a magyarrá váló nemzetiségeket. A terv sikeres, a regényben fergeteges gyorsasággal magyarosodnak el a nemzetiségek.

A hazai utópista irodalomban a nemzetiségi kérdés összekapcsolódott a pánszláv veszélyvel. Jókai, Privigyey, Farkas, részben Boross foglalkozott Oroszországgal és a szlávokkal. Műveikben megjelenik a szláv népektől és főleg az oroszoktól való félelem, amely történelmi tapasztalatokból (szabadságharc leverése), külpolitikai hatásokból (Oroszország balkáni expanziója), irracionális elemekből (Oroszország integrálja a különböző vallású és kultúrájú szláv népeket) táplálkozott. A művekben megjelentek pozitív erényeket mutató szláv hősök is.

Az utópisztikus irodalom zsidósággépe

Álmodozók

A korszak utópisztikus szépirodalmi művei közül több regény foglalkozott a zsidósággal. Központi kérdésként azonban csak egy műben jelent meg. A magyar származású írók közül Herzl Tivadar (1860–1904) *ŐSÚJORSZÁG* című 1903-ban (magyar nyelven először 1916-ban) megjelent regényében vázolta fel egy eljövendő zsidó állam eutópisztikus képét. A világtól egy évtizedre elvonuló Löwenberg Frigyes és barátja visszatérve megismerik a Palesztinában megalakult, már-már édeni jellegű zsidó államot, ahol nincsenek sem nemzeti, sem szociális ellentétek.³⁵

A többi magyar nyelven alkotó szerző nagy része hitt az asszimiláció sikerében. Az internacionalista írók pedig a nemzeti és vallási ellentétek megszűnését várták, műveikben a zsidóság és a hozzájuk kapcsolódó viták nem jelentek meg.

Uzsorások

A zsidóság szerepének taglalása először Jókai regényében tűnik fel. A regényben a zsidóság nem játszik különösebb szerepet, csak elszórt utalásokat találunk. Ezekből

kiderül, hogy a zsidóság a kapitalizmus nyertese. A jövő külpolitikai viszonyait leíró részben az író megállapítja: mióta Románia megvalósította a zsidóság emancipációját, pénzügyei megoldódtak.

Az első, aki antiszemita felhangoktól kísérve foglalkozott az utópista irodalomban a zsidósággal, Privigyey Pál volt, regényének 1879-es kiadásában. A regény tragikus hőse, az eutópisztikus álmokat dédelgető Telekváry Iván és az igazságügyi miniszter között az 1940-es évek második felében folyó vitában kerül középpontba a zsidóság. Telekváry ebben a kérdésben egyértelműen a zsidóság ellen lép fel, megfogalmazva a korszakban általános, zsidósággal kapcsolatos negatív nézeteket. Ezzel szemben a névtelen igazságügy-miniszter a zsidóság pozitív szerepéről értekezik. Avita apropója az országgyűlésben egy meghozandó uzsoratörvény. Telekváry beszédében egyértelműen fogalmaz. A XX. század közepére a zsidóság uralma és a magyarok rabsága köszöntött Magyarországra. Telekváry szerint a zsidó uzsorások kapzsiságának semmiféle törvény nem szab határt, így a magyar családok birtokain zsidók lettek az urak. A zsidók az elfoglalt gazdasági pozícióik által pénzt halmoznak fel, nem dolgoznak, csak uzsoráskodnak, istenük a pénz. S bár a zsidóság emancipációja létrejött, asszimilációjuk kudarcha fulladt, mert nem olvadtak be a magyar nemzetbe. Az igazságügy-miniszter válaszában megvédi a zsidóságot a támadással szemben, agyrémnek titulálva a beszédet. A miniszter figyelmezteti Telekváryt, hogy a magyarok zárták ki a zsidóságot a foglalkozások nagy részéből, ezért kényszerültek pénzgazdálkodással foglalkozni. A gazdasági változásokkal párhuzamosan erősödött meg a szerepük. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének magyarok, mivel a Magyarországon élő zsidók magyarnak vallják magukat. A miniszter kiemeli: Budapest felemelkedése is a zsidóságnak köszönhető, és aki egyetért Telekváryval, az szerezzen pénzt úgy, ahogy a zsidóság tette. A miniszter azzal a meggyőződéssel zárja beszédét, hogy a zsidóság előbb-utóbb a magyar nemzet része lesz, mint a katolikusok és a protestánsok. A szerző tehát meglehetősen komplexen láttatta a zsidóság kapcsán keletkezett kérdést, és tisztában volt a jellegzetes antiszemita és filozsemita érvekkel. A regényben vitázó felek között az író nem akar igazságot tenni, azt mondja, döntsön az olvasó, kinek ad igazat. Telekváry azonban a regény további részében egyértelműen pozitív hős, beszédét tőzsdepánik, boltok bezárása követi, erős áringadozással. A krízisből végül egy zsidó bankár húz milliós hasznot, amiből arra következtetnek, hogy az író véleményéhez Telekváry nézetei álltak közelebb. A regény 1887-es második kiadása nem foglalkozott a kérdéssel, feltehetőleg a tisztaeszlári vérvád hatására, amikor a magyar politikai elit (többek között Tisza Kálmán, Andrássy Gyula, Kossuth Lajos, Bánffy Dezső) kiállt a zsidóság mellett, és állást foglalt az Istóczy Győző (1842–1915) vezette antiszemiták ellen.³⁶

Összeesküvők

Ami Privigyey esetében még valamelyest visszafogottan jelent meg, az Bessenyeinél már kimondott evidencia. Bessenyei regényében, ha periferiálisan is, de megjelennek jellegzetes antiszemita sztereotípiák galíciai bevándorlásról, zsidó uzsorásokról és a magyar nemzet ellen a kor marxista pártjaival, elsősorban a szociáldemokratákkal szőtt összeesküvésről. A regény a Lángossy család sorsán keresztül szól a zsidóságról. A magyar birtokos réteg elszegényedéséért a szerző a zsidóságot teszi felelőssé. Lángossy Mihály, az utolsó nemzeti úr szorongatott helyzetét a két uzsorásnak, Jónásnak és a „sunyi vörös hajú” Izsáknak köszönheti. A szerző galíciai bevándorlóknak nevezi őket, akik szövetkezve a szociáldemokratákkal, Magyarország és a magyar nemzet életére törtek.

Az áttekintésből látható, hogy a hazai utópisztikus és sci-fi-művekben nem szerepelt központi helyen a zsidó és keresztény középosztály érdek- és értékkonfliktusa és a hozzájuk kapcsolódó vita. Viszont a zsidóság asszimilációjának századfordulós kudarca miatt, a XX. század első éveiben megjelentek a kérdést eutópisztikus módon megoldani kívánó, valamint antiszemita színezettel bemutató hangok.

Végszó

Írásomban áttekintettem a dualizmus kori szépirodalmi utópiákat. Munkám egyik első célkitűzése a kérdés megtalálása volt. A válaszokkal sokkal kevesebb probléma adódott, azok ott voltak tizennégy regény, három novella és egy eposz formájában. Összesen tizenkilenc szépirodalmi utópia, kavargó, színes elképzelések, izgalmas jövőképek, kalandos utazások, társadalmi és történeti gondolat kísérletek. Egy rendkívül összetett szövegfolyam, a dualizmus korszaka sajátos és pezsgő kulturális életének lenyomata. A kihívást annak megtalálása jelentette, hogy a több száz oldalas szövegek milyen kérdésekre felelnek. Munkám kezdetén úgy éreztem magam, mint az angol író, Douglas Adams regényének A GALAXIS ÚTICALAUZ STOPPOSOKNAK hősei, akik tudják a választ a világmindenség értelmére (42.), de definiálni képtelenek, mert nem tudják hozzá a helyes kérdést.

A választ, vagyis a kérdést a dilemmára, a korszak öt legfontosabb vitakérdésében találtam meg. Segítségükkel feltárult előttem egy rendkívül gazdag forrásbázis, és egy izgalmas szellemi kaland vette kezdetét. Utazásunk végén bízom benne, hogy írásom segítségével nem csupán a dualista korszak utópisztikus szépirodalmi műveit ismerhettük meg, de segítségükkel magát a kort és annak gondolkodását is jobban megérthetjük.

Jegyzetek

1. S. Sárdi Margit: TUDOMÁNYOS FANTASZTIKUM ÉS UTÓPIA. In: Burger István (szerk.): KAZINCYTÓL EGY ÚJ REFORMKORIG. A MAGYAR SF KRÓNIKÁJA. Metagalaktika 11. Metropolis Media, 2009. 47–48.
2. I. m. 46.
3. Stanisław Lem: TUDOMÁNYOS-FANTASZTIKUS IRODALOM ÉS FUTUROLÓGIA. Gondolat, 1974. 19.
4. Tzvetan Todorov: BEVEZETÉS A FANTASZTIKUS IRODALOMBA. Napvilág, 2002. 51.
5. S. Sárdi Margit: A MAGYAR TUDOMÁNYOS-FANTASZTIKUS IRODALOMRÓL. *Alföld*, 2009/5. 64.
6. I. m. 61.
7. I. m. 66.
8. Jókai Mór: A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE. Sajtó alá rendezte D. Zöldhelyi Zsuzsa. I–II. köt. Akadémiai Kiadó, 1981. 9.
9. S. Sárdi Margit: i. m. 66.
10. Pölöskei Ferenc: A DUALIZMUS VÁLSÁGPERIÓDUSA (1890–1918). In: Gergely András (szerk.): MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A 19. SZÁZADBAN. Osiris, 2005. 490. Vö. Romsics Ignác: MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE A XX. SZÁZADBAN. Osiris, 2010. 70–88.
11. Lengyel Dénes: BEVEZETÉS. In: Jókai Mór: i. m. 535.
12. D. Zöldhelyi Zsuzsa: A REGÉNY KELETKEZÉSE, FORRÁSAI. In: Jókai Mór: i. m. 563.
13. Sam J. Lundwall: HOLNAP TÖRTÉNT. TANULMÁNYOK A SCIENCE FICTION TÖRTÉNETÉBŐL. Metagalaktika 7. Kozmosz Könyvek, 1984. 41–52.
14. Beöthy Zsolt: A JÖVŐ SZÁZAD REGÉNYE. Rákosi Gyula kiadása, 1895.
15. Makay István: REPÜLŐGÉPEN A HOLDBA. Athenaeum, 1899.
16. Szomaházy István: A SZÁZHUSZÉVES ASSZONY. REGÉNY A XXII. SZÁZADBÓL. Singer és Wolfner, 1909.

17. Old Boy [Tábori Kornél]: UTAZÁS BEÓCIÁBA. I–II–III. köt. Tolnai Világlap, 1910 k.
18. Tábori Róbert: XVII. MÁRIA TERÉZIA TÖRVÉNYE. In: Tábori Róbert: BESZÉDES KALÁRA. Singer és Wolfner, 1905. 251–258.
19. Németh G. Béla: A KÜLSŐ ÉLET KRÓNIKÁSA. In: HERCZEG FERENC EMLÉKEZÉSEI. HŰVÖSVÖLGY. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1993. 5–20.
20. Herczeg Ferenc: AJÓVŐ SZÁZAD NOVELLÁJA. In: A RÁDIUMKIRÁLY. Válogatta Urbán László. Szerkesztette Csernai Zoltán. WORLD SF Magyar tagozata, 1989. 93–101.
21. Privigyey Pál: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ. I. köt. Magánkiadás, Budapest, 1879.
22. Privigyey Pál: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ. POLITIKO-ROMANTIKA. 1887. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Válogatta Tarjányi Eszter. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 131–275.
23. Farkas Gyula: AZ UTOLSÓ ÜTKÖZET 2453-BAN, REGÉNYES ÉPOSZ VIII ÉNEKBEN, ÉNEKLI A XXV-İK SZÁZAD VÉGÉN A NÉVTELEN DALNOK. Magánkiadás, Debreczen, 1888–1895.
24. Kiegyezés.
25. Frankenburg Adolf: MAGYARORSZÁG NEM VOLT, HANEM LESZ! In: A FEKETE SUGÁR. Válogatta Urbán László. Szerkesztette Csernai Zoltán. WORLD SF Magyar Tagozata, 1989. 120–135.
26. Szemere György: A KONT-ESET. FANTASZTI-

- KUS REGÉNY A XXI. SZÁZADBÓL. Franklin Társulat, 1911.
27. D. Zöldhelyi Zsuzsa: i. m. 582–593.
28. Tarjányi Eszter: UTÓSZÓ AVAGY FANTASZTIKUM MAGYAR MÓDRA. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 435–445.
29. Tótvölgyi Titusz: AZ ÚJ VILÁG. REGÉNY A SZOCIALIZMUS ÉS KOMMUNIZMUS TÁRSADALMÁRÓL. In: XIX. SZÁZADI MAGYAR FANTASZTIKUS REGÉNYEK. Válogatta Tarjányi Eszter. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2002. 277–434.
30. Naszády József: 'ANAPXIA. Légrády, 1903.
31. Landgraf Ildikó: A HALLEY-ÜSTÖKÖS ÉS MÁS ÉGI JELEK. JÖVENDŐLÉSEK A VILÁGHÁBORÚKRÓL ÉS A VILÁGVÉGÉRŐL. In: http://www.mediakutato.hu/cikk/2010_01_tavasz/08_elso_vilagaboru_halley_vilagvege – utolsó módosítás: 2010. 10. 23.
32. Boross Mihály: A HARMADIK TESTAMENTOM. Ötödik egységes kiadás. Wodianer F. és Fiai, 1918.
33. Beksics Gusztáv: BARNA ARTHUR. I–II. köt. Ifj. Nagel Ottó, 1880.
34. Bessenyei Magyar Gyula: FÉLSZÁZAD MULVA. REGÉNYES KORRAJZ. Stephaneum, 1907.
35. Herzl Tivadar: ŐSÚJORSZÁG. Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1993.
36. Romsics: i. m. 74–75.

Miskolczy Ambrus

A VASGÁRDA SZÍNRE LÉP

A Vaszgárda, másképpen a Szent Mihály Arkangyal Légió, egyszerűbben: a legionárius mozgalom az európai fasizmus román változata, „a legnagyobb fasiszta mozgalom Kelet-Európában”,¹ sőt, „a legeredetibb és legmisztikusabb”.² Eredetisége – első látásra – mindenekelőtt nyelvében rejlik, abban, ahogy hordozói a görögkeleti ortodox vallás nyelvén beszéltek és írtak. Kereszttel vonultak, és revolverrel hadakoztak. Imádkoztak, fenyegettek és gyilkoltak, és gyilkolták őket. A mozgalom vezérét, Corneliu Zelea Codreanu, a Kapitányt, akit az állami vezetés terrorista huligánnak tartott, 1938-ban egyszerűen meggyilkoltatta tizenhárom társával együtt. 1940 szeptemberében a mozgalom mégis hatalomra került. Vezető szerepe egészen 1941 januárjának derekáig tartott, amikor

megint felszámolták – amennyire tudták. Mert hiába üldözték, 1945-ben a kommunis-
ták is átmeneti taktikai szövetséget kötöttek a Vasgárdával, majd utóbb – nem lévén
immár szükségük a mozgalom semlegességének bizonygatására – annak rendje és módja
szerint démonizálták. Ez persze nem akadályozta meg őket abban, hogy egyes legioná-
riusokat, ha átnevelték őket, átvegyenek, másokat pedig a hatalomátvételtől 1964-ig
börtönben tartsanak. 1989 után a mozgalom feléledt, és egy időben megindult az akció
a Kapitány szentté avatásáért is, egyes legionárius honlapok pedig így is jelenítik meg.

Mussolini és Hitler mellett Codreanu a karizmatikus fasiszta vezér. Nélküle elkép-
zelhetetlen a mozgalom, aminek kronológiája az ő születésének jelzésével indul: 1899.
A színhely: Iași, magyarosan Jászvásár. Kadétiskolát végzett, majd jogot. Miután mint
kiskorút a frontról hazaküldték, a háború utáni kommunista tüntetések letörésében,
majd az antiszemita diáktüntetésekben jeleskedett. Ezek során ismerkedett meg Ion
Moțával, aki a CIÓN BÖLCSEINEK JEGYZŐKÖNYVÉ-t fordította le, és akit aztán a mozgalom
eszének tartottak. Miután az alkotmány elismerte a zsidók egyenjogúsítását, hogy ezt
megtorolják, együtt szöttek összeesküvést az „áruló” politikusok meggyilkolására, majd
hetedmagukkal együtt kerültek börtönbe, ahol Moța le akarta lőni egyik társukat mint
besúgót. De a terv meghiúsult. Codreanu viszont, miután szabadlábra helyezték őket,
pontosan célzott: Manciu, a jászvásári rendőrfőnököt lőtte le, amivel sokak szemében
máris hőssé emelkedett. Közben beléptek a Cuza akadémikus professzor vezette anti-
szemita pártba, a *Keresztény Nemzeti Önvédelem Ligájába*, de mivel a két fiatal paramilitáris
szervezetet akart, kiváltak, és 1927-ben megalapították a maguk önálló szervezetét.

A Vasgárda-mozgalomról készülő monográfiám, amelyből e tanulmány táplálkozik,
kronológiakövető. Menségemre legyen mondván, amit Angelo Tasca 1938-ban írt: „*a
fasizmust akkor határozzuk meg a legjobban, ha megírjuk a történetét*”.³ És mivel alighanem
a legtöbbet a fasisztákról a fasisztáktól maguktól tudunk meg, sokat idézek tőlük.

„...kivontuk a kardot”

1929 novemberében a Szent Mihály Légió azzal hívott harcra, hogy közölte: „*kivontuk
a kardot*”, de immár nemcsak a zsidók ellen, hanem a „*politicianism*” (önhaszonhajhászó
politikuskodás) és a többpártrendszer ellen, mert a pártok megosztják a nemzetet, és
„*a pártok helyett érződik az alkotó kéz szükségé*”. Moța pedig pontosított: Jézus a maga Házát
Péterre mint sziklára építette, Péterre, „*aki egy volt az apostolok közül, a főnökük*”; a Légió,
„*ez az új vár a szellemből és jó szellemért épült, és ez a vár is egy főnök sziklájára épült*”. Mégpedig:
„*A Légió győzelmeinek sziklaszirtje ő, a Kapitány!*”⁴ A karizmatikus vezér pedig így vallott:
„*Azt akartam, hogy a légió nyílt keresztény alapra épüljön, hogy szembeszálljon a világ hitetlen-
ségével, és felkészítsem ezeket a fiatalokat az ellenállásra, majd a gyűlölet és gonoszság hónapjai-
ra, amelyek rájuk és ránk jöttek. Amikor a Légió alapításával kitétem őket a világ gyűlöletének,
rögtön megadtam a szükséges ellenszert, a hitet Istenben. Ez volt a Légió első vonása. A második
katonai jellege volt, a fegyelemé, a bátorságé, az áldozaté és az önnön erőbe vetett hité. Csodálatos
összefonódás volt: az Ikon jelképezte a hitet, körülötte az éjjeli és nappali őrség pedig a katonai
szellemet. Ebből a két jellegzetességből fakadt a Légió.*”⁵ Ez a vallás instrumentalizálása, és
valóban: a Vasgárda története egyszersmind a vallás instrumentalizálásának is a törté-
nete. Ez olykor nagyon rosszul sikerült, mint például, amikor a keresztet – Jézus kora-
beli jelentését véve – kínzóeszköznek tekintették, és a legionárius lap második számában
így verseltek: „*Akasztfákat emeliünk, mert nagyon elszaporodtak a gonosztevők, / Tegnap még
oroszlánként harcoltunk, ma az uzsorások nyúznak, / Élve keresztre feszítjük azokat, akik eladják
a földünket, / Hadd körözzék őket a hollók, és verje őket az eső és a szél.*”⁶ Kérdés, hogy ezt a

gyűlöletkultuszt mennyire erősítette és ellensúlyozhatta a vallásosság? Nyilván mindenkinél másképpen, és nem mindegy, hogy mikor: a szövegeket korabeli olvasatban vagy mai szemmel nézzük-e.

A cuzisták kezdetben még élcelődtek a Légió miszticizmusán. De aztán elkomorodtak, mert sok militáns tagjuk átment a Légióba, és látniuk kellett, hogy az lassan náluk hatékonyabb erővé válik. A Légió szervezetének kiépítése szélcsendben indult, aztán csatáról csatára terebélyesedett, és egyre több vihart kavart. A paramilitáris szervezet alapsejtje: a fészek. Ez Codreanu önéletrajzának pontos meghatározása szerint „*egy csoport, amely 3–13 emberből áll – egy főnök parancsnoksága alatt. Nálunk nincsenek »tagok«, külön egyének. Csak fészek létezik. Az egyén be van tagolva a fészekbe. A legionárius szervezet nem tagokból áll, hanem fészkekből. Ez a rendszer lényegében nem sokat változott kezdettől máig*” – azaz 1927-től 1935-ig, és utána sem.⁷ Csak számuk gyarapodott, és vele a befolyt jövedelem is. A fészekfőnök alatt ott állt a levelező, a pénztáros és a futár. Mindenkinél le kellett az illetéket róni. És mindenkinél a hat alaptörvényhez kellett igazodnia testben és lélekben: légy fegyelmezett, dolgozz, keveset beszélj, légy hős, segítsd testvéreidet, légy becsületes. A fészek paramilitáris jellegét a zászló jelképezte, rajta ott állt a fészek, a garnizon és a megye neve, valamint a fészek érdemeit tanúsító csillagok. Hétszillagos zászlót csak maga a Kapitány adhatott. A fészek tevékenységéről heti jelentést kellett készíteni, a fészkek jelentéseit a garnizonok főnökei gyűjtötték be, és ezek alapján a megyei főnök havonta jelentett a tartományi főnöknek. Ez pedig a Központnak számolt be. Az ideális, „*az összegyűlt fészek: – mint ezt Codreanu a fészekfőnök könyvecskéjében kifejti – templom. Ha az ember belép a fészekbe, szabaduljon meg kis problémáitól, és szenteljen egy órát tiszta gondolatainak, a Hazának. A fészekgyűlés órája a Haza órája. Nemcsak az összegyűlt barátságából kell erednie a teljes összhangnak, hanem főleg eszményük közösségéből. Ott a fészekben imádságok emelkednek Istenhez a Légió győzelméért, olyan énekeket énekelnek, amelyeket a Légió küldött meg, beszélnek a holtakról: a mártirokról, a hősookról, akik a Légióért estek el, a legionárius hitben meghalt társakról, barátokról, szülőkről, nagyszülőkről, ősokről, akiknek lelkét megidézik. – A fészekben nincs helye a tüzes, vad, éles vitáknak. Minél kevesebb beszéd, minél több elmélkedés, semmi se zavarja meg a hallgatás és a jó egyetértés méltóságát*”. A fészekben senkinek sem szabad veszekedni. „*Ha a legionáriusban harci kedv támad, menjen neki az ellenségeknek*.” Amikor a rítus a legjobban kiforrt, akkor a főnök az, aki az általa kijelölt időpontra berendeli a társaságot, majd elkialtja magát: Kamerádok! Ezután kiáltására válaszul kelet felé megtörténik a karlendítés, az ég üdvözlése, a napé, amely a fény győzelmét jelképezi. Ezt követően a főnök fennhangon mondja, és mindenki elismétli utána: „*Imádkozunk Istenhez. Gondoljunk a Kapitányunkra...*” Aztán megbeszélik, mi történt. És egészében el kell olvassák a Légió lapját. Majd áldozatra nevelik a tagokat. Mert (és ez gyakran fali felirat is volt – Senecától): „*Aki meg tud halni, nem lesz rab soha*.” Tudatosítják, hogy együtt kell menniük, még a rossz (téves) úton is – a végső győzelemig.⁸ „*Egy mindenkiért és mindenki egyért*” – mint Dumas HÁROM TESTŐR című regényében megfogadták. Gyermekkorunk regénye kvázi kötelező olvasmány is volt a Légióban.

A fészek előnye volt az is, hogy nem kellett sokat beszélni. Kevés szóból is megértették egymást. Például Nicu Iancu így emlékezett arra, hogy 1932-ben gimnáziumi társaival miként nyitotta meg az ülést: „*Mivel nem nagyon voltam nagy szónok, egyszerűen és tisztán csak azt mondtam el, amit szükségesnek éreztem abban az oly fontos pillanatban. Tudom, hogy a bajtársiasságot emeltem ki: »Ettől kezdve, minden körülmények között, jóban és rosszban legyünk testvérek. Egy test, egy lélek. Egyesüljünk, és legyünk szolidárisak mindenben. Harcunk*

kezdetben nehéz lesz, mert egyedül leszünk, csak mi heten, értetlen és ellenséges világtól körülvéve. Meg kell győznünk ezt a világot a mi ügyünk igazáról, és meg kell nyernünk magunknak. De az ellenségeket és a nemzetárulókat, akik az országot romba döntik, le kell győznünk.» Befejezésképpen fennhangon olvastam fel Banea utolsó jászvásári levelét, amely ezzel fejeződött be: »...de ha egyszer elindultatok ezen az úton, nincs megállás és visszatérés. A legionárius nem ismer mást, csak győzelmet vagy halált.«⁹

A fészek volt a legalkalmasabb szervezeti forma a szétszórt hívek egyesítésére és aztán arra, hogy tömegmozgalmat lehessen indítani. Codreanu ezt önéletírásában mérnöki pontossággal fejtette ki. „Egy mozgalom főnöke szigorúan a valósághoz kell tartsa magát. Márpedig az én egyetlen valóságom a »magányos ember« volt. A falujában síró szegény paraszt, a szerencsétlen beteg munkás, a gyökértelen értelmiségi.»¹⁰ A főnök pedig nem kinevezés útján kerül az élre, hanem a maga tulajdonságai révén. Így érvényesült a spontaneitás, ugyanakkor felülről bármikor munkából harcra lehetett fogni a kis csapatot, és fordítva. Kis csoportban ugyanakkor könnyebben leleplezhető az áruló.

A fészek modellje a havaselvi dealui kadétkolában szervezett sólyomfészek. Itt imádkoztak, dolgoztak, meneteltek – katonai fegyelemben. Ennek a modellje Etonban volt: a román kadét kis etoni angol úriember volt – emlékezett Pandrea némi iróniával, és aztán a börtönben keserűen tette hozzá, hogy Codreanu nem vett át semmit a román iskola szellemi és humanista doktrínájából.¹¹ Viszont integrálni tudta az egyre bonyolultabb felépítésű mozgalmat, és képviselte a harci szellemet. Aztán büszkén hangoztatta: „Nem a jogból és a filozófiából meríték, hanem a hadművészetből és a hadtudományból.»¹²

A szervezetről 1927 júliusában még titokzatoskodva szól a rendőri jelentés, de nem-sokára a Légio lapjában az öt alapító vácărești-i napvilágra is hozta, hogy miként épül fel a mozgalom. A Légio négy szekcióból állt. Az ifjúsági szekcióból, amelybe minden fiatal beléphet, aki elfogadja a Légio elveit. Alszekciója a Kereszttestvériség, 19 év alattiak részére. A második szekció a Légio Pártfogó szekció, tagjai azok, akik támogatják a Légiot. A harmadik a Légio Segítő szekciója, hasonló céllal. A negyedik a nemzetközi szekció, tervezett francia lappal. A Légio vezetésére felállították a Tanácsot, amely főleg az egykori diákvezérekből állt, de papokat, tanítókat is szívesen láttak benne. Acsúcsszerv viszont a Szenátus volt, amelyet a különböző megyék ötven év fölötti képviselői alkottak. A szekcióknak megvolt az az előnyük, hogy tagjaik nem tudtak egymásról, ugyanakkor viszont csak konzultatív testületek voltak, amelyek részesei lehettek a döntéseknek, ha a Kapitány is úgy akarta.

Az első útmutatásokat lapjukban még öten írták alá. Öten szólítottak fel az erkölcsösségre, óvtak a frivolitástól, a test mutogatásától, mert az becstelen, csúfít és gusztustalan. Öten intették az anyákat arra, hogy tartsák távol gyermekeiket az egészségtelen és erkölcstelen táncoktól. Aztán azt már nem hozták nyilvánosságra, hogy 1930 januárjában Codreanu, Ilie Gârneață (vácărești-i börtöntárs) és egy fiatal diák, Nicolae Totu, megalkották a *Halál Háromszögét*, az első terrorcsapatot.¹³ Erről többet nem tudni, viszont annál többet a későbbi halálcapatokról, amelyeknek ez a háromszög lehetett az előfutára. Elrettentő csatákra készültek, és háborúra. Codreanu pedig a fészkekhez írt egyik 1930-as körlevelében a készülődés jegyében világosan kifejtette, hogy miben áll „a hallgatás törvénye”: „Senki sem tudhat a fészek létéről, sem tagjairól, sem gyűlőhelyükről, sem a címükről. Az ellenséghez közeledő hadseregnek minél jobban fedeznie kell magát, és minél jobban rejtőzködni.»¹⁴

1928 nyarán a Jászvásár melletti téglagyárat élesztették újjá. Harcoltak a nyomorral. Meghatódtak, amikor egy-egy öreg professzor meghatódott a földes zacskó átvétele

kapcsán. És miközben egyik vagy másik – könnyező szemmel hozzájuk csapódó – öreg tábornok vagy professzor amiatt kesergett, hogy nem éri meg a győzelmet, gyűlni kezdek a fiatalok. És miért ne? Serge Moscovici jeruzsálemi naplója írásakor is úgy érezte, hogy „*ha nem láttam és hallottam volna ellenséges és antiszemita énekeiket, engem is elragadtatott volna lelkesedésük és a hangok zengzetes hívása*”.¹⁵ A Kapitány jól látta, amikor a fészekfőnökök könyvecskéjében előírva a menetelést, lakonikusan jelezte: „*Mi nem ismerjük az országot. Egyesek még a szomszéd falut sem.*” Menetelni kell, de nemcsak az országismeret miatt, és nemcsak azért, mert egészséges, jól tesz a léleknek, „*hanem mindenekfölött azért, mert a menetelés a legionárius cselekvés szimbóluma, a felfedezése, a hódítás*”.¹⁶ Aligha véletlen, hogy először az Érchegységet, a mócok földjét fedezte fel Codreanu.

Az érchegységi tapasztalat

A nagy hősök, az 1784-es parasztfelkelés és az 1848-as szabadságharc vezetőinek szelme vonzott. Itt, az Érchegységben hívott harcra Horea és Avram Iancu. Harcosok leszármazottja volt az az Amos Fráncu (1866–1933), aki, miután fellépett a magyar uralom ellen, 1919-ben megalapította a *Kereszttestvériséget*,¹⁷ és ez ihlető hatással volt a legionáriusmozgalom szerveződésére. Ő maga pedig a mócok érdekében számos kérényt, javaslatot adott be – igaz, hiába. Pedig a király is felkereste a legendás vidéket. A miniszterelnök, a „nagy Ionel” pedig meghallgathatta, amit az egyik vasgárdista emlékező, Vasile Coman szerint egy öreg móc mondott: „*Most már nem a magyar zsanádárok vernek, hanem a románok*” – hozzátéve valami csúnyát, amin az odagyűlt nép jól szórakozott. És aztán az öreg móc így folytatta: „*Tudd meg, Ionel, hogy az átkozott magyarok ezer év alatt nem vágta ki annyi erdőt, mint ti. A zsidóknak adták el őseink erdeit, amelyeket a mócok 40 forradalommal védtek.*”¹⁸ Mintha Codreanut hallanánk, aki önéletírásában hasonlóképpen ecsetelte a mócok ezeréves kálváriáját: faedények készítéséből éltek, de most a zsidók vágják az erdőket, holott a magyar időkben az idegenek sem telepedhettek meg itt. Mindezt egy tanítót idézve fejt ki, aki, úgy látszik, nem tudta, hogy azokban az időkben milyen hatalmas kincstári uradalmak voltak, idegen tisztekkel, s a bányavárosok lakosságának egy része is magyar volt. És bizony a XVIII. században bécsi kurvákat telepítettek át ide és a Bánságba – míg az idézett tanító szerint a zsidók hozták a nemi betegségeket. Ráadásul az emlékező Kapitánynak egy olyan zsidóval kellett utaznia a kisvonaton, aki szemmel láthatóan soha nem éhezett, tejeskávét ivott egy termoszból, és kalácsot falt hozzá „farkasétvággal”. Aztán megkínálta a vele utazó erdőmérnököt, aki szerényen fogyasztotta el, amit kapott, bár húsvét előtt böjtöt kellett volna tartania.¹⁹ Az üzenet kettős: a zsidók mindent felfalnak a keresztények elől, és ezeket ráadásul meg is rontják, még ételükkel is. Mennyire más az, hogy a legionáriusok időnként „betyár lakomát” rögtönöztek – bárányt sütöttek, és borral öblögették a ropogós pecsenyét, és közben danolhattak a „*vérszívó zsidókról*”.²⁰ Igaz, a Kapitány ilyen mulatságokban nem vett részt, inkább tapasztalatai, többek között idézett érchegységi tapasztalata alapján figyelmeztetett, méghozzá kellő intuícióval. Így például egyik 1930-as körlevelében így ír: „*A zsidizmus [jídovizm] megfullaszt. Hárommillió mint a féreg nyüzsög az ország testén. Hárommillió zsidó naponta hárommillió kenyér. Hárommillió kenyér 10 kenyérral teli vonat, melyek naponta mennek be a sárkány szájába.*” Ekkortájt a népszámlálás mintegy 800 000 zsidót mutatott ki. Később a Kapitány körleveleinek gyűjteményébe nem vették be ezt az idézetet, amely egyébként harcra szólított, arra, hogy mondják meg a mócoknak, „*nekik adom a legelőket, és korbáccsal kergetem ki a zsidókat Avram Iancu erdeiből*”.²¹

A gesztus arra utal, hogy Krisztus korbáccsal verte ki a kufárokat a jeruzsálemi templomból.

De a hivatkozás nem maradt elvi síkon. Három évvel később – 1933 júniusában – ugyanis egy legionárius harcos lelőtte Tischler Mórt azon a bírósági tárgyaláson, amelyen ez vissza akarta perelni a földreform alkalmával elvett erdeit. A *Dacia Nouă* (Új Dácia) című lap ünnepelt, Codreanu viszont önéletírásában nem említette az epizódot – valószínű, kínosnak tartotta. De azért a gyilkost kitüntette,²² és védőügyvédeként lépett fel a perben, amely felmentéssel ért véget.²³ Vasile Marin is mély együttérzéssel idézte fel, hogy a gyilkos – akinek tettét ő is elhallgatta – amiatt kesergett, hogy „*a judeo-magyar gróf*”, Bánffy Miklós román ügyvédekkel miként forgatja ki a mócokat.²⁴

A legionáriusok végső ellensége aztán az állam és az állami vezetés lett, amely védelmezte a nép „ellenségeit”, és korrupt is volt. Így igaz, Románia jogállam volt, és korrupt. Csakhogy az erdélyi magyarság megpróbáltatásainak krónikása szerint éppen „*a korruptió volt a kisebbségi jogok egyetlen védője*”.²⁵ Az empiria pedig ellentmondott a globalizáló fantazmáknak. Codreanu fentebb idézett legionárius útítársa, Coman, a CIÓN BÖLCSEI-nek lelkes olvasója, úgy jellemzi a móc faedényeket áruló szekereket, mint ahogy a zsidókat szokták: piócák, vámpírok. Jellemző emlékezéseinek ez a része, jellemző az előadásmódja. Az interpretációs keret az antiszemitizmus. Az alaphangot az öreg móc adta meg a miniszterelnökhöz intézett – fentebb idézett – szavaival. Ezután megtudjuk, hogy az Érchegységben „*három gazdasági kategória él*”: 1. állattenyésztésből, bányászatból, famunkákból élők, akik nem vándoroltak, 2. tulajdon nélküli szegények, akik már vándorolnak, és edényeket javítanak, 3. a legszegényebb falvakban laknak a szekeresek. Ez utóbbi közvetítő réteg, amelyet Coman szerint a szövetkezetnek ki kellett volna iktatnia. Amikor megkérdezte a marosludasi szövetkezet – „Zorile” = Hajnal – elnökét, hogy miért nem tesznek úgy, mint a nyugatiak, ezt a választ kapta: a románok nincsenek azon a szinten. Erre pedig Coman megmondta: „*A baj a zsidóság, amely összejátszik a hatalmon lévőkkel a királyi palotától a falusi csendőrfőnökiig, akiknek érdekében áll, hogy a román népet a zsidóságnak kiszolgáltassák, és életerejét úgy kifacsarják, mint a citromnak a levét.*” Ezért a szövetkezet is csak gabonával és gypottal kereskedik, minden mást meghagynak a zsidóknak.

A szenvedély nem ismeri a logikát, mert ezután az emlékező visszatér a szekeresek tevékenységének ecsetelésére. Szerinte ők irányítják a gazdasági életet, számuk viszonylag csekély, de valamiféle örökös maffiát alkotnak, apáról fiúra száll a mesterség, zárt körben érintkeznek, és a házastársi kapcsolatokat ennek „*a nyomorult kaszt*”-nak az érdekeihez igazítják. Így „*idővel feneketlen szakadék támadt a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak között*”. Technikájuk a következő: hat-hét megrakott szekérrel indulnak a síkvidéknek, tíz-tizennégy éves rongyos gyerekeiket előreküldik koldulni, majd jönnek ők, és miközben árulnak, panaszkodnak, hogy mennyit szenvednek, lovaiknak élelmet koldulnak, és lopnak, és még ezek is lopnak, amikor a vetésben vagy a tilosban legelnek. „*Nincs olyan becsutelt csel vagy trükk, amit ezek a gazemberek ne vetnének be.*” Majd gabonával megrakva térnek haza. Nem csoda: idővel ezek „*az átkozott szekeresek*” lettek a falvak bankárai, akik nagy házakban terpeszkednek. A kizsákmányolás foka az egyszerűestől az ötvenszeresig terjed. Ők terjesztették el a szifilisz. Így a jobbágyszabadítás után még kegyetlenebb jobbágyság következett a vámpír szekeresek miatt, és „*a sors iróniája, hogy a közvélemény ezeket sajnálja*”.²⁶ Az irónia másik arca pedig az, hogy mindezért a zsidókat szidják...

A mozgalmat elindító Codreanu taktikája abban állt, hogy országjárása alkalmával csapatával elsősorban zsidó lakta területekre ment, szigorúan megtiltotta embereinek a zsidók provokálását és a verekedést, de maga a felvonulás már provokáció volt, amelynek nyomán a csendőrökkel csaptak össze, és így érzékelhetővé vált a modellhelyzet: a Légio fel akar szabadítani a zsidók alól, de az államhatalom nem engedi. És ez jól jelezte a megoldást: a totalitárius rendszerváltás szükségét. Ugyanakkor a menetelés a fegyelem és fegyelmezés, a harcra való készülődés iskolája is volt. Aki önkényeskedett, másokat provokált, „*a zsidó kocsmában*” nem fizetett, vagy lopott, azt megbüntette a Kapitány. A büntetés „*a legionárius világban nem adhat okot a haragra*”. Mert a büntetés – főleg munka – révén, aki rosszat cselekedett, jóvátette. „*Ezért a legionárius derűvel fogadják és hajtja végre a büntetést*” – olvashatjuk Codreanu önéletrajzában.²⁷ Ezek után még öröm forrása is lehetett a készülődés egy nagyobb bűnre: a parlamentáris demokrácia felszámolására. Igaz, hogy ez a parlamentáris demokrácia rosszul működött. És minél rosszabbul, annál erősebb lett a Légio, amely éppen az országjárások révén kezdett tömegmozgalommá válni.

A mozgalomnak alapvetően az adott hátszelet, hogy Románia valamennyi részén – mint egész Közép-Európában – a gazdasági növekedés üteme lelassult,²⁸ és ez bizonyos archaikus régiókban még akuttabbá tette a társadalmi problémákat. A legionáriusok ezeket a vidékeket járták be, de ahol nem laktak zsidók, ott hiába adták elő antiszemita propagandájukat, nem arattak sikert.²⁹ Igaz, zsidók által lakott régiókban sem mindig.

Az országjárás helyszínei

1929 őszén úgy döntött a Kapitány, hogy megindítják a rendszeres meneteléseket, miután az Érchegységben némi tapasztalatot gyűjtött. Decemberben Berești-ben vannak, Galactól északra, egy mocsos, sáros „zsidófészek”-ben – emlékszik Codreanu, aki először az ellenük kiküldött csendőrökkel szólalkozott össze, majd a konfliktus megelőzése érdekében csak rövid, de annál jellegzetesebb beszédet tartott a helyi parasztoknak: „*Egyesüljünk mind, férfiak és nők, hogy népünknek új és más sorsot szövjünk*” – mint a párkák vagy a román néphiedelemben a nekik megfelelő képzeletbeli lények (ursitoare). Mert: „*Közeledik a román feltámadás és megváltás órája. Aki hisz, harcol és szenved, azt megjutalmazza és áldja ez a nép. Új idők kopogtatnak ajtainkon! A meddő és kiszáradt lelki világ meghal, és másik születik, azoké, akiknek lelke telve van hittel. Ebben az új világban mindenkinek megvan a helye, nem tanultsága, intelligenciája vagy tudománya alapján, hanem elsősorban hite és jelleme alapján.*” Ez hatott, értettek a szóból, pártkülönbség nélkül. Az összeolvadás élményére így emlékezett a szónok: „*Egy víz voltunk, egy lélek, egy nép.*”³⁰

A következő állomás – karácsony táján – Marosludas volt. A tapasztalat ugyanaz, mert „*itt is Juda kifeszítette pókhálóját az egész román vidékre*”, ugyanakkor „*tíz év román kormányzat nem tudta begyógyítani a sebeket, és nem tudta jóvátenni az igazságtalanságokat*”; ezek „*a román lelket annyi darabra törték, ahány párt van*”, de tudni kell: „*a nemzet feltámadása a föld alatt lüktet*”, és „*aki hisz, az diadalmaskodik*” – mert a nemzet lelke – mint kiderül – mégis egységes, nem lehetett határokkal szétszabdalni, és „*úgy folyik a Dnyesztertől a Tiszáig, [...] ahogy a víz a föld alatt*”, „*a mélyben [pedig...] nincs testvérharc, csak egység és harmónia*”.³¹

A legionárius mozgósítás logikája a XIX. századi nemzeti megújulási mozgalom logikája: van nemzet, de öntudatra kell ébreszteni, miközben az öntudat csírái valahol már léteznek. A különbség az, hogy míg a nemzeti megújulási mozgalom a partikularizmust egyeztetni próbálta az univerzalizmussal, a fasiszmus a maga partikularizmu-

sán kívül nem ismert univerzalizmust. De az elesett parasztokat miért is érdekelte volna sorsuk jobbra fordulását kívül még valami más.

1930 januárjának végén Codreanu keresztrel a kézben – harminc olyan lovassal az élen, akiknek mellére fehér keresztet varrtak – átkelt a Pruton, felkelésre szólító nótákat énekelve. Már az első helységben hétezen vették körül a kereszties csapatot: „*Senki sem tudja, kik vagyunk, és mit akarunk. De mind megérzik, hogy szabaddításukra jöttünk.*”³² A rendőrség viszont megállítja a menetelést. Codreanunak Bukarestbe kell mennie engedélyért. Meg is kapta, és ezután már száz lovas élén jelent meg, tíz gyalogos osztaggal és nyolcvan szekérrel katonai alakzatban vonultak fel, és már húszezer paraszt várta őket, köztük sokan sírva. A Kapitány egy mondatban megígérte „*a zsidó rabság*” alóli felszabadítást, a másodikban jelezte, hogy itt a hajnal, a harmadikban a harchoz szükséges hit szükségességét hangsúlyozta – mindhalálig, aztán az apja, Ion Z. Codreanu, aki korábban az antiszemita párt lelkes tagja volt, és aki immár fia mozgalmában jeleskedett, két órát beszélt „*népi nyelven, stílusosan és mélyen*”.³³ Mindezt önéletírásában Codreanu a titkosrendőrségi jelentéssel egybehangzóan mesélte el – bár ez utóbbi az apa beszédét nem említi, csak 13 ezer résztvevőről és 180 lovasról ad számot, és arról, hogy a miniszterelnök, Iuliu Maniu maga kérte telefonon a seregszemle elhalasztását a választások utánra, de miután a Kapitány szavát adta, hogy nem lesz rendzavarás, inkább elfogadta a kész tényt.³⁴ Viszont amiről az emlékező nem írt, azt máshonnan tudjuk. Ez: jelenéseinek lebonyolítása, amire még büszkébb lehetett, mert a messianizmus légkörének kialakítása a helyzethez mérten tökéletesre sikerült. A forgatókönyv a következő volt: a legionárius lovasok egy-egy faluban összehívták az embereket, és közölték, hogy mindjárt jön, akinek jönnie kell. És jött, fehér lovon, hallgatagon, legfeljebb olykor mondott egy-két mondatot, bár igazán akkor hatott, ha hallgatott, miután a prefektus megtiltotta neki a beszédet. A vén politikus róka Argetoianu, aki protofasiszta centralizációt akart, távolról mosolygott az egészen, főleg azon, hogy a parasztok szentnek nevezték a lovast;³⁵ a később Amerikában letelepedett magyar zsidó történész, Nagy-Talavera Miklós, amikor még kisgyermekként egy ilyen jelenést közlőről látott, a mesék világába emelkedett, és még történészként is fél lábbal ott maradt. Íme némi ízelítő abból, ahogy a jelenés jelenségét leírja: „*Őszinte, gyermeki mosolya kisugárzott a szegények sokaságára, egybeolvadt vele, miközben titokzatos módon távol maradt. A karizma nem megfelelő szó az ebből az emberből sugárzó különös erő jellemzésére. Inkább egyszerűen az erdők, a hegyek, a hóval fedett Kárpátok bércein dúló viharok, valamint a tavak és szelek része volt.*”³⁶ – A képzavar pontosan jelzi, hogy a karizma varázsát milyen nehéz szavakkal leírni.

Míg Erdélyben csak ilyen jelenéseket szerveztek, Bessarábia lett (volna) a nagy paramilitáris felvonulás színtere – egészen a Dnyeszterig. Csak a formát kellett megtalálni, hogy a hatóságokkal és a román hadsereggel való összeütközést el lehessen kerülni. Ez is sikerült. Olyan militáns antikommunista szervezet kellett, amely az antiszemitizmussal még nem kompromittálta magát, és a Légiót is magába foglalja, mert ha az igazságszolgáltatás fel is mentette zsidóellenes atrocitások, gyilkosságok tetteseit, ennek ellenére az állami szerveknek azért fel kellett lépniük a törvénybe ütköző tettek ellen. Csak jó név kellett, és amikor valaki felvetette a Vaszgárdát, Codreanu rábólintott. Ennek fedőneve alatt készítették elő „*az antikommunista és nem munkásellenes akciót. Mert – hangsúlyozza az önéletíró Kapitány – ha kommunistákat mondok, zsidókat értek rajtuk*”. Fel is kereste a Maniu-kormány belügyminiszterét, Alexandru Vaida Voevodot: három óráig tartott az eszmecsere, és megvolt az engedély.³⁷ De akkor hogyan is lett a tekin-

télyes, egykori erdélyi parasztpárti politikus a Vaszgárda „keresztapja”? Hiszen mindenki így emlegette. Valójában sehogy, ezt a díszítő jelzőt csak bitorolja. Mert – mint az egykori belügyminiszter emlékirataiban beszámol – amikor Codreanu felvetette neki, hogy Vaszgárda (Garda de fier) néven alapít szervezetet, akkor ő éppen azt fejtette, hogy a név túl hosszú, nehézkes, érzelmileg nem mozgósít. Codreanu ezzel egyet is értett, de hiába próbáltak meg együtt új nevet találni, nem sikerült.³⁸ A Légio főnöke belügyminiszteri támogatással alapította meg 1930 júniusában a Vaszgárdát.

Vaida Voevodban már a Monarchia világában kialakult némi protofasiszta késztetés, a román valóság ezeket felerősítette. Ő maga beszéli ezt el szerteágazó emlékiratainak egyik füzetében, amelyben részletesen felidézi a Vaszgárdával való kapcsolatait.³⁹ Mulatságos írás. Mulatságos ugyanis látni azt, ahogy beszámol arról, miként beszélnek meg egymás közt a dolgokat a politikusok, úgy, ahogy illik: szenvedélyeiket magukhoz képest okosan csomagolják, éleslátásukat finom kérkedéssel és önelismeréssel fitogtatják.

Az elemzés rögtön azzal kezdődik, hogy amikor belügyminiszter lett, már első nap megkapta a titkosrendőrség vezetőitől az éjszakai olvasmányt: a Vaszgárdáról szóló jelentéseket. Nem tetszettek neki: az volt a benyomása, hogy a moldvai ügynökök felkészületlenek, legfeljebb, ha kettőnek volt érettségije. Viszont mélyen megrázta az, amit a jászvásári diákok védőügyvédje abban a perben adott elő, amelynek során Codreanu lelőtte a rendőrfőnököt: közelebből, hogy a rendőrfőnök miként verette el és kínoztatta az egyetemi hallgatókat. Ez maradandó rokonszenvet keltett benne a Légio iránt, amelyről ettől fogva nap mint nap olvasta a bizalmas jelentéseket. Így aztán, amikor néhány nap múlva a diákszervezetek kérték, hogy nevezze ki kabinetfőnökének az ő jelöltjüket, Gheorghe Tăslăuanut, rögtön eleget is tett a kérésnek, és nem törődött „a zsidó” sajtó támadásaival.

A belügyminiszter titkára, aki már többször is elszállásolta Codreanut, megegyezett vele, hogy ha Jászvásáron megünneplik Szent Mihály napját, akkor tartózkodnak minden atrocitástól. Vaida Voevod pedig elmondhatta a titkosrendőrség vezetőinek, hogy a rendőrségi fellépések a Légio ellen mindeddig csak „Codreanu malmára hajtották a vizet, hívei számát gyarapították. Ha folytatjuk a Manciu-féle liberális rendszert, oda jutunk, hogy a fiatal nemzedék komolyan fogja venni az ő [mármint Codreanu] misztikus hókuszpókuszát, amely oly idegen a román lélektől. Gouverner, c'est prévoir”. (Kormányozni annyi, mint előre látni.)⁴⁰ Rövid távon be is jött az előrelátás. Codreanuval az első beszélgetés is jól alakult. Arra a kérdésére, hogy létre lehet-e hozni politikai szervezetet program nélkül, az antiszemitizmus pótolhatja-e a politikai doktrínát, inzultusokkal rá lehet-e venni a zsidókat, hogy elhagyják az országot, a melankolikus tekintetű ifjú így válaszolt: „Önmagában az antiszemitizmus nem program, de összetarthat mint jelszó. Ismeri Moldovát, tudja, mennyire elzsidósodott?” A miniszter még rá is erősített, mondván, hogy 1901-ben még a vasúti hordár és a portás is zsidó volt, így szombaton nem is tudott pénzt váltani; aztán 1918 után a választási gyűlést a zsinagógában kellett tartania. Ha pedig ez így megy tovább – fejtette Codreanu –, akkor Moldva, Bukovina és Besszarábia északi része teljesen el fog zsidósodni. Mire a miniszter rákérdezett: „És Máramaros is két generáción belül?” „Igen – hangzott a válasz –, ezért arra törekszem, hogy febrázzam a fiatal nemzedéket, a gyerekeket, hogy olyan nemzedéket neveljek fel, amely képes lesz állni a versenyt a zsidókkal. A moldvai különleges román fajta, lagymatag, álmodozó. Fel kell rázni, fel kell ébreszteni, meg kell acélozni. Van ellene kifogása?” „Hogy is lenne!” – mondja a miniszter. – „Teljességgel helyeslem.” Mire Codreanu: „A felnőttek vagy közömbösek, vagy már csatlakoztak valamelyik párthoz. Ezért a líceumi diákok és a fiatalok körében keresek híveket. Sokan majd

belépnék a pártokba, de egy része nekem marad, nekem és az Sz. M. Légiónak.” Abban igazat adott a miniszternek, hogy verekedésekkel nem lehet a zsidók betelepődését megakadályozni, sem távozásra bírni őket. „A botrányok többet ártanak nekünk, mint nekik.” Ezért meg is tiltotta a zsidók bántalmazását, aki pedig nem tartja be a parancsot, azt száműzi a Légióból. A kérdésre, hogy miért jár fehér lovon, a válasz: az emberek unják a politikai gyűléseket, ő viszont a marhavásárokon jelenik meg, aztán néhány barátjának a kiáltására, hogy hallgassák meg őt, összegyűlik a tömeg. „Jó módszer. Járj szerencsével” – biztatta a miniszter, aki nagyon meg volt elégedve, hogy megismerhetett „egy nemes szándéktól vezérelt embert, komoly, kitartó és emberséges embert”.⁴¹

Viszont jellemző: az egykori miniszter keserűen emlékezett arra, hogy a cuzista diákok mennyi bajt okoztak az állandó verekedésekkel és atrocitásokkal, rontották az ország hírnevét, közben neki kellett eltűnnie „a zsidó sajtó” támadásait. Sőt, a borsai tűz után ráadásul egy zsidó „suhanc” revolveres merényletet kísérelt meg ellene: ezt a sikertelen merényletet Vaida Voevod az egyik zsidó újságírónak (E. Socornak) mint szellemi felbujtónak tudta be. Maniunak elmondta, miért: azért, „mert nem léptem fel a nacionalista irányzatok ellen, mert harcoltam a zsidó internacionalista kommunizmus ellen, és pártoltam a diákságot”.⁴² És még jobban meg volt sértve azért, hogy Maniu éppen ennek az újságírónak a képviselői jelöltségét támogatta, az igazságügy-miniszter, Grigore Iunian pedig kifejezetten rossz szemmel nézte az ő politikáját. Vaida Voevod elégedetten emlékezett arra, hogy miként mosolyogta meg mindazt, amit Iunian ügyészi jelentés alapján a (besszarábiai) berești-i atrocitásokról mondott neki, miközben ő a rendőri jelentésekből tudta, hogy igazában nem került sor atrocitásokra.⁴³ Ugyanakkor Codreanunak ellátta azzal a jó tanáccsal, hogy tegyen úgy, mint a bécsi diákok, akik zsidóellenes harcukban a zsidók helyett a kommunistákra hivatkoznak, és így megnehezítik a sajtó és a zsidó szervezetek dolgát, hogy a hatóságokat és a burzsoáziát ellenük fordítsák. S bár a Vasgárdának ő sem talált jobb nevet, néhány hét múlva, amikor a szenátus ülésén miniszteri székében éppen saját pártja egyik szónokának betanult beszédén unatkozott, államtitkára hozta a Vasgárda kiáltványát, amelybe még egy-két kifejezést beszűrt (mint a tulajdon védelmét), és aztán megadta az imprimaturt.⁴⁴

Ez volt az a kiáltvány, amelyet Codreanu – emlékiratai szerint – az ország ifjúságának megszólítására bocsátott ki.⁴⁵ Ebben a Moszkva által fizetett „propagandára mint a vörös hadak előőrsére” figyelmeztetett: ez a propaganda nemzeti létünk centrumai ellen irányul, a hadsereg elleni gyűlöletet és a korona iránti megvetést terjesztve, továbbá istenellenes, és a vagyon kommunizálására szólít fel. Ezzel szemben „népünk a maga tragikus óráiban Isten, Király, Hadsereg és Tulajdon köré csoportosult mint megváltó talizmánok köré – ahogyan tette ezt egész történelme folyamán Decebál óta... és már Decebál előtt”.⁴⁶ Amikor aztán a király szemrehányó módon megkérdezte belügyminiszterét, hogy mi van a Gárdával, akkor az elővette a kiáltványt, elolvastatta a királlyal, és megkérdezte, hogy van-e benne valami, amit ő nem írna alá. Mire a király csak annyit válaszolt: „nincs”, és arra is rábólintott, hogy amíg a Gárda ezt „a román hazafias programot vallja”, nincs ok tevékenységének korlátozására.⁴⁷ A katonai vezetés is elfogadta ezt az álláspontot, hiszen faluról falura járván, „a fiúk nemzeti táncokat fognak járni, énekelnek, a román szolidaritásról beszélnek”, majd aztán „a nemzeti propagandafelvonulás” után „néhány hetet nyaralnak a különböző kolostorokban”. Maniu – „bár egyetértett velem” – a régenstanács és néhány kollégája hatására rávette a belügyminisztert a besszarábiai felvonulás engedélyének visszavonására. Vaida úgy emlékezett, hogy Codreanu a kérése iránt megértést tanúsított, mire megengedte neki, hogy Galac főutcáján fehér lovon vonuljon fel a gár-

distáival, és engedélyezte azt is, hogy gyűjtsenek egy teherautóra.⁴⁸ Egyébként Codreanu minden megértése mellett éles hangú kiáltvánnyal rukkolt elő: kérte az uralkodótól a román lélek felszabadítását, és megfenyegette a zsidó sajtót, valamint a politikusokat.⁴⁹ A miniszter ugyanakkor büszke lehetett, hogy nem történt semmiféle rendzavarás. Csakhogy történt, mégpedig több is.

Vaidát elsősorban az vezette, hogy a kommunisták ellen vonultasson fel valami társadalmi erőt, és egyben jelezze, hogy a Dnyeszterig Románia az úr. A demonstráció egyszersemind révás is lehetett a korábbi – a szovjet kommunisták által kiprovokált – tatarbunari lázadás miatt, jelzés, hogy egy újabb diverzióra mivel tudnak még válaszolni.⁵⁰ A felvonulást alapvetően azért tiltották be, mert túl kockázatosnak látszott. Besszarábiában addig a Liga sem próbálkozott az antiszemita propagandával.⁵¹ A Légió viszont a cári világ pogromhangulatát élesztette fel. Sajtóhírek szerint a „*parasztok egy hét óta nem vásárolnak, azzal, hogy most vasárnap megtörténik a Vaszgárda bevonulása Besszarábiába, s akkor mindenki annyit vehet el a zsidóktól s általában a nagytőkésektől, amennyit csak akar*”.⁵² A helyzet titkosrendőrségi jellemzése pontos: „*A Mihály Arkangyal Légió propagandája az emberekhez és a körülményekhez igazodik. Hol nacionalista – antiszemita árnyalattal a városi művelt közönség számára –, hol tisztán antiszemita: a falvak világában a nacionalizmus háttérbe kerül.*” A nacionalista árnyalatra példa az a felhívás, amelyben először a pártok felszámolását és tagságuk munkára fogását követelték, a második pontban a románok diktatúráját proklamálták, és csak harmadik pontként sorolták elő a zsidók „*karmainak és minket szívó szívókájuknak*” a levágását; majd a negyedik követelés az uzorások igába fogása és a sikkasztók karóba húzása, az ötödik az összes kávéházi és klubokba járó lusta munkába küldése volt. Ezután jöttek a további követelések: becsületes reformok, mint Olaszországban és Szerbiában, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvrák helyzetének jobbítása és végül „*igazság minden románnak az ő országában*”.⁵³

A besszarábiai nagy felvonulás betiltásába még az is belejátszhatott, ami 1930-ban Máramarosban történt, éspedig Borsán. Itt ugyanis július elején hatalmas tűzvész tört ki, és számos zsidó, valamint néhány román és magyar lakos háza leégett. A nagyváradi 1927-es diákszavargás után, ez – a borsai gyűjtogatás – volt az utolsó antiszemita tömegakció. Ezek után az egyéni terrorcselekmények következtek. A forró hangulatban egy macedóniai származású ifjú, Gheorghe Beza az agrárminisztert lőtte meg többször is, mert véleménye szerint a macedo-románokkal szemben a dobrougeai bolgároknak kedvezett. Beza kapcsolatban állt Codreanuval, de tagadta, hogy ő bujtotta volna fel, aki viszont így elvállalhatta a védőügyvéd szerepét, és aki nemcsak amiatt volt felháborodva, hogy a sajtó merénylettel való cinkossággal vádolta, hanem főleg azért, mert időközben a tervezett nagy besszarábiai menetet betiltották. A fejleményekre válaszul Codreanu kiáltványaiban harcra hívott, és bukaresti nagygyűlésre a lélekmérgező sajtó és a politikuskodás, a politizáló világ ellen, elsősorban a világháborúban elesett harcosokat szólítva meg: hadd „*remegjenek az imbecillisek*”.⁵⁴ Remegtek is – azok is, akik nem voltak azok, és akik valóban megütötték az imbecillitás mércéjét.

Amikor néhány év múlva egy cionista újságíró Máramaroszigeten felkereste Vaida egykori kabinetfőnökét, Tăslăuanut, a meglátogatott politikus a szállodában revolverrel fogadta, mert félt a gárdistáktól. És okkal félhetett, mert éppen nemzeti gárda néven készült új pártot alapítani, és nem is tagadta: „*Az én politikai alakulatomat azok a célok vezérlik, amelyeket megalakulásakor az egykori Vaszgárda tűzött maga elé. Ugyanis tudnia kell, hogy a Vaszgárdát én teremtettem meg Vaida Sándor személyes használatára... Azt akartam, hogy egy mindenre elszánt, nemzeti érzésektől fűtött ifjakkal álló légió szegődjön a románság igaz*

ügyének szolgálatába! De a Vasgárda letért arról az útról, amelyen elindítottam... Codreanu szervezete ma nem egyéb, mint a tisztességes románok kiirtására alakult bünszervezet.” Ez a szervezet a szabadkőművesek malmára hajtja a vizet, kompromittálja „az igazi nacionalizmust”. „Azonban, ha továbbra is hívek maradtak volna Vaida tanításához, ma talán kormányon lehetnének. Ehhez viszont nem jó keresztényeket és jó románokat kellett volna meggyilkolniuk, hanem azokat a szélhámos zsidókat és a többi idegent, akik állandóan szípolozzák a románságot.” A nemzeti gárdista – mint vallotta – nem ellensége a zsidóknak és a kisebbségeknek, de ezeknek „asszimilálódniuk elkerülhetetlenül szükséges”, vegyes házasságok révén; továbbá a kisebbségi iskolákat, kultúrintézményeket be kell zárni, az idegeket ki kell utasítani, a legnagyobb terror árán is. „Aki pedig ellenszegülnek ennek az asszimilációnak, agyon kell lőni őket!”⁵⁵

De térjünk vissza az 1930-as évek elejének fejleményeihez. Még 1930 nyarán Bukovinában egész sor zsidóellenes atrocitásra került sor. És lassan nyílt titok lett mindaz, ami a kulisszák mögött történt. Tăslăuanu nem tagadta: főnöke, Vaida Voevod „csak azért paklizott és parolázott az antisszemita izgatókkal, hogy lecsillapítsa, megpuhítsa, leszerelje őket”.⁵⁶ A parasztpárti kormány új belügyminisztere, Ion Mihalache elődjétől eltérően viszont már nem akarta diverzióként használni a mozgalmat: Codreanút és jó néhány társát még a nyáron letartóztatták, és több olyan macedo-román fiataalt is, akikkel a Kapitány aztán a börtönben köthetett életre szóló fegyverbarátságot. A vád izgatás és államcsíny előkészítése volt. De a történet bonyolultabb volt ennél. Tăslăuanu ugyanis azt is elfecsegte, hogy a vasgárdisták alkotmányában van egy pont, amely szerint ha valakit letartóztatnak, a többieknek ki kell szabadítaniuk, ha kell, fegyverrel is. A politikus azért akart beszélni a letartóztatott Codreanuval, mert a gárdistákat lecsillapító rendeletet kívánt tőle, attól félve, hogy Vaida Voevodot és Iuniant lelövik. Bár őt nem engedték a fogolyhoz, a börtönigazgató beszélt Codreanuval, aki erre kiadta a nyugalomra intő rendeletet.⁵⁷ Végül az ügy – a forró nyár végén – felmentéssel ért véget, mert a bírósági ítélet szerint Codreanu, amikor halállal fenyegette az újságírókat, csak polemizált, és közvetlenül nem hívott fel erőszakra,⁵⁸ a legionárius vádlottak pedig csak az ifjúság moráljának színvonalát akarták megemelni.⁵⁹

Így november elején már Codreanu felavathatta a Vasgárda székhelyét, és elmondhatta, hogy a Gárda a vitézek társulása, akik ellenségeikkel szemben is lojálisak, mert szemükbe is megmondják az igazat; a gárdisták egyenruhájának zöld színe az életet jelképezi, a veszélyben lévő ősi földet, azt, hogy a románnak gazdának kell lennie saját hazájában, és fegyverkeznie kell, amikor mindenki fegyverkezik. Hogy minderre kivel készült szövetkezni, azt dolgozószobájának képei pontosan jelezték: Károly király, Mussolini, Hitler.⁶⁰ A királynak pedig egyelőre még talán tetszetett a tekintélyuralomra szólító vasgárdista toborzó plakát: „Föl tehát Románia igazi románsága, indulj útnak, és szabadítsd meg az országot a politikai pártoktól, mert most nem párturalomra, hanem arra az erős karra, arra a világító fényre van szükség, amelynek engedelmeskedik s amelyet szívésen követ minden román lélek. Jöjjetek, kereskedők, iparosok, intellektuelek és munkások, s iratkozzatok be önkéntesnek a Vasgárda zászlói alá.”⁶¹

A borsaiak pere

Ezenközben Codreanu nyugodtan működhetett védőügyvédként társaival Szatmárnémetiben, a borsai zsidóellenes zavargásokkal vádoltak perében. Annál is inkább, mert a besszarábiai nagy felvonulás betiltását elmarasztaló kiáltványában azzal fenyegette meg a „Sărindar (utcai) urakat”, mármint az úgynevezett zsidó lapok munkatársait, hogy

„talán azt akarjátok, hogy a román lelket felsebzó állandó inzultusok miatt egy jó napon a máramarosi fellázadt szentek élén lássatok? Tudjátok meg, hogy akkor ültött az utolsó órátok, és végetek van”.⁶² De milyenek is voltak azok a máramarosi szentek?

A Vasgárdáról szóló szakirodalom éppen csak érinti a borsai esetet, pedig ez a legionárius vezetés számára jelentős fejlemény és keserű lecke volt, még akkor is, ha győzelemként könyvelték el a végkifejletet. Július elején, a „fekete pénteken” Borsa néhány zsidók lakta háza kigyulladt, és 128 ház porig égett, túlnyomó többségükben zsidók házai. Máig sem tudni pontosan, hogy miként lobbantak fel a lángok.⁶³ Akkor sem sikerült kinyomozni, amikor még voltak nyomok. Talán nem is nagyon akarták az illetékesek tovább gerjeszteni az ügyet: az ügyészség a gyűjtogatás miatt nem is emelt vádat, bár gyanús lehetett, hogy egymástól távol lévő házakban szinte egyszerre ütött ki a tűz. Igaz, erről a cionista magyar lap, az *Új Kelet* írt, de ezt a lapot a prefektus már korábban rémhírterjesztéssel vádolta.⁶⁴ Pedig a lap csak arról tudósított, hogy a moldvai agitátor – akiről majd a továbbiakban lesz szó – a görög katolikus papnak egy levélben kifejtette azt a tervet, amely szerint „egy előre megbeszélt időpontban a vérszövetség tagjainak fel kell gyűjtaniuk Máramaros zsidó lakta falvait. A terv szerint a gyűjtogatás Borsán veszi kezdetét”.⁶⁵ Hogy hogyan is szólt pontosan a levél, nem tudni, de beigazolódtak a „rémhírek”. Testi sértés, erőszak vádjával 83 embert – köztük 18 zsidót – ültettek a vádlottak padjára. És a per folyamán megelevenedett a rémtörténet. A polgári és demokratikus sajtó zsidóellenes gyűjtogató akcióról írt, Codreanu „*infernális*” zsidó praktikáról – szerinte a zsidók gyűjtották fel a falut (és főleg magukat), mert felismerték „a román nemzeti újjászületés veszélyét”, hogy aztán a pogromhangulatra hivatkozva, kemény fellépést követeljenek a románok ellen.⁶⁶

A leghitelesebb tanúságot maga a gyűjtogatással vádolt ortodox pap tette emlékirataiban, aki még Borsa nevét is felvette: ő Ion Dumitrescu-Borşa, aki az eset után Codreanu titkárává szegődött. Aztán 1947-től tizenöt évet töltött börtönben, majd megírta emlékiratait. Miután ez megjelent, akadt régi legionárius, aki azzal vádolta, hogy a Securitaténak dolgozott, és egyébként részeges, kujon, hazug, intrikus, stréber, rágalmazó, gyáva stb. volt; mire természetesen akadt olyan szimpatizáns, aki megvédte. Akárhogy is, emlékiratai önmagukért beszélnek: egy tükördarabot alkotnak, amelyben sok mindent meg lehet látni, a repedéseken keresztül pedig még az események mögöttesébe is bepillantást nyerhetünk. Tegyük egyszerűen zárójelbe az elbeszélés tükrén az ilyen történeteket! Így is szomorú a történet, bár egy-egy komikus mozzanattal. Már az is kissé komikus, ahogy Ion pap Borsára érkezett, és a helyi szerzetes rögtön frizőrhöz küldte, hogy hosszú haját és szakállát vágassa le, ne járjon papi köntösében, csak mise alkalmával, mert különben zsidónak nézik. Ő pedig még Máramarosszigeten a kaftános zsidókat nézte szerzeteseknek. Borsán hamar megtudta, hogy a község lakosai közül huszonnégyezer román, négyezer zsidó, kétezer magyar, ezer német, továbbá megtudta azt is, hogy a zsidók mindenre rátették a kezüket, ugyanakkor minden házban van egy titkos kocsmá (tehát a pálinkafőzésen osztoztak), továbbá egyetlen orvos működik, a zsidó orvos (ha nem lett volna zsidó, orvos sem lett volna). A papok – főleg a görög katolikusok – a gyászmiséért olyan sok pénzt kértek, hogy a híveknek az uzsorásoktól kellett kölcsönkérniük (akik nyilván szintén zsidók voltak – és milyen baj lett volna, ha nem lettek volna, hiszen az elhalálozottak lelki üdvösségéről volt szó, valamint a papi jövedelmekről). Még szerencse, hogy akadt egy bíró, aki (csak) megbüntette az uzsorásokat, (mert ha kiírtotta volna őket, akkor kénytelenek lettek volna a keresztények az uzsorásokodás bűnébe esni). Mindenesetre Ion pap hívei (és saját) érdekében két kocsmát és egy

boltot nyitott, megtanította őket, hogy miként számítsák ki a nyereséget, és olyan sikerrel tette ezt, hogy a görög katolikusok kezdtek visszatérni az ortodoxiára. Közben mély barátságokat kötött azokkal, akikkel együtt jártak halászni, sőt még zsidó barátokra is szert tett, és azzal is megbarátkozott, aki zsidó kereskedőket rabolt ki, amíg le nem csukták.

Talán még így is jól meglettek volna valamennyien, ha nem érkezett volna Moldvából egy ifjú (diák, tanító, újságíró, szerkesztő – ahogy magát megnevezte, és ahogy őt mások –, bár úgy tűnik, nem volt foglalkozása az agitáción kívül). Az ifjú történelmet kezdett tanítani, és miután előadást tartott a román nép eredetéről, napirendre tűzte az antiszemitizmus kérdését, mire a jelen lévő zsidók dorongokkal támadtak rá és román közönségére, de a csendőrök megmentették az – ártatlannak beállított – „tanítót”. Ez mélyen elkésérítette Ion papot, aki összefogott a görög katolikus pappal és a tanítóval, hogy leomossák a gyalázatot.⁶⁷ Az esetről a katonai ügyészség is jelentett. Ebben a jelentésben szó sincs antiszemitizmusról, csak azt tudjuk meg, hogy a tanító márciusban engedélyt kapott az előadásra, és ennek hírére a zsidók betörték az iskola ablakait, majd a csendőrök a templomba kísérték a tanítót és a románokat, hogy itt fejezze be az előadást. Aztán májusban újra előadást szerveztek, ami után „*kisebb törvénysértéseket követtek el a zsidók ellen*”, akik erre kihívták a csendőröket, a románok pedig a görög katolikus templomban gyűltek össze a tanító védelmére. Később a zsidó negyedben akartak tüntetni, ha pedig a csendőrség közeledett, félreverték a harangokat. Végül sikerült vizsgálatot indítani ama zsidók ellen, akik még márciusban az iskola elhagyására kényszerítették a tanítót, ugyanakkor vizsgálat indult a két pap és a tanító ellen is, mert megverték két zsidót, és többnek a házába is behatoltak.⁶⁸ Ion pap erre már nem is emlékezett, mert mély elégtétellel töltötte el, hogy híveivel hazafias énekeket énekelve fel és alá vonultak Borsa községében, mire a zsidók elrejtettek, és akik fegyverrel akartak rájuk támadni, azokat lefegyverezték. Ezek után mélyen elkésérítette őket a zsidó sajtó vádaskodása. Kénytelenek voltak szövetséges után nézni.

A tanító kapcsolatban állt Codreanuval, és Ion papnak adott is néhány kiáltványt, amiből ő, mint megvallotta: „*majdnem semmit sem értettem. Valami misztikus, titokzatos dolog volt, a Mihály Arkangyal név, a Vaszgárda; komolytalannak tűnt az egész, a mindent megkaparintó zsidók elleni harc kivételével*”.⁶⁹ Végül is a két pap egy paraszt társaságában felkerekedett, és kétheti szekerezés után megérkezett Codreanuhoz. Egymásra találtak a Kapitánnyal, egybeolvadtak a nép sorsa iránti részvétben – és a zsidógyűlöletben. A papok elmondták, hogy megszakad a szívük a nép sanyarú sorsa miatt, a Kapitány pedig kijelölte az irányt: „*Az egyetlen megoldás, amit látok, hogy szervezzük meg a parasztokat, és igyekezzünk moráljukat felemelni. Tudják meg, hogy nem egyedül harcolnak, mert mi támogatjuk őket, harcolunk értük, és sorsuk a mi győzelmünktől függ.*”⁷⁰ Ion pap szellemileg is feltöltekkezett, mert megkapta az EGY MEGKERESZTELKEDETT ZSIDÓ GYÓNÁSA című művet a rituális gyilkosságokról. Ebből ihletet merített a zsidókérdés „békés és törvényes” megoldását felvető beszédeihez. A papi tanításokon kívül az is emelhetette egyes borsai harcosok harci kedvét, hogy a moldvai diákról „*a nők elterjesztették, hogy ő maga Károly király*”.

Aztán megérkeztek Codreanu küldöttei is. És július elején fellobbant a tűz. Ion pap szerint a zsidó orvos cselédje égő gyertyával ment fel a padlásra, és a cseléd óvatlansága lett volna az oka a tűzvésznek. A görög katolikus pap éppen misézett, amikor a görögkeleti (Ion) tudatta vele, hogy mi történt, mire az oltár előtt térdre esett, és így fohászzkodott: „*Add, Uram, hogy a zsidók is égjenek le!*” Száznegyven zsidó és hét keresztény

ház lett a lángok martaléka, de az emlékező Ion pap szomorúságára, a zsidók mind biztosítva voltak, és – állítólag – még a Királyi Ház is félmillió lejjel segítette őket, sőt a király zsidó származású élettársa is (ami nem valószínű, mert nem izgatta őt a zsidók sorsa). Aztán nemcsak a gyanúsított papokat tartóztatták le, hanem két hétre Codreanut is, mert megfenyegette a zsidó sajtót azzal, hogy a máramarosi szentek élén megjelenik, és akkor üt az utolsó órájuk.⁷¹ A per „a zsidókérdés pere” lett – hangsúlyozta emlékirataiban Ion pap.⁷² És valóban az lett. Nem véletlen, hogy Codreanu önéletírásában nem részletezte a fejleményeket, bár jelezte, hogy ötven paraszt és húsz zsidó került a vádlottak padjára, továbbá, hogy ő volt a védő három társával együtt, és azt is, hogy nyolc napon belül megszületett az ítélet.⁷³

A visszatekintő szem előtt az, amit a védelem elmondott, olykor még kompromittálóbbról, mint a vád. Lapozzuk fel a legjelentősebb erdélyi magyar napilapot, a Magyar Párt lapját, a *Keleti Újságot* és mellette a magyar cionista *Új Keletet* is. Elég néhány mozzanat a moldvai diák vallomásából. „Az antiszemitizmust szüleimtől örökölttem, de sohasem léptem fel provokálól, mert olyan a lelkem, hogy csak a provokációra válaszolok hasonló gesztussal” – mondta, és elmesélte, hogy amikor Borsáról elment, hallotta, hogy a zsidók azt mondják, regáti antiszemita többet nem teszi be a lábát. Ezt nem tűrhette, ezért május 10-re gyűlésbe hívta a népet, az úton beszédeket tartott, ilyesmiket: „Azt mondtam, hogy törvényes úton harcolni kell azért, hogy Romániában a hivatalokban csak románok legyenek. [...] Máramarosban minden kocsma zsidók kezében van, és így tönkreteszik a népet.” Egyébként pedig a zsidók többsége kommunista. A diák nem tagadta: verekedett is. De aztán: „Három nap és három éjjel imádkoztunk a falusiak kérésére, hogy az Isten szabadítsa meg őket a zsidóktól. [...] Nemzeti célokért dolgoztam, és ezért csak dicséretet érdemlek.” Levelet írt a görög katolikus papnak, amelyben jelezte, hogy „abban a pillanatban, amikor megkapják a jelet, megszállják a vasutakat és a középületeket”. Ez a levél magánlevél volt, nem fedte a Légió intencióját, mert „a légió csak törvényes úton küzd, s őt e levélért Zelea Codreanu szigorúan megdorgálta”. Ezek után a görög katolikus pap elmesélte, hogy tizennégyezer híve van a Légiónak Borsán, „csak azért nem alkalmaztunk erőszakot a zsidókkal és a hatóságokkal szemben, mert az asszonyok könyörögtek”.⁷⁴

Moța, az egyik védőügyvéd ezek után úgy érezte, hogy a másik oldal bizonyos atmoszférát akar teremteni, ezért „mi is kérni fogjuk, hogy terjesszék be a máramarosi törvénytől azokat az aktákat, amelyek a zsidók rituális gyilkosságaira, csalásaira, csempészkedéseire és uzoráskodásaira vonatkoznak”. Végül ő maga is olyan „materialista” magyarázathoz lyukadt ki, amilyenért – láttuk – megrótták „a zseniális” Cuzát: „A zsidóknak jobb a helyzetük, övék minden, a románok szegények.” Codreanu pedig „egy fekete zablepényt mutat fel, és megkérdi a tanútól, igaz-e, hogy ilyent eszik a máramarosi nép”. A tanú, a borsai iskola igazgatónőjének válasza: „Ilyent és még rosszabbat is. A zsidók egy része jó módon van, és fehér kenyeret eszik, a többiek azonban együtt szenvednek a románokkal.” A vagyonmegosztásról is módosult a kép, amikor Codreanu az adóvégrehajtóból kiszedte, hogy a fatelepek közül egy román és hét zsidó kézben van, és tizennyolc zsidó kocsmá mellett hét román működik. Azt pedig „nagy derűtség” fogadta, amikor Moța kérdésére, hogy kié a szomszédos nagy hegy, egy öreg román elmondta, hogy Juga prefektusé és egy zsidóé.⁷⁵ Aztán az is kiderült, hogy valóban magas kamattal lehetett kölcsönt szerezni: negyven százalék fölé is ment, de a bankok sem voltak olcsóbbak. Amikor a jegyző azt vallotta, hogy hallotta, a román lakosság felgyújtja a falut, Moța kifakadt: „Ez okozta az egész pert” – és a vallomás visszavonásával a pernek is véget akart vetni, de hiába. Amikor pedig Codreanu megkérdezett egy román tanút, hogy a zsidók is ilyen rossz helyzetben

vannak-e, mint a románok, a válasz ez volt: „*A mai viszonyok között mindnyájan szenvedünk, de különösen nekünk, románoknak nehéz a sorsunk.*” Így az eredmény csak az lett, hogy a moldvai diák fellépéséig nem került sor interetnikus konfliktusra.⁷⁶ A per viszont akkor lett egyre kínosabb, amikor zsidó tanúk arról vallottak, hogy a moldvai diák verekedett, Ion pap pedig arra biztatott, hogy „*lőjön bele a zsidóba*”. Sőt, egy román tanú elbeszélte, hogy a tűzvész után befogadott egy zsidó asszonyt, mire „*Dumitrescu lelkész megszidta, egy kést vett elő, és arra akarta rábírní, hogy vezesse őt a zsidó asszonyhoz*”. A pap erre azzal védekezett, hogy a kést csak azért vette elő, mert a tanú nagyon ideges volt, de nem akarta bántani.⁷⁷ Bár a perről szóló tudósításból valóban kiderült, hogy a háttérben a nagy gazdasági nyomorúság áll, egyre durvább mozzanatok kerültek napvilágra. Ion pap és a diák egy zsidó tanút az ágyból ráncigált ki, a pap aztán revolverrel kényszerítette, hogy menjen be a Visó vizébe, merüljön alá – így keresztelték meg, és megüzenték vele a zsidóknak, hogy távozzanak. Egy másikkal is hasonlóképpen bántak, és közben keresztet vetettek rá, megkérdezve, mi akar lenni: ortodox vagy görög katolikus – magukat pedig keresztapáknak nevezték. Közben olyasmiket is elmondtak a román tanúk, hogy a román tanítónak éjszakánként bujkálnia kellett a zsidók elől, a zsidók ugyanis háromszázezer lejt tűztek ki a moldvai diák fejére.⁷⁸ Hogy igaz volt-e vagy sem, nem derült ki, de hogy ilyesmiket mondhattak, az okkal feltételezhető, ismerve a fasiszta humor dialektikáját. A sajtó pedig terjesztette ezt a „humort”, ahogy tehette. Igaz, a magyar lapok tudósítóit időnként kitiltották a teremből. A per végén ugyanakkor nyugodtan lehetett már mindent mondani. Ion pap, amikor tagadta, hogy embereket bántalmazott, büszkén jelenthette ki: „*Nem igaz, hogy megpofoztam azt a zsidót, de sajnálom, hogy nem tettem meg.*”⁷⁹

Ha nem mondanak is egymásnak ellent, de a perről szóló tudósítások egyazon mozzanatot is más- és másképpen tárják az olvasók elé. Az *Új Kelet* komorabb, részletesebb. Például: „*Codreanu fekete kenyere nem tévesztette el hatását a hallgatóság előtt, akik nem tudják, hogy – a végrehajtó jelentésével ellentétben – a borsai zsidók nyolcvan százaléka a román paraszttal egyforma sorban él.*”⁸⁰ A *Keleti Újság* a per végéről már nagyon röviden adott hírt, míg az *Új Kelet* hosszan mutatta be az ügyész beszédét, amely a nép nyomoráról, a román paraszt jószágáról, majd Codreanu lepényéről szólt, aminek láttán „*még annak is összefacsarodott a szíve, aki vasból van*”. Az ügyész a „*poétalelkű, idealista*” moldvai agitátornak és a papoknak is a megbüntetését kérte, de egyben három évet a zsidó vádlottnak is. A végkifejlet az igazságszolgáltatás karikatúrája. A fő védő, a kolozsvári Ion Cătuneanu, a római jog professzora deklarálta, hogy nemzeti per folyik, amelyben két nép harcol egymással. Ezután hosszan idézett a CIÓN BÖLCSEINEK JEGYZŐKÖNYVÉ-ből, majd rengeteg statisztikai adatot sorolt fel, és visszatért oda, ahonnan elindult.⁸¹ Éjfélkor Codreanu röviden szólt: „*Nem gyűlölök senkit, csak a fajtámat szeretem, azt a szegény népet, akin mindenki keresett. Csak fajtámnak az élethez való jogát kérem. Mert ennyi, azt hiszem, neki is jár.*” Ehhez már senkinek sem volt megjegyzése.⁸² Érdekes, hogy Ion pap másra emlékezett ebből a rövid beszédből, arra, hogy Codreanu olyasmivel fenyegette meg a fenyegetőző sajtót, hogy szét kell zúzni a kígyók fejét, és elszavalta Aron Cotruș átokversét. De hát annyi mindent mondtak, hogy ki tudná fejben tartani. A lényeg az – mint a *Brassói Lapok* elemzője írta –, hogy: „*most fel sem tűnik, hogy Zelea Codreanu bírák, ügyész, hallgatóság jelenlétében kimondja: Ki akarjuk űzni az országból a zsidókat, mert ők az okai minden nyomorúságunknak.*”⁸³ Öt percre vonult vissza a bíróság, és már meg is lett az egyhangú felmentés⁸⁴ – csak a moldvai agitátor kapott ötezer lejes büntetést testi sérülésért. Ezek után „*a karzatról virágosóval árasztották el a nagy per szereplőit.*”⁸⁵

A perről szóló tudósításokban mindenki megtalálta azt, amivel egyetértett, ami megbotránkoztatott és amit kárhoztatott. Minden hír izgatott: részben fokozta az antiszemitizmust, részben neveltségére tette – kinek-kinek a maga mértéke szerint. A komolytalan mozzanatokban is gazdag elbeszélés véres komolysággal jelzi a mozgalom térhódításának útját-módját, azt, hogy a zsidóellenességgel miként lehetett mozgósítani és teret hódítani. Az antiszemita gaztettekkel azt a látszatot teremtették meg, hogy nem az állami alkotmányos berendezkedést támadják – miközben azt tették –, és amiben ráadásul a független igazságszolgáltatás elfogultságára számíthattak. Amikor a tűzvész után Schön Dezső a csendőrkapitánnyal felkereste a görög katolikus papot, az, kezét a mellén függő papi keresztre téve, így intette a csendőrkapitányt, *„Vedd tudomásul, ha bármelyikünkhez hozzá mersz nyúlni, agyonverünk. Emlékezzél, hogy mi agyonlőttük a jasi rendőrprefektust, agyonlőttük David Falikot, és senkinek nem történt baja. Te is ezek sorára akarsz jutni?”*⁸⁶

A taktika azonban nem minden esetben vált be. Borsán teret hódított a mozgalom, a régióban, Máramarosban mégsem kapott erőre.⁸⁷ Elpártolt a görög katolikus pap – aki a per végén Codreanu kebelén sírta ki magát – és a királyt játszó moldvai diák: mindketten átálltak a parasztpártiakhoz. És valamit elmondhattak, amit nyilvánosan tagadtak, mert 1936-ban a parasztpárti vezető, Ion Mihalache arról szólt a parasztpárti fiatalságnak, hogy Borsát az antiszemita égették le.⁸⁸ A diákot megvették – emlékezett Ion pap, aki nemsokára kivívta a Betyár popa (Popa Haiduc) ragadványnevet,⁸⁹ bár igazában semmi betyárosat nem cselekedett, hacsak azt nem, hogy kedvelte a betyárlakomákat (sült báránnyal és borral), és hacsak valóban nem ő gyűjtotta fel Borsát. A köztudatban viszont gyűjtogatóként élt, nevével is némileg erre emlékeztetett. A borsai Ion pap névrokona, aki maga is agitált Borsán, az ifjú C. Dumitrescu-Zăpadă viszont valódi betyáros tette lobbant. Úgy elkeseredett, *„a zsidó sajtó hazugságai miatt”*, hogy Bukarestben se szó, se beszéd le akarta lőni az egyik szerkesztőt, de revolvere csődöt mondott. Az ő védelmét is Codreanu vállalta,⁹⁰ aki tagadta, hogy ő biztatta volna.⁹¹

A legionárius vezetők számára azonban kiderült, hogy a tömegakciós botrányoktól tanácsosabb óvakodni, és a nyilvánosság sem hozott a konyhára. Nem véletlen, hogy Moța legszívesebben véget vetett volna a borsai pernek, Codreanu pedig önéletrajzában erről nem is írt; igaz, viszont annál jobban szidalmazta a szerinte rágalmazó zsidó – valójában a demokratikus – sajtót. Így a Kapitány nem is volt hajlandó szóban, hanem csak írásban nyilatkozni, mondván, hogy az újságírók elferdítik mondanivalóját. Később a *Brassói Lapok* riportere újra felidézte az esetet, és idézett az írásbeli válaszból is, a következőt: *„Ameddig a maramuresi románok összeszáradt zabkenyeret esznek, addig ebben az országban nincs hely más náció számára.”* A nyilatkozatot Moța lefordította Codreanunak, aki ezután átszólt az újságírói asztalhoz: *„Tisztességes volt...”* Viszont később védőbeszédében megtámadta a kisebbségi sajtót, hogy *„elferdítette az esetet, és okatlanul riasztotta a közvéleményt. Úgy látszik – hangsúlyozta a riportert –, más a magánvélemény és más a szónoklat”*.⁹² De mi lehetett a borsai hétköznapi valósága?

A borsai antiszemita erőszakcselekmények valódiságát az ügyészi vizsgálgatások is megerősítették.⁹³ A Vaszárda válaszát a sajtónak a Kapitány-mítosz egyik kialakítója, Ion Banea adta meg, amikor brosúrájában kifejtette, hogy *„a román nem »a gazdasági helyzet« miatt lázad”,* hanem azért, mert a zsidók túl sokan vannak, megkaparintják az erdőket és a létforrásokat, és uzsoráskodnak.⁹⁴ A per az ilyen helyzetjellemzésekre más fényt vetett. A valódi helyzetről nincs korszerű képünk. Az 1870-es országismertető irodalom a maga idejében még valóban az volt,⁹⁵ a két világháború közötti írások szegé-

nyesek. Az persze kiderül, hogy a régi román nemesi birtokos családok birtokai sem voltak jelentéktelenek,⁹⁶ de a román publicisták a román nyomort ecsetelik, miközben írásaikban azért felsejlik valamiféle folklóridill is. A cionista Schön Dezső szociográfiái írásait is ez a kettősség – nyomor és idill – jellemzi. „Sokszor hívtam fel a figyelmet az elkallódott és elsodort maramuresi zsidóság életére, sokszor tártam fel ezt a minden emberi képzeletet felülmúló tragédiát. Ki jött menteni? Hol a megoldás? | Belenézek a jegyzeteimbe, bámulom az első órák »anyag«-át, összeszorul a torkom, minden erő elhagyja tagjaim, üres, rossz érzés kúszik fel a gyomromba. | Keresem az összefüggéseket. Miért van ez így? Mi az, hogy logika, emberi jogok, demokrácia, európai nézőpontok...? Erőt vesz rajtam az irtózát és a szégyenkezés. Lenyelem kitörő mondataimat.”⁹⁷ Viszont a vigasz a haszid világ, amely ellenállt minden modernizációnak, állami beavatkozásnak, és a hagyományörzés büszkeségének tudatával tölthetett el. Meg lehetett találni ezt is. „A borsai zsidók – emlékezik a máramarosi világot feltáró Schön Dezső – sok tekintetben elütöttek a többitől. A darabka földhöz, az erdőhöz görcsösen ragaszkodtak. Igazi parasztok voltak, saját kezükkel művelték meg a földet.” Ami a fakitermelést illeti: „A román ledöntötte a fát, és levontatta a rönköket, a zsidó feldolgozta és eladta a deszkát. Közös kockázat, közös haszon. Megélt belőle az egyik is, a másik is.”⁹⁸ Az antiszemita agitációval ezt a világot is fel akarták számolni. Ugyanakkor a kormányzat a zsidó modernizációs kezdeményezéseket sem nézte jó szemmel, betiltotta az ICA nevű zsidó kolonizációs társaság munkáját, holott ennek az emberei hozták az első „basarabiai fajjuhokat”, és a tejgazdaságot is új alapra helyezték.⁹⁹ A Brassói Lapok elemzője szerint a szatmárnémeti tárgyaláson az első napokban még lehetett látni, hogy a parasztok „fesztelenül” beszélgettek zsidó falubelijükkel. „De ma már sietve hagyja félbe a zsidóval való beszélgetést a borsai paraszt, ha pillantása találkozik papjának tekintetével.”¹⁰⁰

A budapesti Reggeli Újság bukaresti tudósítója rögtön a borsai tűzvész után – melyet a moldvai diák agitációjának tudott be – a liberálisokat vádolta az antiszemita izgatással: így akarják a Nemzeti Parasztpárt kormányát diszkreditálni, mert ez, félve népszerűsége elvesztésétől, nem mer fellépni. Viszont az antiszemita zavargások eltűrése miatt a nemzetközi pénzpiacon sem juthatnak kölcsönhöz, ezért Brătianuék antiszemita izgatói faluról falura járva kamatellenes ligát szerveznek – a népgyűlések pedig antiszemita zavargásokhoz vezetnek. Moldvában ugyanakkor nem agitálnak, mert „jól tudják, hogy a zsidók ellen kitört népharag rajtuk, a bojárokon, a román földesurakon folytatódik”. Haddjárjanak Bukovinában és Máramarosban a fehér lovas diákok, „mert a báró Caprikat, Hurmuzakikat, Vaszilkokat és más földesurakat, ha fájlag románok is, nem tartják maguk közül valónak, úgyannyira elnémetesedtek az osztrák uralom alatt. Ugyanígy vannak Máramarosban is a Pap Simonokkal, Mihályiakkal, Rednikekkel, Jugákkal és a többi magyar levegőben felnőtt földesúrral”. Azt pedig nem bánják, ha a zsidók után ezekre csapnak le a parasztok.¹⁰¹

Mindezek persze spekulációk voltak egy olyan világban, amelyben mindig mindenki mindenkiből a maga tőkéjét próbálta gyarapítani. Banea büszkén hirdette, hogy Codreanu megadta a jelet a felszabadító harcra, és „az Arkangyal lángpallosával világítja meg nekiünk az utat” – a győzelem felé.¹⁰² A Brassói Lapok viszont Vaida Voevod belügyminiszter „falstaffi humoráról” értekezett, és főleg kabinetfőnökéről, aki „csak azért paklizott és parolázott az antiszemita izgatókkal, hogy lecsillapítsa, megpuhítsa, leszerelje őket”.¹⁰³ Így a végkövetkeztetés: valójában Vaida Voevodnak kellene a vádlottak padján ülni.¹⁰⁴ Alap az ítéletet „salamoni bölcsességgel” jellemezte, de azért hozzátette, hogy az ítélkezők elítélték a „kormányzati szellemet, mely nem vágja idején és erélyesen útját a közrend megzavarásának, másodszor azt a lehetetlen gazdasági nihilt, amelyből faji és vallási gyűlölködés oly gazdagon táplálkozik”.¹⁰⁵

A borsai történet azt példázza, hogy a Vasgárda a helyi konfliktusokat miként próbálta mozgalommá integrálni,¹⁰⁶ ugyanakkor – és ez lehetett számára a nagy tanulság – vigyáznia kellett, hogy a helyi konfliktusok ne csapjanak át nyílt erőszakba. Később ki is derült: „Maramuresben bent a megyében hálátlan dolog antiszemita politikát csinálni. [...] *De kint az antiszemita fórumon annál komolyabb vesszőparipa volt Maramures – hiszen megvolt a havasok ügye.*” Aztán az is kiderült, hogy csak a havasok tíz százaléka van zsidó kézben. Ami pedig magát a máramarosi román diákságot illeti, a jódi esperes fia szerint a máramarosi diákság nem szélsőjobboldali, hanem olyan beállítódású, amire az antiszemiták azt mondják „*nincs perspektívája*”.¹⁰⁷

A legionárius harcosok azt a tanulságot vonták le az 1930-as esztendőben történekből, hogy választások útján lehet és kell hatalomra törni:¹⁰⁸ a hatalomhoz a parlamenten keresztül vezet az út, miközben a parlamentáris demokráciát magát továbbra is élesen támadták. Annál is inkább, mert 1931. január elején az új belügyminiszter, Mihalache betiltotta a Vasgárdát és a Légiót, majd ennek vezetőit újra letartóztatták. Március végén viszont felmentették őket, és a „Corneliu Zelea Codreanu csoport” ismét indulhatott a választásokon.

Jegyzetek

1. Serge Moscovici: CHRONIQUE DES ANNÉES ÉGARÉES. Paris, 1997. 116.
2. Pierre Milza: LES FASCISMES. Paris, 1991. 241.
3. Angelo Tasca: NASCITA E AVVENTO DEL FASCISMO. [1938.] H. n. 1950. 7. Tasca leíró módszerének alapja az a tapasztalata, hogy szerinte nem egyszerűen fasizmusról, hanem fasizmusokról beszélhetünk. Munkája ma is élő, utoljára 2006-ban adták ki.
4. Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Cristian Troncotă, Dana Beldiman és Tiberiu Tănase (szerk.): IDEOLOGIE ȘI FORMAȚIUNI DE DREAPTĂ ÎN ROMÂNIA, II. București, 2000. 192., ill. 218.
5. Ion Banea: CĂPTANUL Timișoara [1936], 1995. 112.
6. Iustin Ilieșu: VOM ÎNĂLȚA SPĂZURĂȚURI. *Pământul Strămoșesc*, 1927. 2. sz.
7. Corneliu Zelea Codreanu: PENTRU LEGIONARI. [Sibiu, 1936. 335.] Timișoara, 1993.
8. Corneliu Zelea Codreanu: CĂRTICĂ ȘEFULUI DE CUIB. München, 1987. [12. kiadás.] 95–107.
9. Nicu Iancu: SUB STEAGUL LUI CODREANU. Madrid, 1973.
10. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 336.
11. Petre Pandrea: GARDA DE FIER. București, 2001. 37.
12. Ioan Scurtu, Natalia Tampa, Cristian Troncotă, Dana Beldiman és Tiberiu Tănase (szerk.): IDEOLOGIE ȘI FORMAȚIUNI DE DREAPTĂ ÎN ROMÂNIA. 1931–1934. III. București, 2003. 93.
13. IDEOLOGIE, II. 196., 210.
14. Uo. 283.
15. Moscovici: CHRONIQUE, 116.
16. Codreanu: CĂRTICĂ, 24.
17. Ioan Scurtu (szerk.): TOTALITARISMUL DE DREAPTĂ ÎN ROMÂNIA. ORIGINI, MANIFESTĂRI, EVOLUȚIE 1919–1927. [I.] București, 1996. 181–185., 245–250.
18. Vasile Coman: AMINTIRI LEGIONARE, I. 128. Cluj, Arhivele Naționale.
19. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 360.
20. Ion Dumitrescu-Borșa: CAL TROIAN ÎNTRA MURUS. București, 2002. 71.
21. IDEOLOGIE, II. 214–215.
22. Takács Ferenc: A MIHÁLY ARKANGYAL LÉGIÓ. Erdélyi Magyarok Tolna Megyei Közhasznú Egyesülete, 2012. 205–206.
23. Dumitrescu-Borșa: CAL TROIAN, 143.
24. Vasile Marin: CREZ DE GENERAȚIE. București, 1937. 134.
25. Mikó Imre: HUSZONKÉT ÉV. Budapest, 1941. 31.
26. Vasile Coman: AMINTIRI LEGIONARE, I. 170–173.
27. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 363.
28. Bogdan Murgescu: ROMÂNIA ȘI EUROPA. Iași, 2010. 224–225.

29. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 71.
 30. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 366.
 31. Uo. 368–369.
 32. Uo. 370–372.
 33. Uo. 375.
 34. IDEOLOGIE, II. 220–221.
 35. Daniel Dieaconu: REALTATEA UNUI MIT. CORNELIU ZELEA CODREANU. Piatra Neamţ, 2009. 245–246.
 36. Nicholas M. Nagy-Talavera: THE GREEN SHIRTS AND THE OTHERS. Stanford, 1970. 247.
 37. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 377–378.
 38. Arhivele Naţionale, Sibiu, Fond Vaida Voevod. 21. nr. Caietul I. 37.
 39. Arhivele Naţionale, Sibiu, Fond Vaida Voevod. 21. nr. Caietul I.
 40. Uo. 14.
 41. Uo. 16–18.
 42. Uo. 28.
 43. Uo. 32–33.
 44. Uo. 37.
 45. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 378.
 46. Ion Banea: CĂPITANUL. Timişoara [1936], 1995. 76.
 47. Arhivele Naţionale, Sibiu, Fond Vaida Voevod. 21. nr. Caietul I. 38.
 48. Uo. 41.
 49. Corneliu Zelea Codreanu: CIRCULĂRI ŞI MANIFESTE. München, 1981. 5–8.; Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 381–384.
 50. Ezt 1944 augusztusa után nem volt tanácsos feszegetni, annál is kevésbé, mert – Maniuval ellentétben – Vaida maga is a Szovjetuniónak való behódolást választotta. Úgy érezte, hogy az biztonságot nyújt, a kis gazdaságok életkép-telenek, az államosítás új távlatokat biztosít, és mindenki, aki dolgozni akar az ország újjáépítésén, teret kap. Lásd erről: Arhivele Naţionale, Bucureşti, Fond Vaida Voevod, 282.: A. Vaida Voevod: ALTERNATIVA.
 51. IDEOLOGIE, II. 195.
 52. MOL, K 609. Lapkivágatok országok szerint csoportosítva, 81. cs. *Budapesti Híradó*, 1930. júl. 30.
 53. IDEOLOGIE, II. 209., 217.
 54. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 384.
 55. Káhn Kálmán: ÚJ ANTISZEMITIZMUST TALÁLT KI TÁZLAUANU, A „VASGÁRDA ATYJA”. *Új Kelet*, 1936. aug. 4. 181. sz.
 56. VAIDA VOEVOOD FALSTAFFI HUMORÁBÓL... *Brassói Lapok*, 1930. nov. 22. 259. sz.
 57. Farkas Aladár: HÁTBORZONGATÓ TÖRTÉNET A KÖZELMÚLTBÓL. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 22. 259. sz.
 58. IDEOLOGIE, II. 269–272.
 59. Armin Heinen: LEGIUNEA „ARHANGELUL MIHAIL”. Bucureşti, 2006. 187.
 60. IDEOLOGIE, II. 275–276.
 61. ZELEA CODREANU SZATMÁRRÓL IS VIGYÁZ AZ EGÉSZ ORSZÁGRA. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 23. 260. sz.
 62. Codreanu: CIRCULĂRI, 7.
 63. Jellemző, hogy az anyagot jól ismerő Ioan Scurtu sem igazít el, és a legbővebben Codreanu önéletrását idézi. (Studiu introductiv. IDEOLOGIE, II. 29.)
 64. A ZSIDÓ BORSÁNAK EL KELL TŰNNIE A FÖLD SZÍNÉRŐL. *Új Kelet*, 1930. júl. 5. 147. sz.
 65. A BORSAI KATASZTRÓFA OKAINAK NYOMÁBAN. *Új Kelet*, 1930. júl. 6. 148. sz.
 66. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 380.
 67. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 12–20.
 68. IDEOLOGIE, II. 229–231.
 69. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 21.
 70. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 379–380.
 71. Uo. 383–384.
 72. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 32–39.
 73. Codreanu: PENTRU LEGIONARI, 389–390.
 74. A BORSAI NAGY PÖR. *Keleti Újság*, 1930. nov. 19. 257. sz.
 75. A BORSAI NAGY PER MÁSODIK NAPJA. *Keleti Újság*, 1930. nov. 20. 258. sz.
 76. A TANÚK SZERINT A BORSAI ROMÁNOK ÉS ZSIDÓK DANILA AGITÁCIÓJÁIG JÓ VISZONYBAN ÉLTEK. *Keleti Újság*, 1930. nov. 21. 259. sz.
 77. A TANÚK VALLOMÁSÁBÓL MINDJOBBAN KIDOMBORODIK A BORSAI TRAGÉDIA. *Keleti Újság*, 1930. nov. 22. 260. sz.
 78. IZGALMAS TANÚKIHALLGATÁSOK. *Keleti Újság*, 1930. nov. 23. 261. sz.
 79. Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 24. 261. sz.
 80. MEGKEZDTEK A TANÚKIHALLGATÁSOKAT A SZATMÁRI PERBEN. *Új Kelet*, 1930. nov. 20. 253. sz.
 81. Schön Dezső: ELHANGZOTTAK A VÁD- ÉS VÉD-BESZÉDEK A SZATMÁRI PERBEN. *Új Kelet*, 1930. nov. 23. 256. sz.
 82. A SZATMÁRI ÍTÉLET. *Új Kelet*, 1930. nov. 24. 257. sz.
 83. Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA.
 84. Dumitrescu-Borşa: CAL TROIAN, 40–42.
 85. ÍTÉLET A BORSAI PÖRBEN. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 26. 263. sz.

86. A BORSAI KATASZTRÓFA OKAINAK NYOMÁBAN. *Új Kelet*, 1930. júl. 6. 148. sz.
87. Eugen Weber: THE MEN OF THE ARCHANGEL. *Journal of Contemporary History*, 1966. 1. sz. 118.
88. Cicerone Ionițoiu: VIAȚA POLITICĂ ȘI PROCESUL LUI IULIU MANIU. Editura Libra VOX, Fundației Hanns Seidel, é. n.
89. Dumitrescu-Borșa: CAL TROIAN, 46–52.
90. Uo. 43.
91. Armin Heinen: LEGIUNEA, 185.
92. Baradlai László: EGY RIPORTER JEGYZETEI. *Brassói Lapok*, 1937. márc. 28. 51. sz. 19.
93. IDEOLOGIE, II. 245–249., 251–254.
94. Uo. 288.
95. Szilágyi István: MÁRAMAROS VÁRMEGYE EGYETEMES LEÍRÁSA. Budapest, 1876.
96. Vasile Filipciuc: PROBLEMA MARAMUREȘEANĂ. Turda, 1923; Vasile Filipciuc: REFORMA AGRARĂ ÎN MARAMUREȘ. Turda, 1923; Ion L. Ciomac: PROBLEME ECONOMICE DIN MUNȚII APUSENI ȘI AI MARAMUREȘULUI. Cluj, 1933; Teodor Bălașiu: STUDIU STATISTIC. Cluj, 1933; Mihai Marina: MARAMUREȘUL. NECESITĂȚI ȘI REMEDII. Cluj, 1939; Al. Filipașcu: LE MARAMURES. Sibiu, 1944.
97. Schön Dezső: A BORSAI ÜRES LAKÁSOK ÉS A TELE ZSIDÓ TEMETŐ. *Új Kelet*, 1936. szept. 17. 218. sz.
98. Schön Dezső: AZ ÖRÖKSÉG. Tel-Aviv, 1960. 176–178.
99. Schön Dezső: HOGYAN LÁTJA MARAMUREST EGY DEMOKRATA ROMÁN DIÁKVEZÉR? *Új Kelet*, 1937. jan. 23. 18. sz.
100. Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA.
101. MOL, K 609. 81. cs. *Reggeli Újság*, 1930. júl. 21.
102. IDEOLOGIE, II. 292.
103. *Brassói Lapok*, 1930. nov. 22. 259. sz.
104. Kertész László: DANILA BORSAI SZÓRAKOZÁSA.
105. ÍTÉLET A BORSAI PÖRBEN.
106. Roland Clark: PRINTING A POGROM: VIOLENCE AND PRINT COMMUNITIES IN THE CASE OF CAPTAIN KELLER. In: M. Guggisberg and D. Weir (eds.): UNDERSTANDING VIOLENCE: CONTEXTS AND PORTRAYALS. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009. 133–147.
107. Schön Dezső: HOGYAN LÁTJA MARAMUREST EGY DEMOKRATA ROMÁN DIÁKVEZÉR? *Új Kelet*, 1937. jan. 23. 18. sz.
108. Armin Heinen: LEGIUNEA, 187.

Kőműves Klára

ÓPERENCIA

Egyre csak nyúlik az este, talán az Isten húzza szét, elpattan lassan a fény is az óra közepén. Már semmitől se félek, tudod, csak pár dolog nyomaszt, mintha nyújtának a percet is, régen láttalak. Hiány-küldött gondolatok sétálgatnak bennem. Érted fájok, hogyha fájok, te vagy a keresztem. Talán nem is érted, mit beszélek, s hogy mért nem érted, az ma még titok, idegen e nyelv az ajkadon, csak akkor érted majd, ha rád is csókolom. Lefeküdtem, de mindhiába, lusta testem sosem volt enyém, még az anyám aggatta rám valamikor régen, valahol az élet elején. Bezzeg a tudatom mennyivel másabb, egy forintból csinál százat, álmokkal zsúfolja

tele a szobát, hidat épít a távolságon át. Tessék,
itt van, megérkezett; szeret mind, aki nem is
szeret, s az aprócska térben e tengernyi vágy –
kilöki lassan a ház négy falát. Otthonom máától
egy puha tenyér – kopogva járok macskakövéen.

KÉZ KEZET MOS

Minden, mi végtelenné válik, felkutathatatlan,
részeiben megtalálható talán a nagyban, de ízét
veszíti, akár sóbányákban kristálycukorszemcse,
végül minden belealakul az elvárt többletekbe.
Ha cseppnek képzelem magam – egy csapból
folydogáló árva cseppnek, ami gyorsan elszalad
s a ház előtti kispatakba tér, már az Ipoly barátja
inkább, mint sajátom – a folyó sosem volt enyém.

Néha úgy érzem, egy pillanaton múlik megúszni
a bármit, elpárologok, nyakába ránt az utcát látott
felhő, a hegytetőn teremőset játszhatok, míg el
nem fúj a szél, vagy egyszerűen nem hallgatok
arra, amiről mesél. Leccsapódom inkább, a hegy
csiklandós gerincén várjatok, ha megnyitják a
gátat, hazaszaladok. Átszűrnek, akár idegent a
bámuló szemek, de nem bánom, ha szerencsém
lesz, még egyszer önmagammal moshatok kezét.

FIGYELŐ

EGYÁLTALÁN NEM KRITIKA, JÓVAL INKÁBB NEKI

*Kántor Péter: köztünk maradjon
Magvető, 2012. 120 oldal, 2990 Ft*

Azon a júniusi estén, a Magvető szokásos könyvheti premierjén, ami szokásosan a Radnóti Színház lelkes és hűséges közönsége előtt tartatik évente, a *DOLGOK NEHEZE* című versét olvasta föl. Borzongató élmény volt, zsebkendőért kotorászott mellettem egy középkorú nő, végül csak elcsöppent az orráról a könny. A bemutatkozó könyvnek – vékony kis fekete kötet – ez a címe: *KÖZTÜNK MARADJON*.

És ahogy írom ezt itt, előbukkan egy másik élményem is, éppenséggel a Nyitott Műhelyből, amikor is Kálmán C. György beszélt a költőről gondosan, értőn és odaadással. Meg persze Dész László fűjt, így recseg a szív, így. Azon az estén az egyik barátom, Kántor Péter máskülönben régi és avatott ismerője, odahajolt hozzám, és azt súgta, ebben tiltás van, ebben a címben: *KÖZTÜNK MARADJON*.

Kicsit elcsodálkoztam, mert a köznyelvi fordulat inkább enged következtetni bizalmaskodó közelhajlásra, bennfentességre való csábításra vagy valamiféle ismeret, tudás, pletyka, kósza hír bizalmi fölöstására, nem pedig tiltásra. Korlátozásra talán igen, de a korlátot mi magunk eszkábáljuk, és a korlát a többieknek szól. Hogy tudjuk, de pszt. Oké, oké, értjük a dörgést. Te is tudod, én is tudom, de azért tudjuk csak mi ketten. A játék azonban az, hogy ennél többről van szó. Mintha máris Kántor lírájának, jóllehet még mindig csak a címnél téblábolok, a többrétegű jellemvonásához érkeznék, ahhoz a sajátosságához, ami éppoly megtévesztő, mint megejtő. Szóval hogy a dolgok neheze. A drabális Kristóf a nyakába vesz egy gyereket, egy olyan kicsi, semmi se dolgot, hogy átvigye oda, a túlpartra, mint például a szerelmet, mint egyebeket, és aztán persze megérti, hogy miféle nehezéket vett a nyakába.

A „maradjon köztünk” kérése leginkább a van és a lehetséges megszólítása, a lépkedő, szórakozottan ballagó vagy ordítva masírozó élet kérlelése, aminek mi mindahányan birtokosai vagyunk, közös kis árnyékföldesurak a világi bérszámfejtésben, maradjon meg nekünk, szól hozzánk, face to face Kántor ezzel a címmel, amihez ragaszkodni lehet, ami a fontosság elemi igényével bírhat, ami nélkül már nem, de amivel még mindig, igen. Maradjon köztünk egy szó, titok, emlék, hírlelés, tartozzon hozzánk, ahogyan tudunk róla, hogy emlékezünk rá, és az emlékeinket gondozni fogjuk, mint a nagyanyánk sírföldjét a ferde ecetfák mellett. Maradjon meg köztünk, ami tagjaivá tesz egymásnak, rokonnak, barátnak, társnak, polgárnak. Maradjon köztünk a múlt, maradjon köztünk – jó, ne vesszen el egészen –, ami van, például a szürke mosta pesti táj, az egykori életekkel eljátszó lakások ódon léghezata, a mozdulatok nyomában táncoló por szikrázása. A hiány. Az átkozott, nem múltó fejfájás. Maradjon meg, ami a másikhöz vezet. És az is maradjon meg, ami hozzám vezet a másikat. Meglehetősen fellengzős sorok ezek, készséggel belátom. Mégse bánom, ha már így alakult, mert éppen ebben a belátásban, pontosabban egy hasonlóan patetikus megengedés alkalmában észlelném Kántor költői különlegességét. Amikor az értelmezés tétova vagy akarnok mozdulatsorával magyarázat tárgyává igyekszem tenni ezt a költészetet, amikor a lényegét mazsolálgatom, írom le, próbálom, úgymond, kitenni a kirakatba, tulajdonképpen csodás kis közhelyeket, könnyű bérlésű sematizmusokat és ezerszer látott, típp-topp paneleket sorakoztatok egymás után. Mosoly. Hogy mennyire mosolygok ezen. Bólogatás. Haj, hogy bólogatok ezen. Mint aki tudja, megtudhatta, mi marad köztünk.

A csapda az, hogy egyszerre köztünk maradt valami, igen, oké, ami kimondva semmi, tudva meg minden.

Azt mondtam egyszer – így vélekedtem – valakiknek, barátoknak, hogy Kántor nagy költő, és a lírája nagy költészet. A jelenkori magyar líra élvonala, kiemelt eseménye. Tartom is ezt,

hogyan is ne, mint aki biztos a nyeresben, maradjon köztünk, jobb híján tartom, hozzávetőleg tartom, egy könnyeden odavetett módosító szó beiktatásával tartom, mintegy mellékesen tartom, és persze azért tartom, mert lényegében, erre jöttem rá, nem tehetek mást. Így van. Ez nem sok. De kevés. Vagyis rengeteg. Ennyit tartani. Ahogy a profán, végeredményben, himnikus üzenet lesz, miközben nem és nem enged az intellektuális csabulásnak, sem a szürreál csinnadrattás kalandjának, nem enged a fogalmiság oly kifizető lírai maszkabáljának. Merthogy mit csinál a festő Freud kapcsán a szerepverseiben. Hát épp az ellenkezőjét csinálja. A brutális lélekfröccsenések magyarázata pontos, nyugodt, egyszerű. Hogyan és mitől lesz egy ilyen kép. Csak úgy elmondja. Az irreális mellé úgy helyezi a reális magyarázatot, olyan magától értetődő módon, hogy ámulok. Nahát, kérek, tényleg. S mégis milyen furcsa azt mondani, hogy mindeközben roppant fegyelmezett. Ez egy nagyon fegyelmezett séta, egy fegyelmezett ballagás a kezdődő emberi őszben, az élet folyamatos tanulásában, ez egy nagyon fegyelmezett beszélgetés. Vagy kerékpározás. Amibe néha azért belesétál, gondolom, műbőr retiküljét lóbálva, a felvág öreg néni. Vagy máris kettő. Kántor úgy beszél, hogy soha nem hangos. Meg úgy is beszél, hogy elhiszed, hogy helyetted is mondja éppen. Úgy figyel, hogy azt te is láthatod, talán láttad is. Ez az, ami köztünk marad.

Beszélgetős líra az övé, a beszéd hétköznapi alkalmát forgatja és alakítja, elmondom neked, te elmondod nekem, így és így. Keresetlen és közvetlen, már-már dísztelen hang, hanem ám úgy használja a publicisztikusat, mint alig kevesen, s amibe mások versei oly sokszor rokkantak már bele. Az is titka, hogy az övé miért nem, mert persze sosem. Kántornál a verstérreláció, egymás mellé rendelések, függő és szolidarizáló gesztusok sokasága.

Közöm hozzá, viszonyom hozzá, vice versa. S ez ágas-bogas, sokszálú relációt úgy kezel, mint nyugodt, bölcs, kissé rezignált sebész a testi rendszert. Mikor varrom el. Mikor nyitom meg. Hát persze. Ez a szív, kérek, dobog. Máj, némiképp duzzadt, nemdebar? Így néz ki a tüdő, édes öregem, kevesebbet kellene nikotinozni.

És aztán letisztítja. Kántor Péter a verseit szinte mániákusan letisztítja. A letisztultság pedig az, amikor nem az a kérdés, tudhattam volna-e másképp, hanem hogy így tudom, és ez van. Ennyi van.

Konzervatív költő? Ódivatú? Ha és amennyiben, én ezt nem tudom. De azért nem árt észrevenni, hogy mennyire rokon például Kukorelly hasonló indíttatású lírájával, hol konzervatív, hol nem, egyébként meg nézőpont kérdése. Hogyhogy nem, a lírai antihősök hőssé válnak a szépen megterített boncasztalon. Persze, akadt már ilyen és ehhez hasonló hang a magyar költészetben. Jövünk a daltól, mint formától. Jövünk Szép Ernőtől, a megkerülhetetlen Tandorítól. De Kántor lírája további távlatokban is értelmezhető. Mert az újhoidas félistenek hangját is oldja, de egyáltalán nem hígítja. Tárgy, föld és empíria közelbe vonzza az Auschwitz utáni szó túlélői pózba dermedt, kristálykemény alakját. A világszél sepregette csillagközi metaforikusságot elbeszélő egyszerűséggel vegyíti.

S lenne még egy tündéri jellegzetessége ennek a költészetnek, amit hirtelenjében a kérdezni tudás poétikájának neveznék. Tudjuk, a kérdés mint lírai tett mekkora dolog. A magyar költészet tele van ágaskodó, nagy kérdésekkel, nem is sorolom. A közelmúltból Orbán Ottó és Petri tudott így kérdezni, csakhogy amíg e két nagyágyúnál a kérdés teátrális – sokszor anti-teátrális, de teátrális mégis – gesztus volt, addig Kántornál a kérdés szervezőerő, a kérdés működtetőerő, a kérdés olyan, mint a vér, a vers hámszövetének alagútjaiban visz ilyen-olyan éltetőerőt. Én azt tanultam tőle, hogy nem a válaszáért kérdezzünk. Hanem mert szabadabbak leszünk általa.

És ez maradhat köztünk is, akár.

Maradjon köztünk, hogy kinél a nyers erő, kinél meg az intimitás ereje van.

Darvasi László

A „VIHARÁGYÚ” SZAVA

*Ady Endre: A világosság lobogója alatt
Válogatta, szerkesztette, valamint a jegyzeteket
Vezér Erzsébet munkájának felhasználásával
összeállította Ferencz Győző
Nap Kiadó, 2012. 380 oldal, 2640 Ft*

Eörsi István írta meg, hogy amikor ő és Vezér Erzsébet, interjú készítő, fölkereste az idős Lukács Györgyöt, Lukács így üdvözölte az Ady-

kutató irodalomtörténész: „Nagyon örülök, hogy maga vállalkozik erre a munkára, mert a maga nevéhez fűződnek a legfontosabb könyvek, amelyek Magyarországon 1945 óta megjelentek.” (Vezér Erzsébet: MEGŐRZÖTT ÖREG HANGOK. VÁLOGATOTT INTERJÚK. PIM, 2004. 5.) A szóban forgó könyveket természetesen nem Vezér Erzsébet írta, hanem Ady, de az Ady-publicisztika anyagát zömmel csakugyan ő hordta egybe, rendezte kötetekbe, s ez az anyag, összeállva, csakugyan „új” könyvekként lépett be a magyar gondolkodástörténet meglehetősen szakadozott (s nagyon gyakran apályos) folyamatába. S e kötetek ilyen megbecsülése, ismerve Lukács gondolkodói kérelhetetlenségét, aligha tekinthető a vendéglátó puszta udvariasságának – udvariaskodni más képpen is tudott volna. Az üdvözlésben Lukácsnak Ady iránti régi és sokszor kifejezett megbecsülése kap új formát, s mutatja meg új oldalát. Az új ebben a gesztusban az, hogy, ezek szerint, az időős gondolkodó számára nemcsak az Ady-versek (az a bizonyos harminc-negyven nagy vers) voltak kiemelten fontosak, de a napi ihletben született Ady-publicisztika is. Ma, több mint negyven évvel később, persze, már azt is tudjuk, hogy sem Lukács, sem Ady nem tartozik az éppen regnáló irodalmi mainstream preferáltjai közé. A „korszellem” ma más. Ám ez – ismerve a magyar irodalomkritika állapotát, intellektuális és morális korlátait – nem igazán fontos. A hatástörténet nemcsak a mű eleven-ségét vagy némaságát tükrözi, de a mindenkori befogadást is jelzi. S egy Lukács formátumú gondolkodó elismerése mindenképpen megfontolandó. Önmagában is Ady gondolkodástörténeti státusának kivételes fontosságát jelzi.

A Nap Kiadónak az a kötete, amely Ferencz Győző válogatásában most Ady publicisztikáját teszi szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé, viszonylag kis terjedelme ellenére is igazolja az előbb hivatkozott vélekedést. Ez a publicisztika bizony nemcsak fontos, de – a közkeletű hiedelmekre rácsafolva – meglepően aktuális is. Benne egy olyan gondolkodástörténeti pozíció mutatkozik meg, amely nemcsak a keletkezése idejére vonatkozóan mérvadó, de ma, közel egy évszázaddal a legkésőbbi cikk megszületése után is képes értelmezési perspektívát nyitni. Magyarázza az egykor volt Magyarországot, s értelmezhetővé teszi a mai, régi-új kollíziók közt vergődő, „visszarendeződő”

ország viszonyait is. S (túl a részleteken) azt adja meg a mai olvasónak, ami a magyar szellemi életből ma a leginkább hiányzik: a saját létfeltételeire folyamatosan reflektáló, e feltételeket újra s újra értelmező, tudatosító s megváltoztatni akaró gondolkodás intenzív jelenlétét. Példáját és tanulságait. Ady a múlt (de úgy látszik: el nem múlt) időből kiszólva kapaszkodót nyújt önmagunk, mai helyzetünk, a „magyar nyomorúság” természetének fölismeréséhez.

A kötet az Ady-próza kritikai kiadásának kötetekre épül, abból válogat, s a jegyzetekből (amelyek eredetileg a filológusoknak szóltak) csak a legszükségesebbeket veszi át. Ferencz Győző teljesítménye nem is filológiai természetű, ő „csak” az ismerhető helyezi elénk, de válogatása, mint sajátos szövegkoncentráció, nagyon fontos nézőpontokat és fölismeréseket tart együtt, tesz – koncentráltan – hozzáférhetővé. Szerepe ebben a tömörítő s kiemelő funkcióban van. A válogatás az egész pályát végigkíséri, már a debreceni, majd a nagyváradi újságírói természetéből is ad fontos és érdekes darabokat, ám a kötet jórészt az önmagát egyre biztosabban érzékelő (és kifejezni tudó!), Párizsba is eljutó, sőt oda vissza-visszatérő „igazi” Adyt mutatja be. A fiatal, pályakezdő Ady önmagát még „reporterként” (15.) emlegeti egyik váradi cikkében, de ha ez az önminősítés esetleg igaz is volt az első egy-két évre vonatkozóan, a pálya egészét illetően megtévesztő. Ady, ahogy a nagy lapok úgynevezett vezető, „kreatív” munkatársai mindig és mindenhol, „újságból írt újságot”. Azaz a hazai és külföldi kollégái által fölszínre hozott s egy-egy cikk vagy hír erejéig rögzített s így előkészített, értelmezhetővé tett fejleményekből válogatta megírandó „témáit”, s azokat értelmezte, „írta meg”. Teljesítménye az információáradatból való válogatás és kiemelés s a kiemelt mozzanatoknak a saját, egyre relevánsabb nézőpontjából való újratematizációja volt. E munka föltétele a folyamatos jelenlét és a széles körű, mindig frissen tartott tájékozódás, de maga az „újságírói” teljesítmény ennél jóval több. Gondolkodói teljesítmény az övé, a napi lapkészítés szorításában, a mások számára még hiányzó, meg nem formálódott perspektíva megteremtése. A „hír”, a fejlemény adott, a megértéséhez szükséges távlat azonban csak „most”, menet közben, a kreatív munkatárs tollán (Ady esetében: ceruzáján) születik meg. Ez, ha jól akarják csinálni, nem végezhető rutinból,

ehhez az egész személyiség intenzív jelenléte szükséges. S a tájékozottság sem elég, ehhez okosnak, gyorsnak – s egyáltalán nem utolsó sorban: bátornak kell lenni. Azt is, sőt azt kell elsősorban kimondani, ami ellenkezik az uralkodó (spontán vagy manipulált) vélekedésekkel, a bennük kifejeződő érdekekkel, hogy az összefejlődés perspektívája váljék szabaddá. Ady pedig nemcsak (többnyire ellenségeitől is elismerten) okos volt, de sokakkal ellentétben bátor is. Sőt tisztában volt a bátorság gondolkodás-alakító funkciójával is. (Vö. például 159., 160.) Ez magyarázza, hogy egyszerre tudott a modernitás hazai faltörő kosa lenni, s finom részletekre is fogékony szenzibilis agy. Harcos, polemikus publicista s finoman különböztető, a lényegét a maga ellentmondásosságában is érzékelő (s kimondó), lényege szerint poétikus gondolkodó.

Ady nem a (nálunk mindig s mindig újratermelődő) „magyar doktrinerek” közé tartozott. Ő a számára adódó *tapasztalatból* dolgozott; azt, ami volt, ami adottságként kijelölte mozgásterét, figyelembe vette, számolt vele, de abban – szolgálai – soha nem rekedt meg: mondhatnánk, újra s újra kidugta s az adottságok fölé emelte fejét. S az adottságokkal szembeni distanciáját, saját, mindig eleven morális érzékenységén és realitásérzéken túl, két lényeges inspiráció táplálta. A formálódó magyar ellenkultúra friss eredményei (Ignotustól a „szociológusokig” és Somló Bódogig: „*a Jászság én akart ideálom*”, mondta a MARGITA ÉLNI AKAR-ban) és – egyre nagyobb mértékben – a Párizsban érzékelhető világkultúra releváns fejleményei. Művészeti, politikai és civilizatorikus tapasztalatai, amelyek a fejlődés lehetséges irányait érzékeltették vele, de amelyeket magukat is distanciával szemlélt. A „párizsi” és a „hazai” tapasztalat így sajátos, egymás közti oszcillálásba kezdett, s olyan „mozgó” perspektívát alkotott, amely egyszerre engedte meg az új tapasztalatok befogadását s az „adottal” szembeni kritikát. A modernség igenlését és a modernség kritikáját.

A kötet egyik hozadéka (több mint száz év távából immár természetesen) „szakmai”: történeti. A folyamatos olvasás során érzékelhetővé válik, mikor s hogyan avatkozott bele Ady saját kora intellektuális harcaiba. Kitapinthatók a fontos „ugrópontok”. Így, időrendben sorolva, a kanonok sori séta (még Nagyváradon), a Som-

ló-affér, a Komp-ország metaforáját megalkotó *Figyelő*-cikk, a Kosztolányi-kritika, a Pusztaszer-metaphora bevezetése stb. stb. Az időrendben első, államfogházi elzárást érő klerikalizmusellenes írás (EGY KIS SÉTA), mai szempontból, nem annyira intellektuális teljesítmény, mint tett, de történeti jelentősége (s pályameghatározó szerepe) nagy. A cikk a századfordulós (a XIX–XX. század fordulójáról van szó) Magyarország avított papi legitimitációját bontotta meg, leplezte le, s ez sem veszélytelen nem volt, sem könnyű. Sokszor van, hogy a feladat, ami előttünk áll, agyilag nem különösebben nehéz, ám kimondásához, megcselekedéséhez kurázszi kell. S az avult és kártékony éppen azért tud fennmaradni, mert ez a kurázszi hiányzik az emberekből. Adyn azonban az ilyesmi soha nem múltott. A Somló-affér (még mindig Váradon) már merőben más jellegű történet. Ady itt Somló Bódog egyik, perspektívanyitó előadását ismertette erősített föl, majd amikor – részben az ő cikke következtében is – az előadásból botrányt dagasztott a helyi konzervativizmus, bátran, ütközni merően (s nem utolsó sorban: meggyőzően) kiállt Somlóért. Itt már nemcsak erkölcsi, de komoly intellektuális téje is volt az ügynek. Itt a modern Magyarországot szolgáló ellenkultúris orientáció formálódása, konfliktusokon keresztül való megszilárdulása érhető tetten. Ady teljesítménye itt az volt, hogy állásfoglalásával megnyitotta az utat egy értelmezési irány terjedése, országos ügyvé válása előtt. (Ezzel persze saját orientációkeresése esélyeit is megnövelte.) Az 1905-ös ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA című Ady-próza már a teljesen érett Adyt mutatja meg, teljes intellektuális és művészi fegyverzetében. Ez az írás (amelyről más összefüggésben, később még szólnunk kell), önértékén túl, a modern magyar irodalom megszerveződésének történetében játszott el nem hanyagolható szerepet. *A Hét* irányától elkanyarodó, más utat választó osváti vonulat megújulási kísérlete, a *Figyelő* itt Ady által, az ő nagy súlyú, revelatív írása révén kapott olyan nyomatókat, amely a *Figyelő*-t *A Hét* fölé emelte, s az új, radikálisabb keresés előremutató, máig emblematiszus kísérletévé tette. Az, ami ebben az írásban benne van, önmagában is, az irodalomtörténeti szituációtól függetlenül is nagyon fontos, de közvetlen, irányzatszerveződési szerepéről sem célszerű hallgatni. Az, hogy Ady Osváték kísérletezése mögé állt (s nem *A Hét*-be integrálódott),

a modern magyar irodalom önmagára találása előtt egyengette az utat, erősítve egy még formálódó lehetőséget. S ma már tudjuk, ez volt az az út, amely közvetlenül elvezetett a *Nyugat* megalapításához.

Bármily meglepő is esetleg, a nevezetes Kosztolányi-kritika is irodalomalakító szerepet töltött be. Nem azzal, amit vélelmezni szokás, hogy ti. Ady „megsértette” Kosztolányit, s Kosztolányi ezért utóbb visszavágott. Ady írása valójában fölfedező, költővé ütő írás volt (a cikk számos változatban megadta az elismerő rangot: „ez a Kosztolányi: poéta” [154.], sőt: „abszolút költő” [155.]), de eközben, önmagától megkülönböztetve Kosztolányit, két irodalmi paradigmát konstruált: a sajátját és az „irodalmi író”-ét. Ez, függetlenül attól, hogy Ady „szerette”-e ifjú költőtársát vagy sem, két valóságos irodalmi út lehetőségét különítette el. S két merőben más természetű, de egyaránt legitim „modern” irodalmi pályát vázolt föl, illetve nyitott meg. Kosztolányi tényleges teljesítménye igazolta is fölismerését – jöllehet az „irodalmi író” paradigmáját később Kosztolányi is, hívei is megpróbálták átnevezni s átnevezett formájában az egyedül lehetséges irodalmi gyakorlatként elfogadtatni. A modern magyar irodalom belső differenciálódásának előmozdítását azonban Ady gesztusa szolgálta, elfogadva egy, az övétől radikálisan különböző út irodalmi létjogosultságát. S amivel, állítólag, megsértette fiatalabb pályatársát, azzal segítette leginkább annak önmagára eszmélését, karrierje öntörvényű kibontakozását.

Pusztaszer nevének nagy, átfogó metaforává való kiterjesztése cikkei egyik csoportjában, már annak a valóságfeldolgozásnak az eredménye volt, amely egy másik síkon, költészetében a „magyar ugar” hatásos „szimbólumát” is megteremtette. A Pusztaszer-metaphora a magyar viszonyok értelmezésének és reflektálásának egy olyan változatát tette lehetővé, amely egyszerre volt metaforikus és ugyanakkor tárgyias. Ez a metafora a „magyar ugar” szimbólumához képest „csak” a politikai osztály (s öntudatlan követőinek) a szimbolikus szférában gyakorolt uralmát leplezte le. De Pusztaszer neve e publicisztikában tárgyias vonatkozások fölött, azok összefoglalásaként jelent meg. Ady teljesítménye így leíró és szimbolikus s egyben közvetlenül gyakorlati is. Amit elvégzett, az nemcsak valami nagyon lényegesnek a pusztá leírása és megjelenítése volt, hanem legalább annyira gya-

korlati jelentőségű morális szétválasztás is. „Pusztaszer” és a modern Magyarország szétválasztása. Érzékletes, de elementáris distinkció. Ez pedig egy olyan országban, ahol minden össze-csúszik, összekeveredik s fölbonthatatlan amalgámot képezve akadályozza a jobbítás munkáját, az élhetőbb viszonyok megteremtését, elsőrendű fontosságú, megkerülhetetlen gesztus. Történeti funkciója nehezen túlbecsülhető.

Az Ady-publicisztika történeti szerepének ilyen nyomon követése persze itt nem folytatható tovább. Ez úgynevezett „szakmai” kérdés, szakmai folyóiratba kívánczik – s itt legfőljebb csak egy-egy példával illusztrálhattuk (bár rop-pant érdekes, és rekonstruálása sok mindenről föllebbtené a fátlyat). E publicisztika lényege azonban (a szövegek publicisztikaként való megnevezése is leegyszerűsítés persze, és sok mindent elfed) maga is sok megbeszélnivalót rejt. Megkerülhetetlen kérdés mindjárt az, hogy: *mi ez?* Diszkurzív próza? Nyilvánvalóan nem vagy nem elsősorban az. Valami több és más, valami szuggesztívebb, valami olyasmi, ami legjobb darabjaiban versközelen jár, sőt már-már maga is vers (ha a verset nem egyszerűsítjük le kötött szótagszámmá, rímes sorok egymásutánjára). Építkezése, a valóság elemeiből való fölépülése sok vonatkozásban a versekével rokon. Nem véletlen, hogy az Adyhoz „megtérő” Tamás Gáspár Miklós, önmaga beállítódását is revidálva, egy 2002-es cikkében így írt: „*Verseit* [ti. Ady verseit] lehet olvasni szándékai ellenére – s aki nem hisz hittételeiben, alig tehet mást –, de nehezebb, mint akármilyen más esetében, mert Ady nemcsak »bibliát« írt, hanem »talmudot« is: állítólagos »publicisztikájában« megadta verseinek történeti és kazuisztikus értelmezését, mint ahogy versei jelentik politikai írásainak mítoszi és bölcséleti igazolását (a kettő együtt bizony politikai teológia, ahogy Carl Schmitt érti ezt a szókapcsolatot).” (MEGTÉRÉS ADYHOZ. *Népszabadság*, 2002. november 23. 22.) Egy ilyen „politikai teológia” persze ma fölöttebb idegen a kor neveltjei számára. Ady – ahogy TGM is elismeri – sok minden olyasmit csinált, ami nem egyezik meg a mai, uralkodó doktrínákkal. „Ady Endre politikai teológiája elég egyértelmű – fölöttebb hasonlít az ószövetségi-protestáns prófétálásnak és a forradalmi szocializmusnak arra az apokaliptikus kombinációjára, amelyet Ernst Bloch híres Thomas Müntzer-stilizációjából ismerünk. Ez »a Biblia hellenizációjának« – a katolikus egyház és a fölvilágosodás egyesült világtörténelmi művének, az ismeretes

nyugati civilizációs teljesítménynek – a még következetesebb, még vadabb, még lázadóbb visszavonása, mint a nagy oroszoké.” (Uo.) Ady azonban egy nagy történeti kollízió megelője s (egyik legokosabb) megértője volt, „kétlelkű ember”, akinek valóságérzéke e kettősség szorításában is szinte hibátlanul érvényesült. S így alkalmas volt, sőt csaknem egyedül volt alkalmas e bonyolult reláció tárgyas pontosságú, mégis a viszonyok fölé emelkedő értelmezésére.

Ady a „feudális” Magyarország modernizálójaként, modernizációjának előmozdítójaként indult, s a modernitás antinómiáinak egyik legmélyebb megértőjévé vált – ám az „itt s most” szükséges modernizáció posztulátumát sohasem adta föl. Az ellentmondást az egyedül lehetséges módon, a „kétlelkűség” elismerésével, tudomásulvételével hidalta át. Nevezetes, KÉT MEGGYŐZŐDÉSŰ EMBEREK című cikkében (1911) nyíltan beszélt erről is: „Követeljük a legteljesebb demokráciát, ordítjuk az általános, titkos és egyenlő választás-jog elvét becületesen, mártírosan, holott századokkal nálunk előbbjáró kultúrtársadalmak eredményei már elvették titokban minden gusztusunkat. [...] Filozófiánk [...] kapálózva szeretne egy kis metafizikával ölelkezni, Istent szagolunk mindenütt, s becületesen kénytelenek vagyunk itthon – s kötelességünk is – szabadgondolkodó társaságokat szervezni – Isten nélkül. Avagy – egy utolsó példa a sok ezer közül – mi is azt hisszük, hogy a műveltség, a középiskolák tudatása csak a klasszikusokon és a klasszikusokkal lehetséges, s becületesen jelszavunk mégis: le a múlttal, több természettudományt, több pozitívumot, életre és nyereségre alkalmasabbat.” (299.) Ám, mondja: „Hogy ezek a hazugok volnának hazugok – ezt még a leggyűlölködőbb, legrettegőbb ellenfél se merheti állítani: ezek a magyar politikai és társadalmi valamiség legvértelmezőbb valakijei.” (299.) A dolgok és a követelmények csúsztak egybe, s ezt az egybecsúszást nem lehet nem tudomásul venni.

Ady az ország előtt álló modernizáció posztulátumait kezdettől következetesen képviselte. Írásaiból nagy idevágó szemelvénygyűjteményt lehetne összeállítani (nehéz is megállni, hogy ne tegyük). Már 1902-ben tudta: „István király országa, mely majdnem gyarmata egy másik, züllő országnak, s mely csenevész, beteg testével egy futásra akart benyargalni a kultúrországok közé – bizony beteg ország.” (44.) S mivel úgy érezte, „ez az ország pár évtized alatt össze fog omlani” (44.), meggyőződése lett: az ünnepi „parádében és vígságban nincs egészség és igazság”. „Ide új hit, új erő és

új munka kell.” (45.) Diagnózisa leírása utóbb persze még pontosabb és szabatosabb lett, részletezettsége és árnyaltsága nőtt, de az alapmeggyőződés maradt. Így, érthetően, írásaiban megjelent s jelen is maradt egy egyszerűnek látszó, de fontos szöveg: „Minden nagy probléma legalján közgazdasági rugó dolgoztat.” (58.) „Kalmárkodni nem tudunk, pedig a modern élet kalmárkodás.” (58.) S azzal is szembesült, hogy „miért vagyunk mi nyomorultak a nyugati népek mellett. Mert nem tudunk dolgozni, gondolkodni, produkálni, gazdálkodni. Csak kényeskedni és murizni...” (59.) Ez a szempont értékelte föl számára az idehonosodó zsidóságot, így elsőként a nagyváradiakat. De itt sem volt kritikátlan: „A nagyváradi éberség erős ugyan, de léha. A komolyságot csak a pénzügyítésben honorálja, egyebekben lemosolyogja. Be nem sugároz csak apró halmokat, a mélységektől s magasságoktól szédül.” (64.) Számára pedig ezek a mélységek és magasságok is fontosak voltak. De, tudta, a változtatás nem egyszerű. „A mai magyar politikai élet csupa természetellen viszonyokból szövődött. A gerincnek nyoma sincs már. A hatalom székén bárki üljön, biztos lehet róla, hogy előtte csúszkál, lába saruját kész nyalogatni mindenki.” (37.) „Politikai fajtalanság ez.” (37.) S mivel, „[t]örvénykönyv, szuromy, iskola stb. mind a haladás gátja” (64.), a közvetlen cél, amelyet Ignótus kapcsán fogalmaz meg, „megcsinálni az intelligensek szövetkezését” (70.); „könnyebben menne az osztálygóg, a csuha, a babona megtörése”. (70.) Ám a nélkülözhetetlennek érzett és ítélt „haladás”, a modernizáció sem könnyű, sem egyenes vonalú, sima történet nem volt. „Korrup országokban a panamákon szokás legjobban felháborodni. Imádot hazánk pedig igen korrup ország. Ebből kifolyólag természetes, hogy itt minden ember fölháborodik, ha a másik ember is panamázik.” (86.) „A magyar társadalomban, mint minden fenéig romlott társadalomban privátim, kis körökben, bizalmas tereferék közt vidáman és szemérmetlenül szoktuk tárgyalni mindezt.” (86.) Ám ami így kialakulhat, az végzetes: „Orgiája ez az összegyülemlett bűnöknek. Beteljesülése a kérlelhetetlen fátumnak.” (88.) Majd, később még félreérthetlenebbül, nyíltabban mondódik ki: „Szó sincs róla, szegények vagyunk. Ez a legvégzetesebb bajunk. De, jaj, mintha volnának rejtettebb és fatálisabb okai is a mi nagy elmaradottságunknak.” (94.) Ez, nem lehet tagadni, nem a szociológus szenvtelen és személytelen, önmagát „objektívnek” feltüntető szava, ez bizony erkölcsi nézőpontot (is) érvényesítő, „metafizikus” érvelés, ha tetszik: „politikai teológia”. De kísértetiesen pontos.

S hogy Ady mennyire élesen látott, s mennyire a lényeges összefüggéseknek adott hangot, mutatja, érzékelte a liberalizmus sajátos szerepét s abból fakadó válságát is. Egy helyen ki is mondja: „a hármás tragédiának ez a legnagyobbja: szembekerültek a nemzeti érdekekért folyó törekvés s a liberalizmus sorsa”. (82.) Sőt: „úgy látszik, teljesen el fogják ejteni Magyarországon a liberalizmust” (83.), pedig nagy szükség lenne demokratizáló potenciáljára. Ám, Ady szerint, a bukás törvényszerű s elkerülhetetlen: „a magyar liberalizmus harminchat esztendő alatt valósággal átjárta a népet részben a reakció, részben a szélső szociáldemokrácia táborába”. (90.) S bár ekkor, 1903-ban, legalábbis retorikailag, még „a fekete reakció és a vörös demagógia” (90.) azonos súlylალ látszik elítéltetni írásában, személyes útja csakis a radikalizálódás lehetett. Pár évvel később, 1905-ben már úgy látta: „Minden gondolat vörös zászló még akkor is, ha a gondolkodás ellen küldik csatasorba.” (102.) Az „első vörös lobogójú magyar népképviselő”, Mezőfi Vilmos megválasztásakor pedig már arról írt: „Négyszázkilencven ember adta rá szavazatát, de tizenkétmillió ember, akinek ma még nincs szavazójoga, vele küldi a törvényhozásba vágyait és reményeit.” (102.)

Ady azonban, ismételjük meg itt is, minden volt, csak doktriner nem. Mindenkor érzékelte az összebonyolódó relációkat. Így azt is leszögezte: „A külföldi mintákban utazó szocializmus akarja főképpen elhitetni önmagával, hogy itt a gőgös, dús polgárság alól kell kirántani a hatalom székét. Dehogyan van ez így. A faktum az, hogy mi vagyunk Európa egyetlen feudális országa.” (112.) Tudta, ott él, „hol húszszer hatalom-osztalékosnak új húszszerrel való kicserélése a világrengető kérdés, ott, hol egymillió ember is sok, ha szavaz, mert már ezeknek is hiába festik lelketlenül, megtévesztően, pirosfehérezőldre az oligarcha kastélyablakokat”. (104.) S tudta, „a nacionalizmus arra jó mindenekfelett, hogy a vele megmámorosodott tömeg ne vegye észre, mi hiányzik neki, s mihez van joga”. (111.) De tudta, s nagyon világosan le is írta, az, amit ő (is) megváltoztatni akart, egy érdekszállakkal nagyon sűrűn és nagyon erősen átszőtt, önmagát – a józan ész szava ellenére is – folyamatosan reprodukáló, végzetes rendszer. Egyik 1906-os cikkében olvashatjuk: „Tisza István nemzeti intelligenciája nyolcztized részében teljesen a politikából s politikai nexusaiból él.” (135.). „Egy-egy miniszteri kinevezés ezer és ezer dologhoz nem szokott, úri, magyar kényelmű familia szlovét szokta megdobogatni. A vár-

megyei őrök is sokat remélhet. Van egy főszolgabíró rokona. Az jó barátja az új főispánnak. A főispán beszélhet a miniszterrel. Minden új magyar kormány sleppje és ereje néhány tízezer ember. A népből csak a kortések számítanak.” (135.) S egy-egy „úri föld-rengéskor” a rendszer lényegét illetően kevés változik. „A nemzeti intelligenciára dicsőség vár az úri földrengéssel. [...] A milliók pedig egyelőre maradnak, akik voltak. Jogtalanok, nem számíthatók, lenézettek. Kik mellett a nemzeti lélek tűzhányóhegyei is félreköpnék.” (136.) A lényeg csak annyi: „Új osztzkodás történt Pustaszerezen.” (135.)

Ady, a maga „teológiájában” mozogva, szimbólumok felé vivő metaforikus nyelven is pontos diagnosztizált. Ha kell, szinte „osztályharcos” frazeológiával mondja ki ítéletét. „[A] mi forrongásunk egy páratlanul megkésített, keserű, kétségbeesett és zavaros osztályharcnak az előcsatározása.” (132.) Képei, példázatai láttatóak: „Az új Batu pedig készül új hordájával. A modern Életnek hívják az új Batut, s hordája töméntelen új gondolat és cselekvés. Meg kell csinálni az új Magyarországot, mielőtt ideér Batu és hordája. Mert mialatt itt az urak a népet nyomják, s a királyt szorongatják, a jogtalan nép pedig éhez és kíváncsi: Julián magyarjait [ti. a kivándorlókat] elnyeli Amerika, bennünket pedig – Európa.” (133.) Ez a diagnózis persze már azt is jelzi, immár a modernizálódni nem tudó vagy nem eléggé tudó ország „modernségnek” (értsd: a globalizálódó kapitalizmus első nagy hullámának) való kiszolgáltatottsága maga is problémává vált. A változás elsodorja azt, ami nem tud elég gyorsan változni, megújulni.

Ebben a fölismerésében persze alighanem már benne van az a mély megrendülés, az a kudarcélmény is, amely klasszikus kifejezését az ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA című, már említett, nagy összegző (s egyben újrakezdő) írásában kapta meg. Ez a szöveg már műfajilag is érdekes. Cikknek vagy esszének látszik, de építkezése a nagy Ady-versekével rokon: igazi, a szó legjobb értelmében vett irodalom. Egy-egy poétikai eleme (ismétlések, ellenpontozás stb.) kimondottan versszerű, az azonban, amit kimond, amit tematizál, szociológiailag is halhatatlanul fontos, s mint kollektív önmegértés, mint a magyar modernizáció alapszerkezetének megvilágítása, máig nem született nála lényeglátóbb és pontosabb elemzés. Metaforikája nem rejt és homályosít, hanem tömörít és érzékletessé tesz, s azt, amit másképpen csak nagyon

hosszadalmasan és körülményesen tudnánk elmondani, természetes mozdulattal adja elő. Ám a személytelen szociológiai elemzéssel szemben ebben a szövegben a megnyilatkozó személye is a maga teljességében megjelenik és viszonyul ahhoz, amit elmond. A viszonyulás maga legalább olyan fontos, mint az, amit a „tárgyról” el tud mondani. Személyes ügyről van tehát szó, s ez a személyesség nem csökkenti, hanem növeli érvényességét.

Az ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA a magyar modernizáció megtörésének, sőt a „viszszarendeződésnek” diagnózisa. „Íme egyszerre zúgás, a kendőzött Ázsia lemossa az arcát, szája bugyborékol, s kiárasztja folyóit, melyeknek áradása szörnyűséges, mint a Jangcekiángé.” (121.) Ez a mondat még versben is lehetne, s inkább vers, mint diszkurzív próza. De a metaforika világos és pontos: „Tehát újból Európa ellen mentek, lovas magyarok?” (119.) „[S]zent Ázsia nevében törtetni fogtok előre.” (119.) S ez ellen tiltakozik, ennek következményeit méri föl és mondja ki. Gesztusa a kétségbeesés: „Omlásra készülő vériunket az egekig kiabáltatjuk föl: mit tettek velünk?” (119.) A következmények regisztrálása azonban már tiszta szociológia: „Komp-ország, Komp-ország, Komp-ország: legképességeiből álmaiban is csak másként két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza” (120.) – mondja ki a nagy fölismerést, amely metaforikus alakjában is a magyar társadalomfejlődés leírásának egyik legfontosabb teorémája. S pontosan, teljes keménységgel írja le azt is, mi történt: „Idealisták és gonosztevők összeálltak, álság levegőköveiből várakat csináltak, te-leujjongták a világot, hogy a Kárpátok alatt kiépült Európa.” (120.) „Minket kergettek előre, nem volt szabad hátranézni, meglátni, honnan megyünk robogva. Meglátni, hogy néhány Fáraóé az ország, hogy szennyes állati életben tartják a milliókat.” (121.) Pontos, kegyetlenül pontos megállapítás ez, pontosságát ma jobban lehet érzékelni, mint bármikor korábban, tapasztalatait a közelmúlt története ismételtlen igazolta. S e törés társadalomtörténeti, szociokulturális következményeinek leírása is belülről, mélyen átértelt s pontos: „Tízezer ember előreszaladt, európaivá vált idegben, vérben, gondolatban, kínban, szomjúságban. Egy túlfejlődött embertípus termelt itt, mely előtte fut a magyar társadalomnak száz esztendővel legalább. Ezek a szent kengyelfutók nem is álmodták, hogy sarkukban százezrek nincsenek.” (121.) Ez az előrefutás azonban nem marad büntetlen, s erről sem hall-

gat: „Komp-ország megindult dühösen Kelet felé újra: egy kis sarka leszakadt a kompnak, ott maradt a nyugati partok táján vagy tízezer emberrel, mi lesz ezekkel?” (121.) A leszakadóknak az „aranyos felét” nem sajnálta, „aranyuk partra veti őket valahol Nyugaton, nem kénytelenek érezni, hogy nincs hova menni. Hogy elnyeli őket a magyar társaság, a valóság, melyre íme ma ébrednek szegény magyar Ripék, hogy ez elnyeli őket”. (121.) Ám a többiek? „Ki-ki úgy oldja meg a maga nagy problémáját, ahogy tudja. Száz évvel előbbre élni nem lehet, bolygani az űrben nem lehet. Komp-ország Keletnek indul, kérezkedjék fel red a gyenge.” (122.)

De Ady számára ez a „felkérezkodás” nem volt járható út. S nem csak azért nem, mert „[É]lén az új magyar társadalomnak állnak az ordító táltosok” (122.) – szempontja ezen túlmutat, nem pusztán ízlésbeli. Úgy érezte (s alighanem megint jól érezte), hogy „most utolsó dátuma járt le az Időnek” (121.), a megújulás megtörése végzetes. Maga a 'kódex' is, amelynek 'margójára' ír, nem létezik, s bár „ez ismeretlen kódex íródik azóta [ti. Korvin Mátyás óta] egyre”, de „vajon el lehet-e valaha olvasni?” (122.), „Nem olyat keresünk-e, ami nincs, s mi olyan, mint ez a kódex, melynek margóit betűkkel és kétségekkel besűríttem?” (122.), „Vagy sorunk csak azért kavart el itt bennünket Európa közepén, hogy durva anyagot szállítsunk a nagy világvegyfolyamathoz.” (123.)

Ez a félelem nem „racionális” félelem (ha egyáltalán egy élményről szólva használható ez a szó); ez „túlzó”, apokaliptikus, „metafizikai” félelem. A kései modernitás kiüresedtségében ez már-már értelmezhetetlen is, hiszen nem operacionalizálható, nem lehet vele mit kezdeni. S ez, szabályszerűen, ma csak „irodalomként” vagy még inkább „teológiaként”, politikai teológiaként értelmezhető. Ám akárhogy értelmezzük is, egy dolog bizonyos. Nagyon mélyen átértelt valóságérzékelés állt mögötte, s Ady magatartását a későbbiekben messzemenően meghatározta. „Jelkeresései” (vö. például 123., de sok más helyen is), ítéletei és posztulátumai rendre e veszélyérzékelő pozícióból születnek meg. S a mai tapasztalatok perspektívájából megítélve úgy látszik, ez a 'munkahipotézisként' is funkcionáló félelem elég nagy mértékben igazolódott is.

Adyt igazában ez a törés tette – önmagát meghatáló – „költővé” (első, igazi kötete, az ÚJ VERSEK, 1906 elején jelent meg), ez alakította szövetségkereséseit, ez szabta meg nézőpontjait.

Szimptomatikus, hogy nevezetes, a magyar és zsidó egybeolvadás lehetőségét és szükségességét (s nem a szokványos, szimpla „asszimilációt”) tematizáló cikke, a KORROBORI (1917), amely – jellemző módon – életében nem is jelenhetett meg, egy gondolat erejéig már az ISMERETLEN KORVIN-KÓDEX MARGÓJÁRA egyik passzusában fölbukkan. Itt keserűen önironikus formában már ez volt olvasható: „*Vívjátok a dühös szerelmi harcot Aron nyughatalan népével. Ebben a gyilkos ölekezésben bízunk eddig, a semita élesztőben, a zsidó segítségben. Elmúlt ez is, ez a bizalmunk: erős vagy te, Pustaszter, erősebb vagy Jeruzsáleemnél, erősebb vagy Babilonnál, erősebb vagy Rómánál, erősebb vagy Párizsnál. Légy hivalkodó: erősebb leszel Bécsnél is.*” (119.) Ez a feszültségekkel teli, de szerinte mindkét fél számára gyümölcsöző egybeolvadás oly fontos volt számára, hogy az életmű egyik (nem mindig explicit, de latensen mindig érvényesülő) gondolati centruma maradt. Az a szempont is, amelyet – egyszerűsítve – szociális kérdésként szokás megjelölni, változatlan súlylyal szerepel az életműben. Sőt a „szocializmus” is, mint eszmény és mint irányjelző, jelen marad írásaiban (verseiben is), s meghatározza gyakorlati politikai szövetségkereséseit. A törés tudata azonban egyre jobban fölerősíti a megújulás félbemaradása fölötti aggodalmait. Úgy sejti, hogy közeleg a katasztrófa, s ez – a „nép” megújulási lehetőségeinek elzárulása miatt – magát az országot roncsolja majd szét. Már 1906-ban kimondta (jellemzően HALDOKLUNK címmel), hogy az adatok riasztóak: „*Az emberek nem akarnak megszületni. Az emberek elmennék innen, ha már élnek. Az emberek nem házasodnak. Az emberek óvakodnak az utódoktól. Az emberek sietnek meghalni, mert nincs mód élni. Ez a nemzeti föllendülés.*” (130.) Jellemző, hogy reakciója már ekkor, 1906-ban is csak ez lehet: „*Hazafiak, politikusok, olvassátok el, amit a statisztika mond. Poéták, írtok, művészek, keressétek a színnek, vonalnak, gesztusnak égresikoltását. Tudósok, kutassátok a históriában, miként haltak meg a nemzetek. Lássunk, lássunk tisztán.*” (130.) S az is egyre inkább tudatosodott benne, hogy a belső megújulás elakadása, illetve a viszonyok „visszarendeződése” által védtelenné tett ország számára a „külső” történet alakulása is nagy veszélyeket rejt magában. Az ország meg fog csonkulni, Erdély – például – elvész. 1912-ben tette föl a kérdést: „*Beszéljünk-e a Romániába olvasztandó magyarságról, melynek, ha lehet, rosszabb, embertelenebb s főképpen otthon-*

talanabb sorsa volna a mai erdélyi románokénál?” (307.) E kérdésnél, szándékoltan, nem ment tovább, nem zárt le egy akkor még nyitott történetet. De amit ennek kapcsán erről elmond, az nemcsak veszélyérzékelését igazolja vissza, de éleslátását és motívumai tisztaságát is. Ady ugyanis joggal állíthatta magáról azt, amit az e „témában” közelről érintettek közül kevesen: „*Tudják, akik egy kicsit ismernek, hogy magamról a buta sovínizmust régen letöröltem, s a nacionalizmusom: kétségbeesett alkudozás sorsom és a között, ami már a legfőbb internacionalizmusnak is fölötte jár.*” (305.) De Erdély múltjában azt a kultúrateremtő, példás realizmust látta, amire szerinte – a „semita élesztő” mellett – a magyar megújulás másik pillérét lehetett volna fölépíteni. „*[A]z európai nemzet-társadalmak legparancsolóbban fejlődéses korszakában Erdély volt: Magyarország. Erdély néhányszor ország volt, társadalom, muszájból is a nyugattal szövetkező, protestáns és a kor engedelmé szerint haladó is, s Magyarország pedig – nem volt. Úri bűnei talán Erdélynek is szörnyűek voltak, Werbőczy-szelleműek, mint a Habsburgok magyarországi, kegyelt és törökmentes nagyurainál, de igaz, saját kultúrára az az Erdély iparkodott, melynek románjai például bibliafordítást magyar fejedelmek által kaptak. S [...] a lelkek forradalmának bujább talaja Erdélynél nem volt.*” (306.) Ám Ady, aki kezdettől a „haladás” igényével lépett föl, nem ápolgatott magában naív módon illúziókat kora „modern”, „fölvilágosodott” hatalmairól sem. Tudta, hogy kíméletlenség igazgatja a világot. S cikkét, amelynek már a címe (S HA ERDÉLYT ELVESZIK?) is mellbevágó lehetett, már ezzel a helyzetmegállapítással kezdte: „*Igazodhat-e, javulhat-e a mai társadalmak élete, ha Brennus-kardok kormányozzák a világserpenyőt, s ha égszakadás, földindulás kedvétől függ minden civilizációnk? Bizonyos, hogy van vadság, fegyver és háború, s bizonyos, hogy kínos, szomorú, de kényszerű beletörőtséggel készen kell állnunk minden él. Minden él, ami akár bennünk rekedt babonák, akár humánus, szép indulataink, akár racionális megállapításaink miatt nagyon-nagyon fájdalmas. Emerrébb, keleti kultúráim a nyugati kultúrának, veszélyes a járás, s minden pillanatban tört szegezhetnek túlbizakodó hitünknek és életünknek.*” (304. k.) Azóta már tudjuk, igazza lett. Amitől tartott, az bekövetkezett.

Ady így Trianon „megjósolója”, előrejelzője lett (csaknem egyedül), s azt az összefüggést is észlelte, ami az „*úri bűnök*” (az elit lehetőségfölszámoló, züllesztő és deformáló gyakorlata) és

a bekövetkező tragédia közt volt. (Ezt az összefüggést persze „*Pusztaszer*” mai örökösei tagadják, nem is tehetnek mást. Ha elismernék, önmagukat is meg kellene változtatniuk.) S megsejtette, hogy az, ami mások számára csupán politikai kudarcnak látszott, az – egyik méltóját idézve – a „*magyar nép sorsává válik*”.

A forradalommal, mint lehetőséggel, legalábbis egy ideig, számolt. Egyebek közt az 1905-ös orosz forradalomról szólva beszélt erről legáltalában. Véleménye egyértelmű. „*Ezer magyarzata van a világnak [ti. a forradalomra]. A valóság pedig az, hogy él és eszmél a nép. A lebecsült és lenyomorított csöcselék.*” (127.) Az orosz forradalom, mondja, „*a trónnál hatalmasabb ellenségeit is legyőzi. Az önző úri kastélyt, a sanyargató gyárat, az elbűtítő papi lakot s a szűrtelen kaszárnnyát.*” (127.) Mert: „*Íme a proletárság visszaadta a népet a népeknek. Fölkelt a nép, s formálja a világot.*” (127.) Világos álláspontja a tekintetben is, hogy miért foglalt így állást: „*Elkorhadt, tehetetlen társadalmat csak a nép menthet meg. A rettenetes, a győzhetetlen, föltarthatatlan nép. A néppel pedig meg kell egyezni – földindulás előtt már.*” (128.) De Ady nem volt naiv széplélek, érzékelt a bekövetkezettek újszerűségét – s rettenetességét is. „*[A] legborzalmasabb latin forradalmakban is lappangott valami derű. Valami könnyelmű és szép optimizmus. A szlávok új forradalomra tanítják a világot. Ez a forradalom a pokol vonaglása. Megrázóan, kétségbeesetten sötét és borzalmas.*” (126.) Ítélete, ma már tudjuk, e diagnózisban is pontosnak bizonyult. Ám ha magából a válogatásból nem is derül ki közvetlenül, egyéb írásaiból, például verseiből tudjuk, számára a problémák orvoslásának e súlyos és fájdalmas módja is elnapolódott. Horváth Zoltán egyik írása mutatta be annak idején, szépen, hogy 1913 körül Ady lendülete is megtört, s az „*ugrani már: soha már*” élménye vált uralkodóvá (IRODALOM ÉS TÖRTÉNELEM. Szépirodalmi, 1968. 97–105.). Ady már 1913 novemberében kimondta: „*Valahol utat veszítettünk [...] / S most harcolunk kedvet vallva kedvetlenül.*” (FÁRADTAN BIZTATJUK EGYMÁST.) 1916 júniusában DAL A BOLDOGTALANSÁGRÓL című versében pedig már arról beszélt:

„Minden, amiben hittünk,
Oda-van, oda-van, oda-van
És szerencsés
És boldog, aki csak önmagáért
Boldogtalan.

Mert minden oda-van,
Minden, amiben hittünk,
Zászlók, kiket ormokra vittünk,
Ma minden oda-van
S boldog, aki boldogtalan...”

A magyar belső „fejlődés” és a világháború rácsafolt Ady reményeire, és legrosszabb várakozásait igazolta be. Alapmeggyőződését azonban ez sem számolta föl, írásaiban mindvégig a humanitás és a kultúra szótára szólalt meg. Amit 1905-ben írt le, hogy tudniillik „*[a] nagy közelgő, törvényszerű földindulásra jó lesz magunkat ellátnunk európai eszmékkel és magyar népszimpátiákkal!*” (105.), mindvégig hite maradt. „*Föl, föl a kultúra csúcsaira s közben törölgesse egymás könyveit.*” (117.)

Nem véletlen, hogy Ady (a vele kapcsolatos fals legendáriumra rácsafolva) a női nem szószólója is volt, s túl a szexualitás (amúgy nagyon is fontos) szempontjain, a nők emberi méltóságáért is fölemelte szavát. „*Hóhéri bizonyossággal működik a társadalom, a közfelfogás, a csúnya, önző, barbár férfiu érdek közösség*” (101.) – írta például 1905-ben (SÁRA ÉS A KORBÁCS), szóvá téve, hogy „*a magyar férfi, még a túlcivilizált is, rest arra, hogy a lelket fölfedezze az asszonyban*”. (101.) „*Még a magyar feminista mozgalom is hiába.*” (101.) Ez a beállítódás, értelemszerűen, a Lesznai Annához, Kaffka Margithoz s másokhoz való viszonyában is megjelent, egyenlő méltóságú író-társaknak látta (s láttatta) őket is. Nem is kétséges, tisztában volt vele, hogy embernek emberhez való, lényegi, szükségszerű viszonyát a férfi-nő viszony mutatja meg a legtisztábban. A tét a férfi és nő viszonyában is embernek emberhez való viszonya.

Ady irodalomról viszonylag ritkán szólt, de ha írt róla, az irodalomról is fontos dolgokat írt meg. A kötetben íróelődeiről és kortársairól is van néhány írás, Mikestől és Csokonaitól Petőfiig, mondjuk, Móriczig, s ezekben mindig van valami, ami fontos, ami valami lényegeset világít meg. A Petőfivel kapcsolatos cikkeit szokás kiemelni, amelyek a „politikus” költőre hívták föl a figyelmet, s az izgalmasan villódzó fiatal költőzenit szabadították ki a századvégi népies kánon teljességgel eltorzító és meghamisító szorításából. Nem vitás, tette kánontörő és kánonmegújító volt, s Petőfi „fölfedezett” radikalitásából maga is profitált, igazolást és megerősítést nyert. De ha Petőfi-értést csupán a politizáló

irodalom előképének föllelésére szűkítenék le, tévednénk. Ady a költő Petőfit, egyéniségét, nyelvét és képalkotó ösztönét is hallatlanul pontosan érzekelte. Szimptomatikus, hogy egy Krúdy-regényről írva Petőfi ilyen sorait ajánlotta Krúdy figyelmébe: „Egy hattyú szál fölöttem magasan, Az zengi ezt az édes éneket – Óh, lassan szállj és hosszan énekelj, Haldokló hattyúm, szép emlékezel!” (310.) S a Tündéralom e négy sora, amelyből kettőt azóta is sokszor idéznek, nemcsak önértéke miatt érdemli meg figyelmünket, de, mondhatnánk, helyi értéke, a Krúdy-attitűdhez való illeszkedése miatt is. Ajánlása egyszerre tanúsodik Petőfi és Krúdy pontos érzékeléséről (s persze kvalitásérzékéről). De a számára fontos szerzőkről máskor is, rendre, mond valami karakterizálót, valami lényegeset. Szerinte például Mikes Kelemen az, „aki megmenti tisztaságát, becsületét a kemény, szegény, de szűz és magyar nyelvnek századokra”. (124.) A magyar irodalom egyik ellentmondásos, de fontos, Adytól nem is föltesztlenül kedvelt alakjáról is pontosan (s láttatóan) ítél: „nagy magyar agitátora a civilizációnak: Kazinczy Ferenc”. (125.) Csokonairól, akihez sok szál köti, így írt: „A dal első magyar zsenije Csokonai. Ha a petőfisták nem Petőfi gigási bércein véreznek el, de Csokonaihoz járnak tanulni, ma sokkal gazdagabb a magyar líra...” (115.) Ugyancsak Csokonairól írta le: „A nagyképzű írástudók akkoriban javították és rontották a nyelvet. Ő dalolt, s mert lelke rengeteg gazdag és sokszínű volt: feszítgette, edzette, pótolta, díszítette, nőttette szegény magyar nyelvének iromba és szűk kereteit. És vált természetesen a legpompásabb nyelvújítóvá, kinek emléke előtt hálával kell leborulnunk mindannyiunknak, akik gondolatinkat, érzéseinket magyar szavakba öltöztetjük ki. És boldogan és szerencsésen: már ünnepi ruháink is vannak.” (115.) A nyelv egyébként, hívjuk föl rá a figyelmet, ha nem is „nyelvörként”, hanem nyelvteremtőként, más összefüggésben is gondja volt – idevágó megjegyzéseit idézni is lehetne (vö. például 292. kk.). De érdekes módon az egyéniség és a nyelv kérdéseire „kihegyezett” Ady a prózaepika egy-egy fejleményét is jó érzékkel diagnosztizálta. Krúdy könyve, A Vörös postakocsi kapcsán írta le: „Itt hát megint egy pompás kihágás történt a műfajszabályok ellen, íródott egy regény, mely sehogy sem regény”, inkább egy „prózaizált és krúdysított”, „belső versű” hősköltevény. (310.) S akkor is fontosat mondott ki, amikor így jellemezte Krúdy művét: „A vörös kocsi nemcsak a tegnapiak, a pestbudai bizarrság-

nak s az emlékezésnek szimbóluma, de a Krúdy-regény – ha ugyan regény – nagy társadalomtalanságáé. Azokról és úgy, akikről és ahogyan Krúdy ír, csak az írhat, akinek társadalmi rangja tisztázhatatlan, s állandóan a napidíjas és az Uristen között libegő. Csak ez látja meg és kedveli a társadalom leghívebb reprezentálói, azokat tudniillik, akik a társadalmon – kívül bitangolnak.” (310.)

Érdekes, hogy egyéniség és vonal összefüggése, azaz a képzőművészet is izgatta. „Hogy hogyan lát Paul Gauguin?” – tette föl önmagának a kérdést még párizsi tárlatlátogatóként. „Jobban és többet akárkinél. Színt, új, sok színt és vonalat, élesen, együtt. És nagyszerűen összefoglalva. Mondjuk: síkokban lát. Majdnem kókler a vonalak és színek kibékítésében. Egy kicsi kell és már stilizált a rajza. Egy kicsi kell és már karikatúra az, amit fest. De ezt a kicsit ő grandiózusan kerüli el mindig.” (149.) S magyarázata is figyelemre méltó (egyszerre jellemezve Gauguin-t s némileg önmagát is): „Talán azért volt olyan nagy és eredeti, mert volt ereje teljesen szakítani mai élettel, közönséggel, ízléssel, kultúrával, civilizációval. Nem túlzó modern ő, nem is modern. Túlzó erő, túlzó való, túlzó egyéniség.” (149.)

A kötet írásainak egy része másképpen kapcsolódik az irodalomhoz: maga a szöveg az, ami magasrendű (vallomás)irodalom. Ahogy ugyan is beszűkültek „újságírói” lehetőségei, Ady egyre inkább prózában is saját benső életét, világát vetítette ki. Önmagán keresztül, személyes, „lírai” vallomásként (bár nagyon is éles és pontos megfogalmazásban) rögzítette azt, ami legalább ebben a „szubjektív” formában elmondható volt. Ez a szöveg érvényességét nem gyöngítette, de a szubjektivitás álruhájában megjelenve, mint „költőnek” a szövege, legitim módon beszélhetett olyasmiről is, ami direkt publicisztikában gondot okozhatott volna. Önmagát jellemezve írta: „Valló lelki ember vagyok, izgat a magam lelkének boncolása, örülök, ha a kés valami rejtegettet vághat ki belőlem.” (314.) Ezt 1913-ban írta a Galilei-kör lapjában, a Szabadgondolatban, s jellemző módon mindjárt meg is ragadta az alkalmat, hogy – veszélyérzetének hangot adva – egy fontos, de feszítő problémára, az ország esetleges szétesése és a progresszió lehetséges viszonyára utaljon. Óvasként, figyelmeztetőül. „Én a jöhető veszedelemkor arra gondolnék, hogy a magyarság szükség és érték az emberiség csillagokhoz vezető útja számára. Hibái, melyek őh nagyon-nagyon hibáim is, akkor félretolnám egy

kicsit feledni, s csak az jutna eszembe, hogy bármi áron meg kell védeni egy pláne katonai és ultramontán gyilkossággal fenyegetett fajtát.” (315.) „Félek, nem lehetetlen, hogy ez a keserves helyzet és alkalom hirtelenebbül, mint himnők és várnók, elének borul. S itt foghat jutni minden mai különös, speciálisan magyar problémájánál kinosabbra a magyar progresszívek különben is sokszínű tábora.” (315.) Ez a valóság, a maga pontos és pontosan különböztető módján a 'haza és haladás' viszonyában rejlik mély s nehezen megszüntethető inkongruenciára utal jó érzékkel. Ugyancsak a Galilei-kör tagjainak címezve, ugyancsak 1913-ban mondta ki ugyanakkor a teendők másik felét is: „Egy megváltás lehetséges még csak e különös, szomorú Magyarország számára: az úgynevezett vezető intelligenciának üdvös és frissítő kicserélődése. Tudom, hogy ma ezt a félt és vágyott titkot a legnagyobb vakmerőség kimondani, de én nem vagyok gyakorlati politikus, s az a hitem, hogy az életnek varázslója a vakmerőség.” (319.) „[E]z ország ezerszínű társadalmát annyira milliónyi baj és veszély fenyegeti, hogy talpra kell állniuk azoknak, akik kinézetten és letagadottan is az igazi, kultúrás, magyar gondolatot reprezentálják: friss energiájú polgárnak és parasztnak.” (319.) Ugyanez az óvó, figyelmeztető, ám már határozottan distanciáló gesztusa érhető tetten a Gogához írott, meggyőzni akaró, de már szakítás utáni vallomásában, 1915-ben: „Terhelten és átkozottan e levehetetlen magyarságtól azt üzenem Gogának Bukarestbe, hogy nekem jobb dolgom van. Egy nemzet, aki súlyos shakespeare-i helyzetben legjobbjai valakijének megengedi, hogy embert lásson az emberben, s terhelt, teli magyarságával a legszigorúbb napokban is hisz a legfőlségesebb internacionalizmusban, nem lehetetlen jövőjű nemzet. Amelyik nemzet ma internacionalista fényűzéseket engedhet meg magának, nyert ügyű. Igazán nem jó magyar poétának lenni, de higgye el nekem domnul Goga, hogy lelkiismeretet nem cserélnék vele.” (324.)

Ady, persze, mint a politika nagy kérdéseivel (is) birkózó író-gondolkodó, aki cikkeivel rangot adott az újságírásnak, „csak” diagnosztizálhatott s követelményeket állíthatott föl. Ereje a gondolat ereje volt, eszköze a szó, teljesítménye a tisztánlátás. Ez, ma már tudjuk, de aligha nem eleve is tudható volt, kevésnek bizonyult az ország előtt álló nagy feladatokhoz mérten. Ady mint politikus „kudarcot” vallott tehát, mindaz, amitől óvott s amire figyelmeztetett, bekövetkezett. „Politikai teológiája” mégsem bizonyult

fölöslegesnek vagy hiábavalónak. S nem csak azért, amit egyik zilahi fölolvása alkalmával ő fogalmazott meg, hogy tudniillik: „Hölgyeim és uraim, az én életemnek is van enyhítő körülménye, mint minden életnek, s az enyém – nevetni fognak – a vers.” (304.) Cikkeit nem csak költő volta „mentí”. A cikkek, vallomások szerepe is súlyosan nyom a latban. Általuk a magyar kultúra, a magyar önismeret lett erősebb, s olyan gondolkodástörténeti folyamatok indultak el, amelyek, nevét hangoztatva vagy nevét elhallgatva, de máig szólóan pozitívan befolyásolták valóságértelmezésünket, gondolkodásunkat. Ha ma valaki mégis pusztán a történet részének, elmúlt s korszerűtlen fejleménynek látja életművét s benne cikkeit is, sajnos, téved, önmaga esélyeit csökkenti. Ma Adynak nemcsak tisztánlátása, de az adott helyzet megítélésére képes morális perspektívája is aktuális. A bárki oldalán, bármilyen cél érdekében fölhasználható „politológusi” tudás, amely eleve a piacra s a piacnak készül, részben kevés, részben kifejezetten konttraproduktív országunk mai helyzetében.

Sajnálom azokat, akik ezt, saját korlátaik közt mozogva, nem látják. Megkockáztatják a már ismerhető, rossz „forgatókönyvek” megismétlődését.

Lengyel András

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Jenei László: *Bluebox*

Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012. 408 oldal, 2940 Ft

I

KIS KERTI PSYCHO

Kedélyesen sétál bele az olvasó Jenei László nagy kékségébe, mint egy fénytörésben szikrázó feszített medencébe. Kényelmesen belehelyezkedik egy tudatállapotba, nézőpontba, ám nem is olyan sokára azon kapja magát, hogy a víz már a nyakát nyaldossa, s kikécmeregni már nem is olyan könnyű ebből a már nem is igazán kék, nem is igazán tiszta, nem is igazán csillogó medencéből. S tulajdonképpen ez már rég egy

másik medence, illetve nincs is itt semmiféle medence, csak egy kék háttér, maga a regény, amely előtt sorsuk damiljain emberi alakok „rán-gatóznak”, s vetítenek maguknak háttereket, hogy összemontírozható legyen, egyáltalán, valamiféle kép.

Különös kettősségen, feszültségen vezeti végig a szerző a BLUEBOX olvasóit. Egyfelől nagyon közel enged alakjaihoz, hiszen folyamatosan három főhősének fejében mászkálunk, egyikből ki, másikba be, tudatfolyamaik, nézőpontjaik részesévé válunk, s mint egy ablakból, monitorból nézzük a többi embert, a külvilágot. A mű egyetlen megszólalási módot, a szabad függő beszédet alkalmazva teremti meg regényvilágát, szinte kizárólag három férfi tudati mozgását, belső reflexióit, vízióit, ön- és helyzetanalízisét, önértelmezését, múlt- és emlékfeldolgozását, testérzeteik alakulását követhetjük nyomon, váltakozva, terjedelemben nagyjából arányosan. Ennek a beszédmódnak a kizárólagossága, mely kiiktatja a külvilág elbeszélői megjelenítését, a szereplőkön kívüli külső nézőpontokat, a „valós” párbeszédeket, beszűkíti a regényteret, dobozszerű világokat helyez egymás mellé, a szereplőkhöz láncolva, közelnézésre „kényszerítve” a befogadót, nincs lehetőség távol kerülni, kiszállni, fellélegezni. Ugyanakkor a szabad függő beszéd nem iktatja ki végérvényesen az elbeszélőt sem, „minimális” jelenléte lehetővé teszi azoknak a nyelvi formáknak a működtetését, amelyek a szereplők belső érzeit, folyamatait artikulálják (*gondolta, érezte, úgy látta, hasított bele* stb.), s ezek még inkább elmélyítik az alakok belső érzelmi-tudati működésének megjelenítését. Ez a következetesen végigvitt, mindhárom férfi szereplőre egységesen alkalmazott elbeszélésmód adja Jenei regényének „kegyetlen” erejét, utolsó pillanatokig feszített ívét, s emberi-morális szempontból (közel) azonos szintre helyezi a három férfi megítélését.

Másfelől – most érkezőnk a beigért kettősség második tagjához – minden belső, tudati közelengedés ellenére mégis világtól elidegenedő/ett alakok és pszichék belső *vibratóit* követhetjük végig a BLUEBOX-ban; a valós térből, időből, lehetőségekből mesterséges, virtuális világokba menekülő s azokban menedéket, de leginkább mentségeket kereső hősök „távolsága” és távolságtartása a „normális” emberi létre, társas és társadalmi viszonyok működésére, valóság és virtuális világ, tér és cybertér, identitás és te-

remtett személyiség határaitra, viszonyrendszerére kérdez rá. Épp a belső tudati formák, szölamok közelsége mutatja meg a belső és külső világok közti óriási távolságokat, a társaktól, nőktől, emberektől való elidegenedettséget, az élehetetlen mindennapokat, társadalmi struktúrákat. A hősök számára mesterséges, kreált életterük (Bert), teremtett (és a teremtés művészi értékében tetszelgő Mark) és virtuális (játék) világuk (Alfred, Mark) legalább ugyanannyira valóságos, érvényes, működtethető identifikációs tér, mint a „valóság” helyszínei, s mindezeknek a szimulakrumoknak jelenségeit, stratégiáit, eszközeit, kommunikációs módszereit próbálják alkalmazni ezek az alakok az életben is, ösztönösen vagy tudatosan. A belső tudat felől a rendszerek látszólag átjárhatók, építkeznek egymásból, kérdés azonban, hogy az interpenetráció, kölcsönös áthatás során a komplex, autopoietikus rendszerek megtartják-e önnön függetlenségüket, vagy az átjárás következtében eltörlik a különböző világok határait, feloldódnak egymásban, s mindez milyen hatással van a személyiségre mint különböző létterek, létsíkok közös alanyára. Jenei regényének tablóképe, egymás mellé helyezett tudatfolyamával azokat az aktuálisan divatos és megválaszolatatlanságukban ijesztő kérdéseket járják körbe, amelyek immár megvalósult szimulakrumos, virtuális és cybervilágunk jelenét érintik: hol húzódnak világaink határai, mit tekintünk valóságnak, de legfőképpen, mit kezdhet az ember az őt körülvevő „valóságokkal”, kívül vagy belül áll-e, bennük van-e vagy azok öbenne, egyáltalán beszélhetünk-e bármiféle egységes identitásról, autonómiáról, önmagunk határaitól a digitális implantátumok korában. A regény, véleményem szerint, ez utóbbi kérdéseket járja körül, amikor a lecsupaszított, környezet nélküli, körbevágott alakok „kiemelését” végzi el a bluebox technika felelevenítésével.

A blueboxnak mint filmkészítési technológiának műbeli tematizálása, a kék háttér regénybeli visszatérései s a regénycímmé emelt kifejezés megsokszorozza a blueboxhoz kapcsolható asszociációkat, jelentéseket. Amennyiben a filmkészítési eljárástól indulunk, a bluebox a különböző rétegek egymás mögé montírozásával mindenképpen csalás, a valóság olyan meghamisítása, amit nevezhetünk szimulakrumnak is, hiszen a valóság látszatát kelti, ám nincs eredeti jelöltje. A bluebox valójában hasadt, réte-

gelt közeg, ahogy Jenei művének regénytere és belehelyezett szereplői is ezt a képletet mozgósítják, a kivágott alakok és vetített hátterek egy szétcsúszott, rétegeire, elemeire esett világként tákolódnak össze. A blueboxvilág szétszalazott elemeiből a regény egyrészt az önmagukra maradt, lecsupaszított emberekre összpontosít: „amikor lehull a lepel a trükkéről, leveszik a hátteret, s csak a szereplők maradnak, a fényesre síkált, üres felületek előtt toporgó szerencsétlenek”. A szereplők saját identitásukat, működésük minimumát, önkontrolljukat, normalitásukat igyekeznek valamilyen módon kifelé közvetíteni, láttatni, megőrizni, ám belső küzdelmeik, magányuk, rájuk telepedő, feldolgoz(hat)atlan emlékeik miatt elidegenednek, leválnak a külvilág rétegeiről, világuk dobozvilág, mely egyre inkább önmagára zárul. Elszigeteltségüket jól érzékelteti az is, hogy ugyanazokat a helyzeteket egészen eltérően érzékelik és értelmezik, s egészen különbözően látják a másikat és önmagukat. A tudatfolyamok ütköztetéséből kiderül, hogy mindenki a saját blueboxában él, valódi és virtuális hátterei között, s ez még virtuális és szimulakrumközégek hiányában is jogosan vetné fel, hogy csakis saját nézőpontok, kontextusok, világok vannak, amelyek között *lélektől lélekig*, ma már, úgy tűnik, nincs (meg)értő kommunikáció. A mű szereplői próbálnak vissza-, közelebb kerülni pusztá önmagukhoz, időnként bernhardi precizitással és őszinteséggel, gyakran maradnak – kapcsolatok hiányában – önmagukra a kék háttér előtt. Ám önvizsgálatuk kudarcra ítélt, a külvilág, a körülmények, a múlt nem iktathatók ki a háttérből, s nem dönthető el, hogy a kék háttér előtt meglát(tat)ott csupasz (vöröslő) önmaguk vagy a természet, hétköznapi élet, emberi társadalom távoli, alkalmatlankodó kulisszái között tűnnek embertelenebbnek.

Ám a lehetséges *külvilág*ot, a háttereket is bonyolítja Jenei, nemcsak alakjai, hanem a rajtuk kívüli szegmensek is komplikáltak, tehát az elidegenedés ok-okozati viszonyai nem egyértelműek, a folyamatok, jelenségek ördögi köröket sejtetnek. Ugyanis az elszigetelt, beilleszkedésre (már) képtelen, belső tudatfoszlányokként működő alakok, akik nemcsak a másik testétől, a női testektől, hanem saját testüktől is végképp elidegenedtek, testetlen szerepekben, kreált politikai bábjátékban, számítógépes harci küldetésekben, rajzolt vágynimfákból készített pornóanimékben találhatnak maguknak egy

könnyebben (át)szelhető – újrarájzozható, újrarájzolható, tévhitekből álló – anyagtalan közeget. A virtuális világ(ok) átveszik az uralmat, nemcsak abban az értelemben, hogy új, párhuzamos – csábító – univerzumokat teremtenek a már meglévő mellé, hanem (vissza)hatnak, rátelepednek a „valósra”, s emennek amúgy sem kielégítő működését látványvilágukkal, eszközeikkel, mechanizmusaikkal programozzák át. Mindez a személyiség felől látszik fenyegetőnek, hiszen az emberi elme, az ember által előállított technológia éppen az ember valóság(os)hoz, realitáshoz, önmagához, tudati működéséhez való viszonyait kezdi ki. Bert „csupán” egy mesterséges politikai mechanizmus bábujaént sodródik nemcsak a társadalommal itt-ott érintkező stratégiai játéktérben, hanem magánéletében is. Életképtelenségét, elidegenedtségét testi diszfunkciói jelzik, képlékeny kövérsége, zihálása, folyamatos rosszullétei, spermáinak sterilizációja, majd balesete is. („A nehéz légzés, az önjáró ujjak, a kacszás meg a hasonló jelenségek mind egy nagy problémahalmaz részei voltak, és bár bosszantó a létezésük, tisztában volt vele, csak a nagy kérdéseket illető tanácstalansága miatt foglalkoztatják.”) Folyamatos önanalízise, önmaga kívülről szemlélése, láttatása, egyre távolabbivá, pontoszerűvé zsugorodása önazonosságának elvesztéséről, felszámolódásáról tanúskodnak. Végül mindkét fehér porcelánbaba törekénynek bizonyul, mindkét gothic lolita kicsúszik a kezéből életképtelensége miatt.

Vele ellentétben bátyja, Alfred minden (lét) szintet uralni kíván. Magányos (solitary) játéktérbe helyezi magát mind a valós, mind a virtuális világban, mivel képtelen a másokkal való együttműködésre, együttélésre, s önazonosságát (autopoietikus rendszerét) csak úgy képes fenntartani, ha kizárja az intimitás (mint emberi interpenetráció) minden lehetőségét. Az önként vállalt magány során a rétegek, kulisszák egymásba csúsznak, a számítógépes (kém-, felderítő-, harci) játékok szerepei a valóságban folytatódnak. Az élet helyzetait küldetesként megélő és teljesítő Alfred virtuális énjének foglya, a személyiség megghasadásához a genetikai törésvonal mellé egy külső, virtuális hatás is társul, megvillantva a XXI. századi skizofrénia egyik új hullámát. S bár Alfred (még) képes reflektálni a két világ különbségére, a prioritások megfordulnak, cyberénje (vagy cyberszemélyisége felől megtámogatott énje) erősebbnek, sért-

hetetlenebbnek bizonyul, segítségével mintha a realitásokat is jobban tudná uralni. („Gyerekjáték lesz a küldetés, a képzelete máris úgy működött, mintha fogná az egeret, s azzal irányítaná a szereplőket” – jelen esetben a nappalijában ülő szomszédokat.) Kudarcha fulladt életét a bázisként körülkerített kertjébe „vezényelt” önavatarjával helyettesíti, igyekszik kiiktatni minden zavaró tényezőt, feleséget, gyereket, érzelmeket, nyugtalan álmokat, s a „maradékot” ügyes taktikával „robbantja fel”. Alfred blueboxvilágában mozgathatók leginkább a hátterek, a körbevágott, körülhatárolt, megkonstruált én tetszőlegesen helyezi magát különböző létsíkjaik közé. Csakis az ezek közti mozgásban, átjárásban, ezek feletti vélt uralomban érzi fenn/megmaradásának egyedüli lehetőségét.

Hasonló virtuális kijáratot (output) talál magának Mark, Alfred kertszomszédja, a megrendelésre pornóaniméket (hentai) rajzoló férfi saját pedofil készítéseit művészi alkotótevékenységként magasztalja fel. A két férfi közti különbség, hogy míg Alfred kész rendszereket ismer ki, s ezekbe belehelyezkedve szereplőként boldogul, sőt irányít, addig Mark megpróbál maga köré teremteni egy (virtuális) világot, s elhítheti magát, hogy valami magasabb rendűt, értékeset hoz létre – „*hatásosabb művész ő, mint amilyen férfi*” –, amely majd megoldja életének kudarcait. („[H]a rajzol, ha közelíti a csodát, ha belül, a bensőjében véghezviszi a megújítást, képes lesz úrrá lenni a külvilág fenyegetésein, meg tudja oldani a betolakodók problémáját, felvirágoztatja a völgyet. Lekiűzi Alfred primátusát, nem fogja izgatni a különbség...” Alfred erődjével, körpanorámas, modern házával szemben az ő birtokán a toldozgatott, minden koncepció nélkül bővített „magyaros” házkomplexum áll összehordott, lakásokból már kiutált bútorokkal, tárgyakkal, s ez a szedett-vedett kúria lesz társadalomból, családból való kivonulásának, italozásainak színhelye. Az impotenciával (is) küzdő férfit egyedül rajzolt nimfácskái tudják izgalomba hozni, miközben gyötrődve vágyakozik feleségére, akiből végül is lányalakjainak esszenciáját keveri ki. Az animék világa egy letisztultabb, nehézségektől, bonyodalmaktól mentes univerzum – ahogy Alfred virtuális szerepei, küldetései is egyértelműek, átláthatóak –, nincsenek bőrhibák, csúf részletek, „ugyanaz rajzolva szebb, attraktívabb, merészebb és kielégítőbb. Ő nem fogja be-rajzolni a szőrütszőgyulladást, ami a közeliken már

ott van ezeken a ronda picsákon, de képes életet satírozni a kifejezésten tekintetbe is”. Mindkét férfi tehát az élet kiszámíthatatlan életszerűségét, a nehézségeket, az emberi kapcsolatok és érzelmek bonyolultságát és összetettségét iktatja ki, kilúgozott virtuális terepeken képesek csak létezni, de rivalizálásuk látszatszfűszere is látszat csupán, hiszen végül kiderül, hogy nem az alkotó (Mark), hanem a küldetéses szereplő (Alfred) mozgatja a szálat, Mark látszatabiznisze, művészi megbecsültsége, „tehetsége” mindössze a látszatok látszata.

Mark életére teljes mértékben rávetül az animék eszköztára, a hozzá kapcsolódó rész az *Asemaaku* (a kínos helyzetben lévő figura mellé rajzolt izzadságcseppet jelenti) címet kapta, s valóban, az egész regényben mellé rajzolhatnánk ezt a bizonyos izzadságcseppet. A Mark fejében játszódó másik fejezetben pedig Saruwatari, japán mangaművész alakja montírozódik a férfira, ám a név *saru* 'majom' előtagja az animális, emberi társadalomtól távoli szintet is jelzi. A Mark jelenét meghatározó múltbeli pedofil eset és hajlam a szűzies, gigantikus szemű yanderék iránti rajongásában és rajzolásában válik végképp feldolgozhatatlanná és lezárhatatlanná, ahogy a yanderefigurával azonosított Marthával való kapcsolata is ugyanerre a sorsra jut, s ezek a „szexuális csemeték” válnak minden átmenet nélkül bosszúálló angyalokká, mint Martha is, aki (ki)játssza férjét és önmagát Alfrednak. Látható tehát, hogy a virtuális, mesterséges világok rávetülnek a női szereplőkre is, elnevezéseik által egyrészt elválaszthatatlanok férjüktől (Bertha, Martha), vagy csak a férfi függvényében léteznek, mint Alfred sorszámozott Alfridái. Másfelől „idegen” alakokat, testeket vesznek fel (vagy kapnak), összességében eltávolított bábok: alkalmi királynők (Alfridák), mitologizált (Rhea), átalakult (Bertha), átrajzolt (Martha) vagy éppen testetlenedő (Luri) figurák. S bár a nőalakok többnyire a férfiak „monitorán” át látszanak (azonban hálá az elbeszélőnek, az ő fejükbe is bepillanthatunk időnként), nem emberibbek, nem szerethetőbbek, mint férfitársaik: bosszúállók, akarnokok, taktikáznak, játszmáznak; ha kell (ha nem), csábítanak.

A társas kapcsolatok működésképtelensége s az erre adott reflexiók szervezik a regény cselekményét, melynek során a vágy (akozás), a megszerzés, a megkívánt és felajzott testek mint háttér nélküli fókuszpontok folyamatosan elő-

térben vannak. A három férfi különbözőképpen viszonyul testéhez, férfiasságához (tehát a nőkhöz is), a férfisexualitás az önkép megteremtethetősége szempontjából is fontos, felszínen tartott terepe a regénynek, ám szintén a test és az identitás általánosabb kérdéseihez vezet. Úgy tűnik, a test legtöbbször leküzdhetetlen akadály a regény szereplői számára, a test formája, érzetei, szükségletei, kielégíthetlensége vagy a női test tökéletessége, elérhetetlensége, túlzott jelenléte vagy éppen hiánya szinte összeegyeztethetetlen az identitás vágyaival, készleteseivel, önbecsülésével, belső harmóniájával; mindez szintén a létezés hasadtságát, a bluebox működését érzékelteti. („*Közben a kerti jelenet, melyben benne álltak, vagyis ültek, nem tört szét, bár szemmel láthatóan mindenki máshol volt, szinte öntudatlanul a testén kívül keresgél; díszletként funkcionáltak.*”) Ugyanakkor a testtől való szabadulás nemcsak önmagában véve vagy a szexuális vágyak testi lokalitásai miatt tűnik képtelenségnek, hanem mert a test eleven médium, amely álom-, emlék- és fantáziaképeket őriz, hordoz, s ezek az imaginációs aktusok akkor is testi aktivitások, ha felszámolják a test érzetét. Bert egyáltalán nem, Mark is csak kevésbé tud szabadulni gyötrő test-érzeteinek fogságából, előbbinek saját fizikai állapota, pszichoszomatikus tünetei, utóbbinak a női testekhez való viszonya válik összeegyeztethetlenné az identitással. Mark rajzolt nimfácskáival a női test „testetlenítésére”, anyagtalánítására tesz kísérletet, és mint „*digitális rajzainak, életének is van egy tapinthatatlan hátoldala*”. Marknak azonban, éppen emléképei és Martha iránti vágyakozása miatt nem sikerül a virtuális és az empirikus világ közti analógiát felszámolnia, testen túli imaginációs kísérletei folyamatosan visszatérnek „reális” endogén észlelési formákhoz, ám cybervilágának „transzcendenciája” már nem törölhető ki. Egyedül Alfrednek sikerül – úgy-ahogy – testi és mentális folyamatait a maguk (külön) medrében tartani, ám ennek ára minden emberi kötődés, intimitás, érzelem elvesztése, felszámolása. Testetlenített tudata a virtuális térben kel életre, „*a határtalanított metamorfózisok világába*[n], *miközben a test visszamarad a nehézkes világban*”. (Hans Belting: TEST-KÉP-MÉDIUM. = Uő: KÉP-ANTROPOLÓGIA. Kijárat, 2003. 95.) Az identitás áthelyeződik a szerepjátékok világába, s a test mint az identitás eredeti helye elhagyottan (üresen?), „tét nélkül” feszít és élvez. A testtől való menekülési kísér-

letek egyben azt is feltételezhetnék, hogy van valami – szellem, lélek, identitás, tudat stb. –, ami képes, tud menekülni, mintha létezne valamiféle dualista megosztottság, ám végigtekintve e siralmas tablón, ebben sem lehetünk bizonyosak.

A test efféle „elveszejtése” Jenei regényében azért tűnik fontosnak, mert az emberábrázolások történetében a test megjelenítése, (re)prezentálása a szociális lény hordozójaként tűnik fel. A regény szereplőinek test- és identitásválsága, világtól való menekvése, elzárttsága egy működésképtelen külvilágot feltételez, ahogy erre sok apró utalásból következtethetünk. Deklaszálódo családtrótténetek, sorsok, szebb korokat megélt nagyvárosok, iparvidékek, üdülőövezetek sejtnek fel a háttérben, s egy olyan külvilág, amelyből jobb kivonulni, egy dombtetőre, körülbástyázni magunkat minden lehetséges eszközzel: fallal, kerítéssel, alkohollal, virtuális és szexuális játékokkal, magánnyal. De ez is kevés, illetve mindez kevés egy „normális” élet-hez. A BLUEBOX nem az elidegenedés kaffai, távolságtartó parabolikus eszközeivel él, inkább levezeti, közel hozza mindazokat az emberi-társadalmi tényezőket, jelenségeket, folyamatokat, amelyeknek végtermékeit tudati formák gyötrő intimitásában tár az olvasó elé, akinek a „játékot” szintről szintre végig kell játszania. Fájdalmasabb ez, mint Bret Easton Ellis – szerencsére egyelőre – eltűzött kegyetlen nagyvárosi disztópiája, mert nem jövőkép, hanem – realitásában és virtualitásában is – jelenvaló kiskerti tábló: „*Nem is emberek már, kísértetek mind, valami borzasztóan éltlen energiaáramlás, vagy pszichés feszültségek kicsapódásai, és mégis milyen élethű a mozgásuk, a hangjuk.*” Jenei László regényének tragikus eseményekbe futtatott konklúziója, hogy lecsupaszított önmagunk megtalálása nem lehetséges vagy pusztán illúzió. Nem menekülhetünk el életkörülményeinktől, társas kapcsolatainktól, a társadalmi mechanizmusoktól, de legfőképp életünk időbeliségétől, múltunktól, akármilyen élet- és működésképtelenek is mind-ezek, mivel személyiségünket születésünk pillanatától kezdve családi és szociális kapcsolatok, közegek szövik, formálják; a háterek el sem hagyhatók, ám teljesen szabadon sem cserélgethetők, még ha kényelmetlenek, idegenek is számunkra. Marad a belátás: nyakig benne vagyunk a blueboxban.

Visy Beatrix

II

ÉS PEREG A JENEI-MOZI

A film számomra állandó szükséglet – parafrázálhatná Peter Greenaway eredetileg a festészetre vonatkozó kijelentését Jenei László, a mozgóképkultúra iránti vonzalmának eddig is érzékelhető nyomaival (legutóbb a SZELLEMEK ÉS SZERELMEK negyedik novellaciklusában) olyan prózát előlegezve meg, amelyben következetesen érvényesülő látásmódként, szövegszervező elvként, írástechnikai eljárásként mutatja magát az intermedialitás. Hogy a vizualitásnak poétikai szerepe van ebben a prózában, érzéki tárgy mivoltában is demonstrálja a legújabb, ötödik kötet: borítóján Ujj Suzsi szubverzív hatású fotójának most kékben villódzó részletével, kékre kékkel nyomott címével és műfajmegjelölő funkcióra is igényt tartó, ugyancsak látványtartalmakat hordozó alcímével (kiskerti tabló). Az utalássor a könyvtestben is folytatódik, a borító fotórészlete itt szürke háttérül szolgál a fejezetcímeknek, amelyek legtöbbje a japán animék karaktereit – gothic lolita, yandere, Saruwatari – vagy eszközkészletének elemeit – asemaaku – jelöli, zárójelben annak a figurának a nevével, akinek a nézőpontjából konstruálódik az érzékelhető-értelmezendő világ.

Ráadásul a BLUEBOX cím metaszöveggként nem egyszerűen csak irányítja az olvasást: elemeinek jelentésszóródása és -sokszorozódása a szöveg rendkívül erős kohéziós hálójának megképződéséhez is hozzájárul. A film blueboxtechnikájának értelmezése és szerepe abban a gazdag vonatkozásrendszerben változik, amely a regény tárgyi és mentális világait létrehozza. A blue szimbolikus 'kék' alapjelentése mellett lényegi tartalmakat hordoz a 'rosszkedv, rossz hangulat' megfelelő is. Ugyan az egyik figuráé a magára vonatkoztatott megállapítás, de általános öntapasztalatként is artikulálódik a regény terében: „szaglik a rosszkedve, szívárog belőle a kétségbeesés, mindenhol karakteres nyomokat hagy maga után”. (21.) Immanens jelleggel bírnak a szövegben olyan járulékos jelentései is az alapszónak, mint a 'blue joke' (a pajzánnál erősebb árnyalatú, szexuális tartalmú, szexszel kapcsolatos) vagy a pornófilm jelentésű 'blue movi'. S a Bert–Bertha szál hozza játékba a konzervatív pártok kékjének, illetve a 'bluestocking'-nak – a kékharisnyának – a nőre vonatkoztatott jelen-

tésváltoztatát, aki szellemi fölényének teljes súllyal nehezedik rá környezetére. De a 'rekesz, elkerített rész, doboz' értelemben vett utótag metaforikus jelentéseivel is lényegi elemként kell számolnunk az elmeműködések világokat generáló folyamataiban.

A borító intermedialis utalásait írják tovább a mottók, azokat a viszonyítási pontokat jelölve ki, amelyekből Jenei médiumközi érdeklődésének irányai és írásművészetének sajátosságai leginkább beláthatók. Hogy ezeknek az előszövegeknek mind tematikai, mind poetológiai értelemben koherens szerepük van a főszöveg szerveződésében, hogy képesek vállalni az értelmezői figyelem vezetését, olyan szerzői tudatosságot feltételez, amely erős kontroll alatt tartja a látszólag kontrollálatlanul áradó magánbeszédekben összeálló műegészlet. E tekintetben van jelentősége a Lázár Ervin-mesefigura (Bőbeszédű Anasztáz) önpusztító szótengerére való utalásnak, amely majd parafrázálva beépül a (Linda Hutcheon-féle értelemben is érvényes) „narcisztikus narrációba”: „*Állítja, hogy olyanok itt a birtokaikon, mint a három majomból a nem halló és a nem látó, pedig közben folyton kavarják a szart, folyton beszélnek, zúg bennük, mint egy gátjászakaadt folyó vize, csak nem hallatszik, bent marad...*” (117.); „*...Alfred tehetetlen merevsége, majd átmenet nélküli bőbeszédűsége, sánta állításai, vaksi kérdései, ő, az összetett, az egyszerű, ő, a félmondatok!*” (279.)

A második két mottó azokhoz a filmrendezőkhöz köthető, akiknek implicit jelenléte – a sok néven nevezett vagy valamilyen filmelemmel jelölt alkotó mellett – a legmarkánsabbnak mondható a regényben. Az első egy dialógusrészlet Peter Greenaway A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSE című filmjéből, a másik Derek Jarman nézetét adja közre az opuszait meghatározó színek, a vörös és a kék viszonyáról. Az angol barokk két paradigmatiszma alakjának képi világa mindegyiknél abban az intermedialis utalásrendszerben értelmezhető, amely a több évszázados képzőművészeti hagyomány formanyelvéből merít. De sajátos jegyei ennek a mozinak az erőteljesen teátrális díszletezés és a történetben ábrázolt, a brutalitás határait súroló érzékiség is. Akárcsak a Jenei-könyvnek, mondhatnánk, elemeiként a gyakran rejtvénytyszerűen működő médiumközi jelzésrendszernek, amely elsődlegesen a filmnyelvet, de mellette a színházat, a zenét is bevonja az értelmezés horizontjába.

A Greenaway-film Mrs. Talmannjának a motóban idézett érvelése (miszerint a tárgyak összességükben nem ártatlanok: egy baleset/szerencsétlenség szemtanúját, sőt cinkosát láttathatják) mint egy mintázat, nyomja rá magát a regény szövetére. Lehetséges és elkövetett, gondolati és megtörtént bűn/ök/tények, levegőben lógó és elkerülhetetlen tragédiák már az első mondat felütésétől – és igazoló pecsétek mindenütt. „...az utalások a végletekig rejtettek, a bűnök forrásává váló hajlamok szépen eldolgozva. Nyomok és megint csak nyomok.” (133.) De jeneisebb ez a közelkép: „a nő bőrfelületén felragyogó sérülések, a beszédes nyomok szemtanúikért, cinkosokért kiáltottak”. (218.) Ezt a pecsétmintázatot töltik ki a Jarman-móttó „a vörös csupán sítító kék” oximoronjának színei, s valnak a változó viszonyaikból és arányaikból létrejövő látványelemek fontos szimbolikus-allegorikus tartalmak hordozóivá.

Az elbeszélés ideje egy hozzávetőlegesen háromhetes időszakasz, amelyet két baleset metsz ki jelenünkből, és az emlékezés tágít a történelmi közelmúlt felé. Így az elbeszélte idő lényegesen hosszabb: a rendszerváltást megelőző néhány évtizedig nyúlik vissza. A történetek helyszínei a Miskolchoz tartozó Lyukóvölgy és Budapest mai részei, amelyeket egyszerre alakít a közös tapasztalaton és a szociológiai-publicisztikai objektivitás eszközhasználatán alapuló referencialitás, valamint a fikcióteremtés szándéka. Az elsődleges fontosságú színterek a különleges pozíciójú, önálló kontinensként létező lyukóvölgyi kiskertek. Rajzaiknak például egyformán fontos összetevői a valóságból érkező elemek (a Kádár-rendszerben virágzó bányavidékek látványos átalakulásának társadalmi okai és hatásai, a régió szociális feszültségeiből következő et[n]ikai kérdések), valamint az ábrázolt mentális világok lényegéből adódó jegyek (tökéletes szeparációra törekvés, hat oldalról védett boxban létezés, a virtuális valóság szimulálása). Az OLAJOZÓK munkacímével korábban megjelent élelbeszélő részletek (*ÉS, Holmi, Jelenkor*) konvencionális névhasználatával szemben a BLUEBOX szereplőinek nevei (Bert, Bertha, Mark, Martha, Alfred, Rhea, Una, Luri, Leon, Selton) mintha a referencialitásból is képződő világnak a virtuális felé mozgatózásában lennének érdekeltek.

A történetfragmentumok akronologikus rendjét három szereplő különböző nézőpontokat képviselő szövevényei alakítják, mindhárom

esetben a tudatábrázolás Dorrit Cohn-féle típusai közül az elbeszélte monológoknak megfelelően. Az idézett belső beszédnek ez az eltávolítottabb formája, „a pszicho-narrációhoz hasonlóan fenntartja a harmadik személyűséget és az elbeszélés idejét, ugyanakkor akárcsak az idézett monológ, szó szerint idézi a szereplő mentális nyelvét”. (D. Cohn: *ÁTTETSZŐ TUDATOK. = AZ IRODALOM ELMÉLETEI*. Pécs, 1996.) A harmadik személyű elbeszélte monológban felidézett magánbeszéd kettős perspektívából, a szereplő és a narrátor nézőpontjából válik megítélhetővé, mert a két beszédpozíció közelsége gyors váltásokat tesz lehetővé. Ez az oka annak, hogy bár a narrációt végig ugyanaz a gazdag rétegezetséggű diszkurzív nyelv jellemzi, a szereplők nyelvhasználata egyenként mentális világokat épít.

A szerkezet egyformán érvényesülni engedi a polifónia minden hangját: két-két fejezet jut Bert, Alfred és Mark szövegének (az utolsó két fejezetben ezek váltakozva szólalnak meg); a fővárosban induló szakadozott cselekményszálak pedig Alfred lyukóvölgyi birtokára futnak, hogy itt aztán mindenki rákerülhessen a kiskerti tablóra. Mióta a „város szegénysége és szomorúsága kiszivárgott ide” (blue!), vált a múlt rendszer öntudatos munkásrétegének nyaralótelepe (lééptülését Alfred narrációja fotókban mutatja fel) menedékké azok számára, akik a saját testükben keresnek menedéket. Mert ez a kontextus ad keretet mindenfajta vonatkozásnak: a tudati működések sajátos megnyilvánulásai, a személyiségek önfelmutató gesztusai elsődlegesen a testiség, a szexualitás terében értelmeződnek.

Hogy ebben a szövegvilágban szerelem, erotizmus és szexualitás elválaszthatatlan az erőszaktól és a haláltól, az éppúgy következik a Jarman- és Greenaway-film jelenlétéből, mint az eddigi Jenei-mű sajátos jegyeiből. Az emberi kapcsolatok szövényes hálóját is a vonz(ód)ások és taszítások rajzolják ki, a figurákat pedig a hiány állandósuló érzékeltése, „a kielégülés után szomjazó kielégültség” paradoxona mozgatja. Bert és a felesége, Bertha kapcsolatát alapvetően a gyerek hiánya határozza meg: megújuló próbálkozásaik ellenére hét éve élnek meddő házasságban. Mark és Martha házasságuk működésképtelenségétől szenvednek: Mark nem éli, hanem rajzolja a testi kapcsolatot. Alfred túl van két sikertelen házasságon, a szex terén régóta „alkalmi munkából”, a telepről fölvi fiatal lányokból (Alfridák) él, de akkor nem, csak

utólag képes bármit is élvezni. Mindegyik férfialak saját neméhez is vonzódik: Bert a főnökéért, Leonért rajong, az a pártvezérért, Alfred Mark közeledését utasítja vissza, ugyanakkor ő hasonló kísérletet tesz, amikor szembesülnie kell az iszonyattal, hogy fél a sötétből. (A történet végén Alfred fogalmazza meg körbenézve a jelenlévőkön: „a romlott szerelem ott volt mindenütt”. A romlottban benne van a meghibásodott, a nem friss és az erkölcsileg zuhlott jelenetés is.)

Pedig a testvérével, Berttel szemben ő az erős ember, „a lényeges elem, a felcserélhetetlen komponens, a többi pedig csak díszlet, vetített háttér”. (347.) Alfred „szenvedélyes munkával alakította ki szenvtelen életformáját”, tárgyának tekint mindenkit, s a szenvtelen tárgyvilágosságnak ezen a szintjén csak akkor képes a megrendülésre, ha saját hatalmának és energiáinak végességét kell belátnia. A monitor előtt. Alfred élettere ugyanis egy átjárható képződmény a szeparáció magas fokát reprezentáló birtok és a számítógépes játékok irányítható virtuális világa között. A veszélyt soha nem a játékprogramok provokatív filozófiája jelenti számára; ereje végességével ebben a köztes térben a maguknak egyenrangú helyet követelő emlék- és álmoképei szembesülnek. Ezek pedig úgy térnek vissza, haladnak előre, csúsznak egymásba, élnek önálló életet, mintha maga szerveznék ősalma pályafutását. (Így, egymásba épülve tagolják a szöveget is: a szenespincében tizenhárom évesen véletlenül látott aktus vagy a keresztzüleivel tett utazás emlékképe: „domboldal, fa, látó, felhő, dallam, dög”, az egyetemista korában látott halott lány arca, a Zsóry fürdői emlék stb.) Játék közben a betolakodó halott rokonokat képzelet azoknak a helyébe, akiket meg kell ölnie, s „valami hátborzongatóan kaján kifejezés mászik rá az ő valóságos arcára, egészen átváltozik ennél a jelenetnél. Onnan tudja, mi a helyzet, hogy míg a virtuális világban sötét szobákban settenkedik, tehát nagyrészt fekete a monitor, néha nem a karakterét figyeli, hanem átcúsúszik a tekintete, egy-két centiméter elég hozzá, s a monitor üvegén hátulról érkező fény miatt meglátja a saját arcát. Na, az biztos, hogy nem ő, gondolja olyankor. Az nem lehet, hogy csak ennyiről van szó, ha csak kicsit félrenéz, hová lesz az ő csendes nagysága. Rendesen meg is illetődik, átlényegülően és szerepcserén töri a fejét, legtöbbször ilyenkor lövik le, egészen közelről”. (112. k.) Alfred állandóan billeg az emlékek, az álmok, a valóság és a virtualitás összecsúszó ha-

tárain, többször reflektál is erre a helyzetre („Viszsa akart kapaszkodni a valósághoz, [...] pillanatnyilag el akarta hagyni a romokat”, 179.), holott számára ez osztatlan tér, belefér minden, mert a tudata hozza létre.

Bert Alfreddel, a bátyjával ellentétben gyenge, az erősebb mágnes vonzásában szétszúzó karakterjegyeket mutató figura, akinek főnöke mondja a szemébe: „olyan, ha őt nézik az emberek, mindig valaki mást látnak” (49.), politikai karrierjéről pedig sokat elárul ez az attitűd: „ennek az ideológiai magaslathatnak [ti. a Leon által vezetett kommunikációs csoportnak] a peremén kapaszkodott meg, bejárta a lépcsőfokokat, s pár hónapja egy kicsit kiemelték, pusztán azzal, hogy nem távolították el”. (40., kiemelés – J. L.) A legnagyobb teherként a bölcsész feleségétől, Berthától való intellektuális függését éli meg, aki mindennapi kapcsolatukban sem képes kilépni az irodalom és a film szövegvilágából, legújabb, Mikszáth-tanulmányával pedig – Bert úgy érzi – természetlen házasságuknak állítana tükröt, s őt akarná megváltani. A férfi folyamatos függőségben, az iránta érzett gyűlölet és szerelem állandó oscillálásában él. Ez az oka annak, hogy hiába fogadja el Leon lányának a szerelmét, retteg attól, hogy Berthát elveszítheti, ezért folyik össze benne Luri hófehér arca felesége gothic lolita-alakjával, s ez a magyarázata a történetet nyitó balesetének csakúgy, mint az általa okozott halálos kimeneteli másodiknak. „Már saját magában sem bízhat, hiszen mi történt, ütött, most meg alárendelt sorban tengeti lefokozott életét... Jaj, Bertha, ez meg Nietzsche! Bassza meg, milyen erős akarat vonzásában él, mindent csak a tőle tanultak fényében érthet meg.” (278.) Csak később, a lyukói szenteléreken válik világossá számára, hogy embert ölt.

A környezetében Alfredről könnyű mindenkinek elképzelnie, hogy ölhet. De ebben a világban csak az képes rá, aki szeret: Erősz és Thanatosz, szerelem és halál együtt járnak. Marknak és feleségének, Marthának a „műsora”, („melyre talán a végzetdráma lenne a megfelelő műfaji kód”, 128.) akár kaphatná A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSE címet, kettős vonatkozásban is. Alfred szomszédja Miskolc „cserbenhagyott lakótelepéről” költözött ki apja hátrahagyott telkére, s felesége a férfi hazaköltözésétől várja házasetük megmentését. A Marthával kötött szerződés szerint Marknak egy hete van arra, hogy tapasztalatai alapján bizonyítson: itt lehet élni (ezen a napon

tűz pusztított a birtokon, előzőleg kutyái pusztultak el). A másik oldalról a megrendelőivel kötött szerződéseit éltetik: „*ha rajzol, ha közelíti a csodát, ha belül, a bensőjében véghezviszi a megújítást, képes lesz úrrá lenni a külvilág fenyegetésein, meg tudja oldani a betolakodók problémáját, felvirágoztatja a völgyet*”. (231.) Mark animékat rajzol a névtelen megrendelők szexuális vágyainak kielégítésére, a kívánt történetnek megfelelő karakterekkel. Marthával nem működik a testi kapcsolat, ő maga csak alkotás közben képes kielégülni.

Viszonyát a feleségéhez más jellegű vonzás-taszítás határozza meg, mint Bertéét, de mindkét kapcsolatban a nők megtartó akaratának van köze a bekövetkezett tragédiákhoz. Ahogy Bertha Leon estében bemutatott provokatív gothic lolita előadása sem a férfiaknak, hanem a férjnek szól, Martha Mark ero guro képregényvázlataitól kapott és tettelegességgig fajult dührohama sem céltalan. A nő agresszivitása szabadítja fel a férfit gátlásai alól, aki csak a történeteket követő nyomokból, Martha törülközővel durván hátrakötözött kezéről és könnytől-nyáltól csillogó mosolyából következtet a tényre: „*tanárként megtartotta első óráját a bondázs tagozaton*”. (160.) Mark belehalna, ha elveszítené a feleségét (vonzódásának mindenkor belátása tovább roncsolja személyiségét), szereti őt. Ez az oka annak, hogy nemcsak Alfred ismeri fel a nő testében Mark animéinak yanderéit, a férjnek is el kell fogadnia a tény: amikor rajzainak jellegzetességeit kategorizálta, keresve a legtöbb-ször ismételődő jegyeket, „*a végső összesítésben egy Marthára majdnem a megszólalásig hasonló nő leírása jött ki*”. (229.) Nem is azért öli meg őt, mert durván szembesül a valósággal, hogy minden megrendelője Alfred volt Martha kérésére, hanem mert veszélyeztetve látja kettejük szerelmét. Hogy gyilkosság s nem öngyilkosság történik (egyedül a szomszéd tudná kideríteni), azt a korábban elhelyezett számtalan pecsétnyomon kívül tudatműködésének az az Alfredéhez kísértetiesen hasonló vonása igazolhatja, hogy benne is összecúszik a számítógép által generált világ, saját digitális rajzainak teremtett közege és a valóság. „*...Mark hosszú percekig bámulta a pixelek hadát, érezve, hogy kiszalad közülük, a művész és az alkotása közül az optimális távolság, szeretett volna azonnal és tiszta fejjel megérteni mindent. [...] Megtörtént volna, amitől tartott, hogy immár menthetetlenül beszívta magába ez a világ, és*

nincs többé visszatérés számára?” (134.) Ő is (a magánytól való) elemi félelem rabja, s erre ugyanúgy a számítógép monitora döbbsenti rá, mint Alfredot. (Az eszköz világteremtést szimuláló és személyiséget átalakító erejét jól mutatják a regényszövegben elhelyezett metaforák: „*Középkorú férfi – ha mondjuk már meghalt az anyja – nem találhatna eszményibb éltető metaforát, mint amilyen az éjjel, teljes sötétben derengő ablakocská, a monitor*.” [84.] „*...megérintette a mindenható koponyáján nyitott ablakot, a számítógép monitorát*.” [265.]

A BLUEBOX figurának létmódja az emlékezés. Az emlékezés itt „térfoglaló folyamat” a gondolkozásban, intenzív önpusztító szövet(g)burjánzás, amely minél előrébb halad a narrációban, annál távolabbra jut a múlt kibeszéletlen titkokkal terhelt idejében és lejjebb a tudat örvénylő mélységeiben. Technikailag úgy működik a regényben, mint a filmek flashback szekvenciái, képes elindulni és hosszan hömpölyögni két kimerevített mozdulat között, az elbeszélés terében megtett pár lépés alatt vagy a néhány perces várakozásnak az eszmélés mondataival tagolt („*Hol van Martha?*”) idejében. A szereplők ugyanolyan váratlanul merülnek el a pillanatban, mint amilyen hirtelen szakadnak ki az emlékezésből, de maga a folyamat megállíthatatlan: hiába hárítanak, legfeljebb késleltetni, odázni tudnak, felszínre kerül a múlt hordaléka, az erőszakos és követelőző emlék- és álomképek minden előzménye.

A Freud és Ferenczi Sándor nevével leírható pszichoanalitikus hagyomány vízjelként van jelen a szerző eddigi életművében (a leghatározottabban a SZARVAS A TEMETŐBEN című regényében). A BLUEBOX annak a freudi alaptételnek adja rendkívül gazdag, plasztikus és árnyalt megnyilvánulásait, amely szerint az egyén egyik legszükségesebb és leggyötrelemesebb teljesítménye fejlődése során a szülői tekintély alóli felszabadulás. Itt minden figura személyiségét az határozza meg, hogy ennek a feladatnak a végrehajtásban kudarcot vallott. Mark telke minden apró részletében az apja jelenlétét érzi. („*Meglehet, hogy apja életét éli újra ő is*.” 234.) Martha csak házasságuk első éveiben volt képes leválni anyjáról. Alfred ósálmának sokkhatásként rögzült előképében „*a pincében üzekező Katona bácsi*” (178.) mindig mint az udvarban lakó apuka jelenik meg (68.), a testvérek apjukkal kapcsolatos defektusa pedig mindkét nézőpontból odáz-

va, csak az utolsó flashbackekben kap helyet az emlékezésben. Ezekből a visszapörgetésekből válik világossá, hogy Bert önmagát kívülről figyelő énjét („*Látja, ahogy figyeli magát*”; „*Mondta is magának, hogy nagyon tisztán látja, milyen egyenletesen lépked*”, 26., 30.) nem a piknikus alkataból vagy a sterilitásából következő megbélyegzettségérzése, hanem apja figyelő tekintetének érzékelése hívta életre. (Akkor született, amikor tudomást szerezve az apa múltban elkövetett bűnéről, börtönéveinek valódi okáról, a nyomdokaiba akart lépni: viszonyt kezdeményezett a nővel, akin apja erőszakot követett el.)

A külső figyelésnek ebből a képességéből következik Bert működésének sajátossága: olyan, mintha egy filmforgatást élne, hol a kamera egyik, hol a másik oldalán. Az előző hosszan kifejtett változata például az a „forgatásrészlet”, amelyen Luri búcsúpartijának válik groteszk főszereplőjévé. A narratívát a rászegeződő kamera mozgása, a világítás eszközei (a sötétségben több irányított síkból érkező fény, fényhulladékok, felgyúló és kialvó reflektorok, a Tiffany-lámpák szórt fényei) és a színpadias beállítások szervezik. Az utóbbit kocsiban tett utazásai emelik poétikai formaelemmé. A kocsiváltozatok is koherenciát erősítő motívumai a közegeknél, visszatérő ősképek apja kedvenc poszterén látszik (piros Chrysler kék háttér előtt). Mindegyik egy box (másságuk Leonnal például ebben a zárt térben érvényesül), amelyek egyfelől Bert sorsát meghatározó allegorikus helyszínek, másfelől intermedialis utalóeszközök. A taxiutat készítik elő a parki padon átéltek: „*Mintha csak a saját doboza létezne a továbbiakban, s ha halad, a dobozzal együtt teszi, azzal együtt csúszik bele egy másik, szintén nagyon ügyesen kimunkált játéktérbe. [...] s bár ő valójában egy centit nem mozdult, a világ egy forgószél segítségével cserélgette körülötte az aprócska díszletsort, látszólag értelmet adva az ücsörgésnek*.” (275.) Aztán a kocsiban egy felszubjektív, társított beállítás láttatja őt s vele a lehúzható ablak üvegén felkínált festményeket és rajzokat. Majd – ahogy a gyógyszer hat – megmozdulnak a figurák, étellel telik meg a város, kisfilmek jönnek, sőt megnyílik egy másik dimenzió, és életképek peregnek ugyanazon a felületen. A lolitás utazás különleges hangszerelésű emlékképeivel folytatódik a mozi, amelyben rekvizitum rendeződnek a diszsonáns hangok, s végül diavetítésként sorjáznak behunytt szemek előtt a már látott garázs terében újra felvillanó hentai poszterek.

Filmszerűek Alfred birtokán a diófa alatt rögzített percek és a cseresznyeszedés jelenetei is, buja, érzéki képi megoldásokkal, fény-árnyék játékokkal, ráközelítésekkel és hosszan kitartott gesztusokkal, amelyekben a figurák maguk is jelenetként reflektálnak a helyzetre. („*Közben a kerti jelenet, melyben benne álltak, vagyis ültek, nem tört szét, bár szemmel láthatóan mindenki máshol volt, szinte öntudatlanul a testén kívül keresgél; diszlethként funkcionáltak*.” 192.; „*Tíz perc múlva még mindhárman a fa alatt álltak, sokkal letisztultabb, levegősebb volt ez a jelenetük...*” 205.)

A képkapcsolás konvencionális módja, a beállítás-ellenbeállítás technikája mindenekelőtt az Alfred–Mark–Martha történetben érvényesül, mintegy a lacani varratelméletnek a filmi kommunikáció folyamatára adaptált megvalósításaként. Alfred és Mark nézőpontjából is láthatjuk annak a telefonbeszélgetésnek az utolsó perceit, amely Alfred és Martha között folyik (semmit nem tudunk meg belőle, mert a férfi számára mindössze a kielégülés lehetőségét jelenti), s amely alatt tolakodik elő Markban a tanári karrierjét kettőtörő negyven perc emléke (dolgozatírás alatt obszcén rajzot készített az egyik tanítványáról). Rézsútos kameraállásból látjuk a jelenet végén a két férfit, a szimbolikus fent-lent pozícióban: Mark alulról néz felfelé a franciaablak keretezte „vezércikkilustrációt” Alfredra (visszatérő motívum), Alfred fentről lefelé a mélységesen lenézett férjre és szomszédra, az olvasó pedig azzal, hogy kilép az egyik tudatból, s belép a másikba, „belevarródik” a történetbe. Ugyanerre a kép-ellenkép kapcsolásra épül a végkifejlet is, de itt Marké a fent pozíció: a mobiltorony tetejéről szemléli a megképződő tablót, „*az Alfred birtokára méretezett élőképet*”. „*Mintha filmet nézne, nem is lenne izgalmas, ha ő is lent lenne*.” (404.) Rögzíti a figurák bemozdulásait, az átrendeződéseket, a tekintetek síkját, addig, míg a birtok gazdája egyedül nem marad „*az imént még gyönyörűen berendezett, mostanra azonban a mondanivaló hiányában beszűkült tér kellős közepén*”. (405.)

A narráció a film világa mellett folyamatosan reflektál magára a beszédre (Alfred nem egyszer veti meg magát „*férfiatlanul fecsegős magánbeszédeért*”) vagy az adott kommunikációs helyzetben „elhasznált” mondatra. Az áradó, sodró szöözönt éppúgy szervezi az artistikus irodalmi nyelv, mint az irodalom- és filmelmélet vagy az orvostudomány frazeológiája, s – ahogy Nádas Péter PÁRHUZAMOS TÖRTÉNETEI-ben – funkció-

nálisan szerves része ennek a beszédmódnak a fattyúnyelvi szókincs, az obszcén és a trágár is. A gazdagon burjánzó nyelvi közeg pedig láttat: a kamera hol nagytotálra nyit, hol a bőr hámfelületére közelít, a hirtelen vágások, keretezések és inzertek váratlan megoldásokat eredményeznek. A felvételek montázsszerű elrendezése igazi filmélményt tartogat az olvasónak: pereg a Jenei-mozi.

Luchmann Zsuzsanna

AMIKOR AZ ÁRNYJÁTÉKOS A FÉNYBE LÉP

Nagy András: *Az árnyjátékos.*

Søren Kierkegaard az irodalomtörténet, eszméletörténet és hatástörténet metszéspontjain
L'Harmattan, 2011. 206 oldal, 2200 Ft

Kierkegaard kapcsán mindig is terméketlennek véltem azt a vitát, hogy „ki”, pontosabban: „mi” is ő valójában. Filozófus? Teológus? Költő? Valóságos író? Pszichológus? Debatter? A felsorolást a végtelenségig lehetne folytatni. Pontos választ azért sem kaphatunk ezekre a kérdésekre, mert Kierkegaard egész oeuvre-je, személyes habitusa mond ellent mindenféle kategorizálásnak. Ha pedig ezt elfogadva mégis azt mondjuk, hogy Kierkegaard természetesen filozófus, akkor azt csak úgy tehetjük, ha hozzáfűzzük: legkevésbé sem abban az értelemben, ahogy a filozófiát a XIX. században, a német idealizmus korában értjük. Igaz ez Kierkegaard-ra, de igaz Nietzsche-re is, akit hagyományos értelemben ugyanúgy nem lehet filozófusnak nevezni, mint dán elődjét. Nem hagyományos értelemben mindkettő par excellence filozófus. Olyan filozófus, akinek szándéka szerint (ezt fontos hangsúlyozni) nincs köze a rendszerhez. Ha emellett azt mondjuk: legalább ennyire szépíró, akkor sem térünk el az igazságtól, de nem is nagyon teszünk hozzá semmit, mivel a filozófiának az általuk létrehozott modusa alapvető változást hoz a kifejezés formájában, vagy – ahogy Vattimo mondja Nietzsche kapcsán –: „*stilisztikai forradalmat*” csinál.

Talán ebből kiindulva lehet mindenki elnéző a különféle értelmezésekkel szemben, még akkor is, ha azok esetleg a katedrafilozófia felől

érkeznek, tudva, hogy Søren Kierkegaard, saját megjegyzése szerint, semmitől sem rettegett jobban, mint attól, hogy egyszer filozófiaprofesszorok értelmezzék, és írjanak értekezéseket róla. Ám azt is tudjuk, hogy életében legalább ennyire szeretett volna egyetemi katedrát kapni, vagy ha az nem megy, legalább a szószékről prédikálni. Ebben (is) tetten érhető az az ironia, amelyet tökélyre fejlesztett ez a kortársai által csak „*koppenhágai Szókratésznek*” nevezett különös figura. Mindezt nem csupán egy könyv kapcsán célszerű elmondani, hanem egy kerek kétszáz éves évforduló előtt (1813-ban született) sem árt tudni, hogy a világszerte megrendezésre kerülő Kierkegaard-konferenciák, workshopok, kollokviumok stb. egyszerre váltottak volna ki belőle ironikus fanyalgást és boldog meglepetést. Nagy Andrásal egyetértve elégedjünk meg azzal, hogy „*életműve felé az esztétika, a pszichológia, a teológia, az antropológia diszciplínáiból is vezetnek utak*” – és még sok más irányból is.

Nagy András Kierkegaard-könyvében olyan aspektust vet fel, amely magának a mesternek is tetszett volna. A dán dandy ugyanis szenvedélyesen szerette a színházat, mind a prózai, mind a zenés formáját. Művei mint színpadi darabok, alakjai mint szereplők és mindezek mögött maga a mester, a színpad rendezője, szcenikusa, kelléke, sűgője, takarítója: a nagy Kierkegaard. A szerző ebből a szempontból tekintti át a dán filozófus egyes műveit. Ugyanakkor nem csupán a kierkegaard-i gondolatmenet értelmezéséről van szó, hanem tanulmánykötetében kitér számos olyan kérdésre, amely sokkal inkább a szellemi közeg kapcsán az ún. „dán aranykort” érinti. A tanulmányköteteket egyébként szokás szeretni, de még inkább kissé elnézően legyinteni: „egy rókáról két bőr”. Itt erről már csak azért sem lehet szó, mert ezek a tanulmányok rangos külföldi kiadványokban (többnek szerkesztője a kiváló Kierkegaard-kutató Jon Stewart) jelentek meg. Magam ezt a véleményt egyébként sem osztom. Az ítélet attól függ, mennyire sikeres a tanulmányok egymáshoz rendezése, és ebben a vonatkozásban a kötetben vannak jobban sikerült tanulmányok és kevésbé integráltak. A leginkább izgalmasak azok, ahol a fentebb említett színházi aspektus érvényesül. Ilyen például, amikor a szerző színházi terminusok segítségével próbálja meg tisztázni a nagy dán „írói stratégiáját”. Kitér a kommunikáció, illetve az inkognitó szerepére, hogy aztán rátérhessen a maszk kapcsán az árnyjáték

értelmezésére. Valóban. Kierkegaard kapcsán az egyik legfontosabb kérdés az *inkognitó* problémája, ennek elemzése talán itt egy kicsit többet érdemelt volna, hisz közvetlenül kapcsolódik a színházi alapvetéshez. Már csak azért is, mert ehhez nemzetközi szinten mérvadó irodalom magyar nyelven is elérhető (Soós Anita: *HA EGY ARCOT SOKÁIG ÉS FIGYELMESEN SZEMLÉLÜNK...*), amelyben Soós az inkognitó mind filozófiai, mind nyelvészeti hátterét nagyon részletesen vizsgálja. Általánosan elfogadott a Kierkegaard-kutatásban, hogy az inkognitó kapcsán különbséget kell tennünk *direkt* és *indirekt kommunikáció* között. Egyetérték azonban Richard Purkharthofer és Soós Anita megállapításával, miszerint az előbbi Kierkegaard-nál voltaképp nem létezik. Véleményem szerint ez természetes, hiszen az valahol a trivialitással lenne egyenértékű, amelytől Kierkegaard irtózott. Ezzel bár Nagy András külön nem foglalkozik, de talán ő is egyetért. Szerinte egyébként az álarok, illetve az álöltözetek „*valamiféle színházi kísérletet*” jelentenek, bár igaza van: abban az esetben, ha „*a színházat igencsak tágra értelmezzük*”. És miért ne értelmezzük így? Hisz a színház mindig indirekt kommunikáció.

Ha pedig színház, akkor valóban fontos a Nagy András által idézett mottó, amely a Királyi Színház színpada fölött ékeskedett: „*Nem csak az élvezet számára.*” Megszívlelendő. Nagy András ebben az értelemben elemzi Kierkegaard egyik legszebb művét, *AZ ISMÉTLÉS*-t. (Csak megjegyezzük, hogy ennek létezik éppen a L'Harmattan-nál megjelent új magyar fordítása a dán kritikai kiadás alapján.) Kierkegaard ebben a művében részletesen foglalkozik az „*emlékezés*” (görög *αναμνησις*, hegeli *Er-innerung*) kategóriájával és az „*ismétlés*” (*Gjentagelsen*) viszonyával, nem utolsósorban Schelling nyomán megállapítva, hogy míg a görögöknél és a hegeli rendszer-filozófiában az idő általában múltat jelentett (ezért lesz a megismerés a visszamelékezés), addig az újabb filozófiában az idő jövőre orientált (ezért a rá való vonatkozás az *ismétlés*). De ez csak az egyik szint. Kierkegaard ugyanilyen intenzíven foglalkozik Jób értelmezésével, amely a *FÉLELEM ÉS RESZKETÉS* Ábrahám-képével összevetve érdekes következtetésekre adhat alapot; a szerelem ismételhetőségének kérdésével (a jól ismert Regine-viszony kapcsán); a vallási és költői egzisztencia egymáshoz való viszonyával, amely oly nagy hatással volt Rilkére és Kafkára. Nagy Andrást viszont a kötet egyik szí-

házi elemzése érdekli, ebből az aspektusból ábrázolja a szerelmi történetet is. Az ismétlés a színháznak evidens eszköze, de nem az az életre vetítve. Kierkegaard ugyanis – Jób példája kapcsán – arra következtetésre jut, hogy a világban nincs és nem is lehetséges az ismétlés. Jób bár mindent kétszeresen visszakapott, az ismétlés mégsem lehet tökéletes, mert a gyerekeit nem kaphatta vissza, hisz az individuális élet nem ismételhető – mondja Kierkegaard. Ez adja a súlyát a *HEGY ÉS SZAKADÉK* fejezetben elemzett Ábrahám-történetnek is (*FÉLELEM ÉS RESZKETÉS*), amelynek fő konklúziójával csak egyet lehet érteni: „*Ábrahám és Izsák útja a hegy felé vezetett, s a XX. század több zsenije is megidézte ezt az emelkedőt, de ennek során többségük mégiscsak azt a szakadékot közelítette meg s írta le, „ahol a kétely ejt rabul.”*”

A további fejezetekben a szerző Schiller, a dán aranykor több szerzője, különösen Heiberg, illetve Kierkegaard kapcsolatát taglalja. Míg a Schillerrel való textuális kapcsolat kevésbé kimutatható, bár a Kierkegaard-könyvtárban valóban megvolt Schiller számos műve (ez a könyvtárkatalógus is elérhető magyar változatban), addig Heiberg, a dán irodalmi, esztéta kör és Kierkegaard kapcsolata több mint evidens. A témában az egyik első összefoglaló művet 1990-ben Bruce Kirmmse írta (*KIERKEGAARD IN GOLDEN AGE DENMARK*). Kissé később egy másikat (*ENCOUNTERS WITH KIERKEGAARD, A LIFE AS SEEN BY HIS CONTEMPORARIES*), majd 2005-ben Jon Stewart szerkesztésében egy alapvető forrásmunka (HEIBERG'S ON THE SIGNIFICANCE OF PHILOSOPHY FOR THE PRESENT AGE AND OTHER TEXTS) jelent meg, és néhány éve ugyancsak tőle egy hatalmas összefoglaló mű (*A HISTORY OF HEGELIANISM IN GOLDEN AGE DENMARK, I–II.*). Nagy András kötetének egyik leginformatívabb része is éppen ezt a kérdést dolgozza fel a *VAGY HEGEL – VAGY DIALEKTIKA* című fejezetben. Mindez azért is kaphat kitüntetett szerepet, mert Heiberg személye teljesen megfelel Nagy András koncepciójának, hisz a dán aranykor központi alakja egyszerre volt filozófus (aki személyesen hallgatta és ismerte Hegelt), esztéta és lapszerkesztő és nem utolsósorban a koppenhágai színházi élet irányítója. A szerző George Pattisonra hivatkozva azt mondja, hogy a színház olyan számára, mint az „*esztétikai teljesítmény maximuma*”. A színházhoz – Nagy szerint – egyszerre kötődte a hegeli megértés és egyszerre a személyes élet (Johanne Luise Pätges, a korszak ünnepezt színésznője

volt Heiberg felesége). Nagy ebben a kontextusban behatóan foglalkozik Kierkegaard és Heiberg Hegelhez való viszonyával. Helyesen látja, hogy Kierkegaard Hegellel szembeni kritikáját elsősorban nem Hegel, hanem a dán hegelianusok alakították, akik közé Heiberg tartozott. Hozzátehetnénk: Mynster püspök is, aki Kierkegaard számára a kompromittálódott dán államegyházat jelentette, vagy Martensen, aki Kierkegaard tanára, majd a püspöki székben ellenfele volt. Kierkegaard azonban minden kritikája ellenére nem képes teljesen elszakadni a német filozófustól, amit tovább színez az a tény, hogy a hegeli rendszer elleni lázadás (I. A SZELLEMI FENOMENOLÓGIÁJA, BOLDOGTALAN TUDAT című fejezetét) valóban be van építve magába a rendszerbe. Ha ezt egy kicsit másképp is látom, mint a VAGY-VAGY magyar utószavát író Heller Ágnes, de lényegileg egyet tudok vele érteni. Röviden talán annyit érdemes hozzátenni, hogy Kierkegaard nem volt vak, a helyzetet pontosan látta, ezért akarta a teljes paradigmát megváltoztatni, hogy ebből a szorításból ki tudjon törni.

Nagyon érdekes lehet a magyar olvasóknak Heiberg FATA MORGANA című művének a könyvben való bemutatása. A FATA MORGANA az uralkodó születésnapjára írt „*spekulatív komédia*”, amelyben a szerző arra tett kísérletet, hogy az általa bálványozott Hegel filozófiáját vigye színpadra. Nem tévedés: Heiberg valóban ezt szeretne volna. A bukás szükségszerű és látványos volt. Ha valaki olvasott Hegelt, nehezen tudja elképzelni, hogy miként juthat észhez embernek eszébe ez a képtelenség. Ennyi erővel színdarabot lehetne írni a kovalens kötések tiszta polarításáról vagy, hogy a filozófiánál maradjunk, komédiát a tiszta értelmi fogalmak transzcendentális dedukciójáról. Nagy András igen élményszerűen mutatja be ezt a kezdeményezést, amelynek ha még részletesebb történéseire kíváncsi a magyar olvasó, Jon Stewart könyvében (A HISTORY OF HEGELIANISM IN GOLDEN AGE DENMARK, II. 2.) azt is megtalálja. Érdemes, mert valóban egyedülálló (őrült) kísérlet tanúi lehetünk. A VAGY HEGEL – VAGY DIALEKTIKA fejezet címe egyébként elsőre problémásnak tűnhet. Hisz Hegel maga „a” dialektika, akkor hogyan lehet itt szó „vagy-vagy”-ról? Azonban – ha jól értem Nagy Andrást – itt nincs is igazi vagy-vagy. Miként az „igazi” VAGY-VAGY-ban: „*házasodj meg, meg fogod bánni, ne házasodj meg, azt is meg fogod bánni*”. (Talán nem is véletlen, hogy nem

sokkal ezután írja: „*akaszd fel magad, meg fogod bánni, ne akaszd fel magad, azt is meg fogod bánni*”). Akkor ennek analógiájára: vagy hegelianus leszel, vagy nem leszel, a tagadásod alapja mindenképpen az ellentétet feltételező dialektika.

Bár a színházi látásmódról a továbbiakban nincs szó, mégis külön érdeme a könyvnek, hogy több fejezetben is foglalkozik a magyar Kierkegaard-recepcióval. Ezek mindegyikének a középpontjában Lukács György áll, ami egyáltalán nem véletlen. Már a Schiller-fejezetben is találunk Lukács-utalásokat, de egy külön rész csak vele foglalkozik, majd a szerző a VAGY-VAGY magyar „története” kapcsán ismét visszatér hozzá. Lukács azért is érdekes, mert a magyar recepcióban az elsők között volt, aki Kierkegaard filozófiájáról értekező esszét írt a LÉLEK ÉS FORMÁKBAN. A Kierkegaard-hatástörténetben egyébként az első jelentős fordulatot Georg Brandes hozza. Brandes 1877-ben megjelentet egy könyvet Kierkegaard-ról, amelyet nem sokkal később, 1879-ben németül is kiadnak. Brandes ezzel a könyvével elsőként Henrik Ibsen figyelmét hívja fel e különös dánra. Brandes ennél többet is tesz. Az Ibsenen keresztül felkeltett francia érdeklődés mellett (vö. Kemp, Peter: LE PRÉCURSEUR DE HENRIK IBSEN. QUELQUES ASPECTS DE LA DÉCOUVERTE DE KIERKEGAARD EN FRANCE) egy 1888. január 11-én Nietzsche-nek írt levelében is utal Kierkegaard-ra. Nietzsche azonban már nincs abban a helyzetben, hogy tényleg foglalkozzon vele, bár leveleiből kiderül, hogy szerepelt a tervei között. (Ezért is érthetetlen, hogy A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE magyar kiadásának egyik jegyzete megismétli Csüep Lajos vaskos tévedését (86. o. jegyzet), aki közvetlen kapcsolatot állít a két filozófus között.)

Brandes Bécsben előadásokat tart, amelyeken Kierkegaard filozófiáját népszerűsíti, egyben kiterjedt levelezést is folytat a kor számos nagy gondolkodójával. Bécs ekkoriban a német nyelvi megújulás fellegvára, a modern német irodalom centruma, csupa nagy alakkal. Közülük például Hofmannstahl vagy Arthur Schnitzler számára Kierkegaard filozófiája meghatározó befolyást gyakorolt. Nem véletlen, hogy az ugyancsak osztrák *Der Brenner*, amelyet 1910-től Ludwig Ficker Innsbruckban szerkeszt, ad teret Theodor Haekernek, aki 1923-tól ugyancsak Innsbruckban elkezd németül megjeleníteni a Kierkegaard-naplókat. Ezek a naplók később fontos forrást jelentenek Lukácsnak. A LÉLEK ÉS A FORMÁKBAN kiemelt helyet kapó

Rudolf Kassner 1906-ban a *Neue Rundschau*-ban ír esszét Kierkegaard-ról. Lukács érdeme mindeképpen az, hogy elsőként (1910) ír magyar nyelven (is) Kierkegaard-ról ismertetést, bár Nagy Andrásnak vélhetően igaza van abban, hogy a „*magyar Regina Olsen*” (Seidler Irma, Lukács szerelme, aki 1911-ben öngyilkos lett) fontos inspiráció Lukács számára. Itt nincs hely arra, hogy a korai és a kései Lukács összevetését elvégezzük, csak jelezni lehet, hogy – egyetértve a szerzővel – sokkal kevésbé változott meg Lukács értékítélete Kierkegaard kapcsán Az ÉSZ TRÓNFOSZTÁSÁ-ban, mint azt a felületes szemlélő gondolná. Hozzáteszem: ez Nietzsche-re nézve is igaz.

Kierkegaard, e különös „*árnyjátékos*” gondolatait kölcsönözhetjük zárásként: „*a szerző megértette korát és benne önmagát, hogy képes egyetlen szóval [...] kifejezni azt, amit megértett: korunk a bomlás kora*”. Mindenki eldöntheti, hogy e kétszáz éve született szerző sorai mennyiben aktuálisak. És mindenki eldöntheti, érdemes-e vele vagy a másik nagy „*diagnosztával*” (Nietzsche) foglalkozni avagy sem. Gyanítom, a megértéshez kétszáz év elteltével talán hozzátehetnek valamit.

Gyenge Zoltán

NYOMOZÁS EGY KÉZIRAT ÜRÜGYÉN

Pszeudo Kierkegaard: A megfordult világ.
Ismeretlen Kierkegaard-kézirat
Közreadja Gyenge Zoltán
Kalligram, Pozsony, 2012. 205 oldal, 2900 Ft

„A szokásos kritikai hagyományt követve, mely szerint a névtelen recenzens köteles megadni minden szerző nevét, aki elhallgatta azt, tudatjuk, hogy a szerzőt [Gyenge Zoltán]nak hívják, és [filozófiaprofesszor Szegeden].” Jean Paul a FANTÁZIADARABOK CALLOT MODORÁBAN (1814–1815) című zenei elbeszélésekhez írt, 1813-as előszavában e szavakkal leplezi le a mű névtelen szerzőjének inkognitóját. Persze a szögletes zárójelben lévő beszúráások nélkül, amelyek helyén eredetileg a „*Hoffmann*” név és az a korabeli zeneértő kö-

zönség számára nem mellékes információ állt, hogy az azonosítandó személy „*zeneigazgató Drezdában*”.¹

Az álneves vagy névtelen szerzőkkel, szerkesztőkkel, kiadókkal való manipuláció, vagyis a pszeudonimitás és az anonimitás, amely szinte automatikusan maga után vonja a szerzőben rejtőzködő szerzők és a talált kéziratok kínai-doboz-szerűen egymásba rakosgatható játékát, kedvelt fogás volt a romantikában. Szívesen alkalmazta szépipróként E. T. A. Hoffmann mellett Jean Paul is, csakúgy, mint Horace Walpole, Edgar Allen Poe, Jókai Mór vagy akár Søren Kierkegaard.

Kierkegaard, bár a német romantika kritikusaként komoly bírálólatnak veti alá a pszeudonim szerzőséget, művei nagyobb részét, jó (poszt)-romantikus szerző módjára, álneven publikálja, s csak kisebbik részét látja el a saját nevével, az előbbieket egy esztétikai, az utóbbiakat pedig egy vallási tervezet részének tekintve. A pszeudonim művek sorát a VAGY-VAGY (1843) nyitja, a fordulópont az addigi pszeudonimeket mintegy „hivatalosan” leleplező LEZÁRÓ TUDOMÁNYTALAN UTÓIRAT (1846), a lezárás pedig az álnevhasználatra külön figyelmeztető, Anti-Climacus néven megjelentetett vallásos mű, A KERESZTÉNY HIT ISKOLÁJA (1850), amely a szerzői szándéknak megfelelően már csak formálisan tekinthető pszeudonimnek.

A MEGFORDULT VILÁG tehát a szerzői név eltüntetésével mindenekelőtt a szerzőség témáját életműve egyik fontos (ha nem is a legfontosabb) mozzanatává avató Kierkegaard pszeudonim műveit idézi meg. Ugyanakkor tudatosítja azt a leghamarabb a XX. század eleji formalista elméletekben megjelenő, majd kisebb-nagyobb csavarokkal a posztmodern szerzőségelméletekben dúló s újabban ismét kevésbé divatos irodalomelméleti felfogást is, hogy nem számít, ki írta a művet: „*Mert a szerző maga a mű.*” (16.)

A hamisítás deklarált tényét azonban a közreadó (a könyv fülszövegében) irodalomelméleti fejtegetések helyett egy képzőművészeti utalással árnyalja, amely saját helyzetére lefordítva egyfajta öngazolásként értelmezhető: „*Han van Meegeren nem egyszerűen hamisította a zseniális holland festőt, Johannes Vermeert, hanem annál többet tett: új kontextust teremtett.*”

Ezzel a megjegyzésével nagy dolgot helyez kilátásba. Hiszen a Pszeudo Kierkegaard név alatt közreadott mű (mely a szerző illetén meg-

jelölésével azonnal mentesíti magát a plágium gyanúja alól), nem egyszerű másolatok (reprodukciók) sorát kínálja, s nem is pusztán egy adott jelentéstartományba tartozó elemek játékos stílusimitációját (pastiche), akár a komoly megítésvető szándékot sem mellőzve (hamisítás), hanem feltett szándéka a kiinduló alapként adott jelentésmező kibővítése s ezáltal új jelentéstartományok megnyitása is.²

A közreadó az előszóban csak látszólag cáfol rá erre a fűlszövegben ígért jelentésbővésre, amikor az akkurátus dán Kierkegaard-kutatók kifogásait elfogadva, mintegy rásüti saját felfedezésére a „pszeudo” bélyeget: „Szerintük elképzelhető, hogy egy Kierkegaard-rajongó, aki elég jól ismeri a filológiai corpust, a szerző stílusát s talán egy kicsit magát a gondolkodásmódot is – de ugyanakkor egyben elege is van mindebből –, nos, talán egy ilyen utánczó írta ezeket a sorokat. [...] Így tartózkodunk is attól, hogy az írást az ő neve alatt jelentessük meg. [...] De egyébként is a dánok, akik a kézirat birtokosai, a művet csak »pszeudo« írásként engedik kiadni.” (15. k.) Az új kontextus megteremtését ugyanis sokszor épp ezzel a játékos és a komoly közti ironikus ingadozással éri el.

Gyenge Zoltán pastiche-a a következő eljárás alapul. A filozófus (Kierkegaard) valóságos biográfiájának és műveinek tematikus és stilisztikai elemeit egy az egyben átveszi, vagy kissé átformálja, vagy hajszálnyival megtoldja, vagy egy folyton bővíthető variációs séma részeként kezeli, majd mindezt beépíti a saját műve főhősének és szerzőjének megtett filozófus (Pseudo Kierkegaard) művébe. Emiatt mindkét esetben (Kierkegaard-nál csakúgy, mint Pseudo Kierkegaard-nál) úgy tűnhet, mintha mű és élet egymás tükörképei lennének. Ez az eljárás Kierkegaard-t akarva-akaratlanul is a kora romantika örökösének és a posztmodern előfutárának tekintti, bizonyítva, hogy nála a „bio-gráfia” kizárólag élet és írás egymást dekonstruáló olvasataként értelmezhető.³

Ezt erősíti a vallásos problémákat száműző romantikus-esztétikai tematika pókhálószerű megjelenítése is. Pseudo Kierkegaard, elődjétől eltérően, még elvélve sem ír „épiletes beszédek”-et. Művének középpontjában egyértelműen az erotikának (a Regine Olsen iránti szerelemnek) a művészet oltárán (avagy magáért az írásért) való feláldozása áll, amelynek eredményeként mintegy fellobog az írássá formált élet szenvedélye. Ennek nyomát viseli az egyes fejezetekben például a VAGY-VAGY-ból ismert, „szerencsétlen

tudat” – eredetileg hegeli gondolatának – külféle megszólaltatása (például „a boldog” [34–43.], „az álmodó” [52–67.], „a kivétel” [95–107.], „a vágyakozó” [108–120.], „a kintornás” [155–166.]); Az ISMÉTLÉS és a FÉLELEM ÉS RESZKETÉS csupán a végtelenben megvalósítható szerelme az ifjú és a lány között (például „a mesélő” [22–33.], „a boldog” [34–43.], „a vágyakozó” [108–120.], „a szerető” [129–138.], „az ismétlő” [167–184.]); vagy a nyárspolgári lét kereteit szétfeszítő, kivételes költői és vallási egzisztencia útja („a kivétel” [95–107.], „a szerető” [129–138.], „a művész” [139–154.], „az ismétlő” [167–184.]).

E motívumok között azonban találunk néhány kevésbé hihető (s emiatt a mű „hitelességét” egészében megkérdőjelező!) elemet is. Az egyik legerdekesebb talán A MŰVÉSZ című fejezetben bemutatott problémákat kísérő, ÍTELET ÉS LÉT címet viselő Hölderlin-töredék elhelyezése a Kierkegaard-korpuszon belül (lásd 147.). A pár oldalas töredék, amelyet Hölderlin 1795-ben, jénai tartózkodása idején jegyzett fel egy könyv hátsó borítójára, a könyvvel együtt leg hamarabb 1930-ban bukkant fel egy aukción, nyomtatásban pedig csak 1961-ben jelent meg először, Friedrich Beißner stuttgarti kiadásában.⁴ Pseudo Kierkegaard, valamikor az 1840-es évek elején, e töredék apropóján fejti ki kora romantikus gondolatait a dualisztikusan felfogott én narcisztikus-egoista, önteremtő-önmegsemmisítő megismerési folyamatáról mint a tudat öntudathoz vezető útjáról. Végző konklúziói az örületben tetőződő magasabb rendű művészi belátásról pedig már olyan relációkat sejtetnek, amelyek konkrét filológiai bizonyítékait az E. T. A. Hoffmann-kutatók is bizonyára elragadtatással üdvöznék. Más tér- és időbeli bukfenc miatt, de szintén nonszensznek tekinthetők például a csonkán hivatkozott Nietzsche- (lásd például 20. és 93.) vagy Marx-párhuzamok (lásd 187.) is a szövegben, ezekre azonban maga a közreadó hívja fel a figyelmet.

Az ismert Kierkegaard-passzusok parafrázisai, variációi és átiratai természetesen előhívják egy palimpszesztszerű olvasatot is. Időről időre az az érzésünk támad, mintha ez a szöveg nem egyszerűen olyan lenne, mint valamelyik, saját korában publikált Kierkegaard-mű, hanem annak jó esetben az elveszett eredetijével, rossz esetben viszont még a maga idején kidobásra ítélt piszkozatával lenne dolgunk, amelyre az itt közölt írást, papír hiányában, mintegy rámasolták (palimpszeszt).

Ezek után azt, hogy Pszeudo Kierkegaard írása vajon nagy elődje mely korszakát gyarapítja, valóban igen nehéz pontosan megmondani. A közreadó maga is csak annyit jegyez meg előszavában, hogy 1841 és 1844 között keletkezhetett (lásd 10.). Azaz a teljes életművön belül egy igen gazdag periódust fog át, amely valamivel Kierkegaard Regina Olsennel való végleges szakítása és AZ IRÓNIA FOGALMÁRÓL szóló disszertációja megvédése után, a közreadó sugalmazása szerint első berlini útja első napjával (1841. október 25.) veszi kezdetét (10.), és AZ ISMÉTLŐ című fejezet időproblematikája, valamint az UTÓHANG elszórt utalásai alapján nagyjából az 1844-ben kiadott A SZORONGÁS FOGALMA, valamint a FILOZÓFIAI MORZSÁK és az ELŐSZÓ megtervezésével zárul. A fókuszban egyértelműen a három legismertebb, 1843-ban megjelent Kierkegaard-mű (VAGY-VAGY, FÉLELEM ÉS RESZKÉTÉS, AZ ISMÉTLÉS) áll, de gyakran felvillannak például a F. W. J. Schelling 1841–42-es, A KINYILTATKOZTATÁS FILOZÓFIÁJA című előadásairól készített, csak posztumusz kiadott Kierkegaard-jegyzetek gondolatfoslányai is. Mi sem kézenfekvőbb ennél, hiszen e művek közül kettőt Gyenge is lefordított: az egyetemi jegyzeteket BERLINI TÖREDÉK címen (Osiris, 2001) és AZ ISMÉTLÉS-T (L'Harmattan, 2001, az újabb, 2008-as kiadásban Soós Anitával közösen). Ugyanakkor bekerülnek ide a dán filozófus magyarul nagyrészt még kiadatlan, szintén ebben az időszakban keltezett naplói, jegyzetei, levelei, sőt kevésbé látható módon még a hozzájuk kapcsolódó szakirodalom (köztük Gyenge Zoltán művei) is.

Mi, oly sokszor megszólított „nyájás olvasók” azonban mégis jobban járunk, ha az (ál)tudományos lábjegyzetekkel is megtámogatott szöveg mögött intertextuális poénok sorozatát gyanítjuk. Ennek megfelelően feltételezhetjük, hogy a 2012-ben közzétett opus Pszeudo Kierkegaard „retroprospektív” módon felvillantott pszeudokorszakát képviseli, és éppúgy értelmezhető az intertextualitás fogalmával (vagyis egy szöveg idegen szövegekkel való kapcsolataként, legyenek azok egyazon vagy különböző szerzők különböző művei), mint az autotextualitásával (vagyis egy szöveg önmagával való belső kapcsolataiként).

Képzelnünk el ehhez egy, a „bio-gráfia” megfelelő pontján elhelyezett kicsinyítő tükröt, amely alkalmas lenne bármely adott képi vagy szövegszerű téma referenciális leképezésére. Ez a (szaknyelven *mise en abyme*-technikával véghez-

vitt) eljárás nem egyszerű megkettőzéssel megy végbe (ebben nem lenne semmi pláne, hiszen a produktum semmiben sem különbözne egy ügyes másoló munkájától), hanem sokkal inkább a látottak tartalmának sajátos szempontú egyszerűsítésével vagy épp metaforikus kitágításával hoz létre új tartalmat. Mármint, ha a prospektív tükröz az, ami előre tükrözi a még elkövetkezőket, a retrospektív pedig az, ami utóbb tükrözi a már bekövetkezett, akkor a retroprospektív mindkét irányú mozgást lehetővé tenné: azaz egy rögzített ponthoz képest a korábbi és a későbbi eseményeket felfedve tükrözné a képet vagy a szöveget. A tükrözések ilyen módon valóban mintegy rekontextualizálnák az eleve töredékességében értelmezett életművet.⁵

Miről van tehát szó jelen esetben? Egy izgalmasan alkalmazott retrospekcióról. Arról, hogy A MEGFORDULT VILÁG közreadója „*szerencsés véletlen*” folytán rátalál arra a kitüntetett pozícióban lévő kierkegaard-i kulcsműre, amely mintegy kívülről és belülről, előre- és hátrafelé, leszűkített és kitágított, egyszerűsített és bonyolított módon szemlélve-szemléltetve rálátást nyújt az életmű egyik igen jelentős szeletére. S teszi mindezt, egyelőre a kora romantikus hatást még nem teljesen levetkezve, a reflexió poétikus magasságokba emelő szárnyain.

A kérdés ezek után már csak az, hogy mi lehet Pszeudo Kierkegaard tényleges célja az eredeti szöveg szó szerinti és metaforikus meghosszabbításával: annak cáfolása, igazolása vagy éppenséggel bekebelezése? Jó esetben mindegyik és egyik sem. „*Csak akkor bizonyítom, hogy egy író megértettem, ha képes vagyok az ő szellemében cselekedni, ha anélkül, hogy egyéniségét csorbítanám, képes vagyok lefordítani és sokféleképpen megérteni őt*”⁶ – írja Novalis a VEGYES MEGJEGYZÉSEK című kéziratának egyik töredékében, amelynek nagy részét Friedrich Schlegel VIRÁGPOR-TÖREDÉKEK címmel jelentette meg az *Athenäum* folyóiratban. Helyesebben, írja ezt Schlegel, aki többek közt e fragmentumot is kihagyta a VIRÁGPOR-ból, viszont a romantikus együttfilozofálás szellemében a sajátjaként közölte az ATHENÁUM-TÖREDÉKEK-ben.⁷ Vagy még inkább, írja ezt Jorge Luis Borges, aki a Schlegel által eltulajdonított töredéket a PIERRE MÉNARD, A DON QUIJOTE SZERZŐJE egyik iható forrásának tekinti.⁸ Vagy talán írja ezt a kierkegaard-i pszeudonimek gyötrelmesen vidám játékát újra megülő és megalkotó Pszeudo Kierkegaard?

A számtalan alakot öltő *mise en abyme*-oknak épp az a legfőbb sajátja, hogy bennük az egészt a rész ismétli, vagy megtévesztő módon duplikálja, a részről pedig feltételezhető, hogy magában foglalja az egészt, amely tartalmazza. Az önreferencialitásnak ez a módja így elvileg végtelen regresszust indít el. Azaz a megkettőzések révén elért önreflexió csillogó tükörijátékot eredményez, viszonylagossá téve az „eredetít” szüntelenül helyreállítani kívánó olvasatunkat, amellyel akár fel is hagyhatunk – az egyébként a végtelenbe futó nyomozás lezárásának reményében.

Jegyzetek

1. Jean Paul: ELŐSZÓ. Ford. Horváth Géza. In: E. T. A. Hoffmann: FANTÁZIADARABOK CALLOT MODORÁBAN. 1. köt. Cartaphilius, 2007. 11.
2. Az itt használt és némileg leegyszerűsített narratív fogalmakhoz lásd Gérard Genette: PALIMPSZESZTEK. Ford. Kálai Sándor. *Vulgo*, 1999. június, 74–82.
3. Joakim Garff hasonló bizonyítást végez el nagyszabású művében, de míg nála a tudományosság, addig Gyengénél az irodalmiság győzedelmeskedik a „biográfia” bemutatásakor. Lásd Joakim Garff: SAK. Ford. Bogdán Ágnes és Soós Anita. Pécs, Jelenkor, 2004.
4. Lásd ehhez Dieter Henrich: KONSTELLATIONEN. PROBLEME UND DEBATTEN AM URSPRUNG DER IDEALISTISCHEN PHILOSOPHIE (1789–1795). Köln, Klett–Cotta, 1991. 55.
5. A narratológiai fogalmakat Lucien Dällenbachtól kölcsönöztem: INTERTEXTUS ÉS AUTOTEXTUS. Ford. Bónus Tibor. *Helikon*, 1996. 1–2. 51–66.
6. Novalis: VERMISCHTE BEMERKUNGEN UND BLÜTHENSTAUB (29. fr.). In: uő: NOVALIS SCHRIFTEN. DIE WERKE FRIEDRICH VON HARDENBERGS. 2. köt. DAS PHILOSOPHISCHE WERK, I. Szerk. Richard Samuel és mások. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, W. Kohlhammer, 1981. 424.
7. Friedrich Schlegel–August Wilhelm Schlegel: ATHE-NAÜMS-FRAGMENTE (287. fr.). In: Friedrich Schlegel: KRITISCHE SCHRIFTEN UND FRAGMENTE [1798–1801]. Studienausgabe. (Szerk. Ernst Behler és Hans Eichner.) 2. köt. Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh, 1988. 132.
8. Lásd Jorge Luis Borges: PIERRE MÉNARD, A DON QUIJOTE SZERZŐJE. Ford. Jánosházy György. In: uő: VÁLOGATOTT MŰVEL, I. Európa, 1998. 32–44., itt: 36.

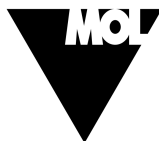
Bartha Judit

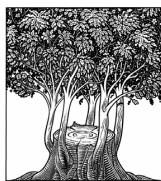
A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI) és a MOL
támogatásával jelenik meg

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

A *Holmi* honlapjának fejlesztését
a Summa Artium és a Libri Kft. támogatja

SUMMA *artium*

